

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ
ВАЗИРЛИГИ
ХАЛҚАРО АМИР ТЕМУР ФОНДИ
НАВОИЙ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ
ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ**

МИЛЛАТНИНГ ДАРДИГА ДАРМОН БЎЛИБ...

**мавзуида Амир Темур таваллудининг
671 йиллигига бағишлаб ўтказилган
илмий конференциянинг материаллари**

Тошкент

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси

“Фан” нашриёти

2007

Мазкур илмий тўплам Навоий давлат педагогика институтида ҳар йили Амир Темур таваллудига бағишлаб ўтказиладиган анъанавий илмий конференция материаллари бўлиб, унда Соҳибқироннинг Туркистон халқлари олдидаги хизматлари, миллий давлатчилик сиёсати, амалга оширган ислохотлари, давлатнинг ички ва ташқи сиёсати, ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий ривожланиши, халқаро нуфузининг ошиши каби масалалар хусусида фикр юритилган.

Тўплам тарихчи бакалаврлар, магистрлар, ўқитувчи ва тадқиқотчиларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррирлар: Муҳаммад Али, Халқаро Амир Темур фонди раиси, Ўзбекистон Халқ ёзувчиси.

Н.Ҳабибуллаев, Ўзбекистон
Республикаси Фанлар Академияси
Темурийлар тарихи давлат музейи
директори, тарих фанлари номзоди.

Такризчилар: т.ф.д., профессор, М.Олтинов
т.ф.н., доцент, Ш.Муҳаммадиев
тарих фанлари номзоди, М.Йўлдошева

© Ўзбекистон Республикаси ФА
“Фан” нашриёти, 2007йил.

ISBN 978-9943-09-145-0

МУҚАДДИМА

Тарихий, улуғ воқеа – Ўзбекистон мустақиллигига ўн олти йил тўлди. Унинг йигирма беш, эллик, юз йиллигига ҳам улкан ижтимоий, иқтисодий, маданий, маънавий ютуқлар билан етиб борамиз, иншоолло. Истиқлол бу – маънавият. Аниқроғи маънавиятнинг сиёсат қобиғида намоён бўлишидир.

Ўзбекистон мустақиллиги улуғ тарихий воқеа. Буюк юмушларни, режаларни фақат катта маънавий салоҳиятга эга бўлган халқ, миллат амалга оширишга қодир бўлади. Демак, Ўзбекистон мустақиллиги-миллат ақл-заковатининг, маънавиятининг, қувваи-ҳофизасининг, интелектининг, менталитетининг ижтимоий-сиёсий ҳосиласидир.

Ўзбекистон мустақиллиги-ўзининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларига эга бўлган қонуний воқеа. Унга биз не-не аждодларимиздан жудо бўлиб, уларнинг буюк мақсади, муқаддас қони, жони эвазига, курашиб эришдик. Зеро истиқлолнинг ижтимоий, сиёсий, маънавий илдизлари бақувват ва мустаҳкам, нияти, мақсади пок миллий ғалабадир.

Ўзбекистон мустақиллиги нафақат буюк ижтимоий келажагимизни белгилаб берди, балки тарихий ўтмишимизни ҳам ҳар қандай ғаразли мафкуралар асоратидан тозалади. Тарихимиз, миллий кадриятларимиз институтига яна адолат, холислик, ҳаққонийлик диалектикаси фалсафасини олиб кирди. Жамиятни ҳам, унинг аъзоларини ҳам маънавий мўтеълик асоратидан холос қилди. Ўзбекистон мустақиллиги ўзи табиатан шундай кўпдан-кўп ижтимоий сифатларга эга.

Ўзбекистон мустақиллиги миллатнинг дардига дармон бўлган Амир Темурни берди. Натижада Амир Темур яна элига, ватанига, истиқлолга маънан хизмат қила бошлади. Миллат, Ватан фарзандлари ўзи шундай бўладилар. У қачонлардир мозийга айлансаларда руҳан, маънан жамиятни, халқини, она заминини тарк этмайдилар. Халқи қайғурса-ул зоти шарифлар ҳам қайғурадилар, мўтеълашса-афсусланадилар, халқи қувонса-улар ҳам шод бўладилар. Истиқлол-халқига хурлик, севинч-Амир Темурга шодлик келтирди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов миллий ғурур билан таъкидлаганидек **“бизнинг**

тарихимизда Амир Темурдай улуғ сиймо бор экан, унинг қолдирган мероси, панду ўғитлари бугунги ҳаётимизга ҳамоҳанг экан, олдимизда турган муаммоларни ечишда бизга қўл келаётган экан, бизнинг бу меросни ўрганмасдан, таърифламасдан, тарғибот қилмасдан ҳаққимиз йўқ”.¹

Шу холис илмий ҳақиқат мезонига асосланиб, таъкидламоқчимизки, Ўзбекистон мустақиллиги шароитида Амир Темур шахсияти, унинг давлатчилик сиёсати юқори давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Бунинг бир қанча ғоявий – сиёсий, маънавий, мафкуравий сабаблари мавжуд:

Биринчидан, истиқлол жамият аъзоларининг шахсий сифатлари учун ғамхўрлик қилганидек, миллат аجدодларининг тақдирига ҳам бефарқ бўлмайди. Уларнинг башарият ва жамият олдидаги хизматларини муносиб баҳолайди, қадрлайди. Истиқлолнинг мустамлака жамиятдан фарқи ва мутлақо устунлиги ҳам шунда. Бинобарин, мустабид жамиятда Амир Темурга “тош” отилган бўлса, истиқлол Соҳибқиронни ардоқлади, улуғлади.

Иккинчидан, Амир Темур миллий давлатчилигимизнинг янги сиёсатшунослик, ҳуқуқшунослик фалсафасига асос солди ва уни муваффақиятли равишда ҳаётга тадбиқ этиб, амалий ҳосиласини кўрсатди. Тарихда биринчи марта барча ижтимоий қатлам, табақа вакилларининг манфаатлари, ҳақ-ҳуқуқлари давлат ҳимоясига олинди ва қонун билан қатъий кафолатланди. Мустақил Ўзбекистон Конституцияси ҳам худди шундай қадриятлар билан йўғрилган.²

Учинчидан, Амир Темур, IX-X асрларда асос солинган, бироқ мустамлакачилик даврида эътибордан четда қолган, давлат бошқаруви тизимини қайта тиклади. Уни, салтанат ҳудудида яшовчи халқларнинг турмуш тарзи, диний-маънавий руҳонияти хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда Амир Темур тафаккури билан ижодий ривожлантирди. Амир Темур миллий давлат бошқарув тизимининг ислоҳотчиси, ижодкори, улуғ арбоби.

¹ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 191-бет.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 2003 йил; Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизimini такомиллаштириш-устивор вазирамиздир. Т.: “Ўзбекистон”, 2007 йил.

Тўртинчидан, Амир Темур олий давлат идораси мақомидаги курултой (конгресс, съезд) институтини жорий этди. Унга салтанатнинг барча раҳбар вакиллари, дин арбоблари, аёллар иштирок этдилар. Курултойда давлат аҳамиятига молик ижтимоий – сиёсий, иқтисодий-молиявий, ҳуқуқий-фиқҳий, маданий-мафкуравий в.б. масалалар муросасиз, шарқона тавозе билан муҳокама қилинган, режалаштирилган.

Бешинчидан, Мовароуннаҳрда бутун Шарқ учун намуна бўлган дунёвий ва исломий қонунчилик назарияси яратилган эди. Амир Темур уни юқори давлат сиёсати даражасига олиб чиқди. Масалан, Амир Темур давлатида суд тизими яратилиб, у аниқ ихтисослашган эди. Бинобарин, фуқаролик ишлари билан адлия вазири, маънавий-ахлоқий тарбия муаммолари билан ислом қозиси, ҳарбийлар ҳуқуқи масалалари билан аскар қозиси в.б. шуғулланганлар. Мақсадимиз озод ва обод ҳуқуқий демократик инсонпарвар жамият қуриш экан,³ Амир Темурнинг қонунлар тизимини билиш аҳамиятлидир.

Олтинчидан, Амир Темур Шарқ ва Европа минтақасида муқобили йўқ салтанат соҳиби эди. Бироқ Соҳибқиронда улўғдавлатчилик аломатлари бўлмаган. Тили, дини, иқтисодий-сиёсий мавқеи турлича бўлган давлатлар билан ўзаро манфаатдорлик ва ҳурмат асосида ҳамкорлик қилган. Ягона иқтисодий макон яратган. Эҳтиёжманд давлатларга ёрдамини аямаган. Амир Темур Европа халқларининг холоскори.

Еттинчидан, Амир Темур такводор художўй ва диний бағрикенг давлат раҳбари эди. Унинг ҳузурига мусулмон ҳам, христиан, католик, иуда динлари вакиллари ҳам, будпараст-шамон ҳам кирар эди. Уларнинг барчасига шарқона тавозе билан мулоқотда бўлиб, иззат-икром кўрсатар эди... Улуғ кишиларнинг инсоний сифатлари чексиз бўлади. Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғлининг ботиний ва зоҳирий сифатлари тўғрисида илмий конференцияда батафсилроқ гапириш имконияти бўлади...

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида фанга Амир Темур омили деган ибратли тушунча кириб келди. Унда **“Амир Темур**

³ Қаранг: Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т.: “Ўзбекистон”, 2001 йил.

бизнинг фахримиз, ифтихоримиз, ғуруримиз”⁴ деган фалсафа мужассамлашган. Агар у фалсафани тафаккур қамровига олсак:

биринчидан, Амир Темур омили мустабид тузум даврида онгимиздан ўчириб ташланган миллий туйғуларимизни қайта тиклаб, миллий онг, миллий Ватан тўғрисидаги тафаккур-тушунчаларимиз парокандалигига чек қўйди. Соҳибқироннинг **“Биз ким мулки Турон, Амири Туркистонмиз. Биз ким миллатларнинг энг қадими ва энг улуғи-туркнинг бош бўғинимиз”** деб ғурур билан айтган гаплари миллат, миллий онг, миллий Ватан, миллий маданият каби тушунчалар билан йўғрилган бўлиб, мустақил Ўзбекистоннинг фуқаролари тарихи мулки Туроннинг ҳозирги ворислари эканлигини англатади;

иккинчидан, тоталитар совет мафкурасида “тарихнинг яратувчиси халқ оммасидир, алоҳида шахслар тарих яратаолмайдилар” деган ноилмий ғоя тарғиб қилинар эди. Тарихни халқнинг, фақат, қувваи-ҳофизаси юксак, миллат, Ватан ғами-истикболи билан яшайдиган, ижтимоий –сиёсий фаол қатлами, давлат раҳбарлари, саркардалари, олиму-фозиллари, ёвқир ўғлонлари... яратадилар. Гавлах, ижтимоий қарахт, лоқайд, бефарқ, масъулиятсиз одам ҳеч қачон тарих яратмаган, ҳозир ҳам ярата олмайди. Амир Темур тарих яратди ва ўзи ҳам миллат тарихининг салобатли чўққисига айланди;

учинчидан, Амир Темур қадрияти-миллатнинг келажаги бўлган умидли ёшларни улуғ аجدодларимиз билан фахрланиш руҳида тарбиялаш, уларда миллий қадриятларимизнинг давомчилари, ворислари масъулиятини шакллантириш учун муҳим ғоявий, мафкуравий аҳамиятга эга;

тўртинчидан, Амир Темур қадрияти катта сафарбарлик қудратига эга. У бизнинг демократик, ҳуқуқий жамият, давлат барпо этишимизда маънавий куч, таянч бўлиб хизмат қилади;

бешинчидан, Амир Темур-башариятнинг жаҳоншумул вакили. Ҳозирги вақтда мустақил Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятидаги нуфузи ошиб боришида Амир Темур омилининг ҳам ҳиссаси бор. Зеро, “Амир Темур ҳаётининг мазмуни, бетакрор фаолиятининг асосий маъноси-Ватан

⁴ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 191-бет.

озодлиги, Ватанга муҳаббат деган олий қадриятлардан иборатдир”.⁵

Амир Темур Ватанини, миллатини ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий юксакликка олиб чиқди. Миллати билан ўзи ҳам улуғлик мақомига эришди. Миллатининг, Ватанининг истиқлоли ва истиқболи йўлида фидойилик кўрсатган, уларнинг доврўғини бутун дунёга таратган инсонларни тарих ҳам, келажак авлод ҳам унутмайди. Зеро, **Амир Темур тарихий, унутилмас шахс, халқимиз даҳосининг тимсоли, маънавий қудратимиз рамзидир.**⁶

Мазкур китобга киритилган мақолалар шундан далолат бериб турибди. Уларнинг ҳаммасини ҳам илмий тафаккур маҳсули деб бўлмасада, лекин Амир Темур шахсига, давлатчилик сиёсатига авлодларнинг ҳурмати, меҳри, руҳи билан ёзилган. Авлодларнинг улуғ аجدодлар руҳи олдида масъулияти ҳам шунда-да. Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғлини Оллоҳ раҳмат қилсин.

⁵ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 169-бет.

⁶ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 167-бет.

АМИР ТЕМУРНИНГ МИЛЛИЙ ДАВЛАТЧИЛИК СИЁСАТИ.

Х.Иброҳимов, профессор
М.Олтинов, профессор

Амир Темур Ватан фарзанди. Ватан фарзандлари одатда шахсий манфаатларини четга суриб қўйиб, халқи, миллати учун астойдил хизмат қиладилар. Ватан фарзандлари катта маънавий салоҳиятга эга бўладилар. Уларнинг маънавий имкониятлари бир кишига хизмат қилиш доирасидан чиқиб, улкан қудратли ижтимоий кучга айланади. Натижада у, ижтимоий куч элига, халқига, ватанига хизмат қила бошлайди Ўзбекистон Президенти И.Каримов маънавий омилларининг ижтимоий, иқтисодий аҳамияти ҳақида гапириб **“маънавият-инсониятнинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир”**⁷-деб таъкидлашлари юқоридаги фикримизга асосдир. Демокчимизки, Соҳибқирон Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли ҳам, Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов ҳам Ватан озодлиги, мустақиллигига, унинг ижтимоий, иқтисодий, маданий юксалишига хизмат қилган катта маънавий салоҳият соҳибларидирлар. Улар ўзи табиатан шундай инсонлардирлар.

Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Амир Темур таваллудига бағишлаб ўтказилган халқаро илмий конференцияда нутқ сўзлаб **“Амир Темурдек тарихий шахсларни, саркарда ва соҳибқиронларни тарих тақозоси, шу замон талаблари, керак бўлса, замон эҳтиёжи ҳаётига олиб келади ва ул зотларнинг фазилат – хусусиятларини намоён қилишга замин яратади... Кимки Амир Темур қадимий Туркистон заминида тасодифан пайдо бўлган деса, хато қилади. Нега деганда ҳеч нарса тўсатдан пайдо бўлмайди. Ҳамма нарсанинг ўз қонунияти бор”**,⁸ - деб

⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 81-бет.

⁸ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 181-182-бетлар.

алоҳида таъкидлаган эди. Агар ана шу илмий ҳақиқат меъзонига амал қилсак, Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришишида ва уни сиёсий ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий каби жиҳатлардан мустаҳкамлашда унинг сарбонининг алоҳида ўрни, ҳиссаси бор. Буни энди ҳеч ким инкор этаолмайди. Бу ижтимоий аксиома. Катта маънавий имкониятга эга бўлган инсонлар улуғ ишларни режалаштирадилар. Ўзбекистон Президенти И.Каримов ана шундай катта маънавий салоҳиятга эга бўлган йирик давлат раҳбари, халқаро сиёсий арбобдир. Демокчимизки, Ислом Каримовни буюк интеллект, менталитет соҳиби-миллат, Ватан, замон берди, етиштирди. Миллат ватанига хизмат қилган улуғ-заковат соҳиблари бўлган фарзандлари билан фахрланади.

Истиқлол Амир Темурни юқори давлат сиёсати даражасида улуғлади. Ўз навбатида соҳибқирон Амир Темур ҳам яна Ватан мустақиллигига маънавий хизмат қилиб келмоқдалар. Амир Темурни “ўлдирамиз” деганларнинг ўзлари ўлиб кетдилар. У-қизил, калтабин “доҳий”лар тушунмадиларки, миллат, Ватан дарди билан яшаган улуғ инсонларни ўлдириб бўлмайди. Чунки улар ҳаётликларидаёқ ҳеч қачон “ўлмаслик” чорасини кўриб қўйганлар. Бу тарихнинг ҳеч қаерида ёзилмаган, ҳамма ҳам дарҳол ҳазим қилаолмайдиган фалсафасидир.

Соҳибқирон Амир Темурнинг Ватан, миллат олдидаги буюк хизматларидан бири – ажнабий ҳукмдорлар томонидан топталган миллий давлатчилик институтини қайта тиклаб, қонун ва адолат асосида янада ривожлантирганлигидир. Амир Темурнинг миллий давлатчилик сиёсати деганда – уни бошқарув тизими, ички ва ташқи идора тартиблари назарда тутилади. Истиқлол йилларида бу хусусда жуда кўп китоблар, мақолалар ёзилган. Жумладан, Амир Темур давлатчилиги, унинг моҳияти ва аҳамияти, халқаро нуфузи масаласи Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг асарлари, мақола ва нутқларида ҳар томонлама илмий, сиёсий қамровда таҳлил қилиб берилган. У кишининг “Эҳтиром”, “Амир Темур давридаги бунёдкорлик ва ҳамкорлик руҳи бизга намуна бўлаверсин”, “Халқимиз бор экан, Амир Темур номи

барҳаётдир”, “Азалий буюклик маскани”, “Соҳибқирон камолга етган юрт”, “Адолат ва қудрат тимсоли”, “Амир Темур – фахримиз ғуруримиз” ва бошқа ўнлаб мақола,⁹ расмий ҳужжатларда Амир Темур давлатчилик сиёсатининг барча жабҳалари ҳақиқат мезонида, истиқлолчасига илмий, ҳолисона изоҳлаб берилди. У киши фахр билан таъкидлаганидек **“Амир Темур аввало қудратли давлат қурган. Давлат қудратли бўлмаса, бетакрор маънавий мерос ҳам, обидалар ҳам, тарихий ёдгорликлар ҳам бўлмасди. Ўзбекистоннинг бугунги озодлигини мустаҳкамлаш даврида Амир Темур биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини қурган. Давлатнинг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилик борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамият касб этади”**¹⁰. Ислом Каримов асарларида Амир Темур давлатчилик сиёсатининг тамойиллари қуйидагича таҳлил қилиб берилди:

Биринчидан, Мовароуннаҳрда XIV асрнинг 50-60 йилларида мулкдор қатлам вакиллари ўртасида сиёсий кураш, ўзаро низолар авж олган эди. Амир Темур ҳокимиятга келиши билан улар ягона марказга, ҳукмдорга бўйсундирилди. Ташқаридан бўладиган барча истилолаларга қатъий чек қўйилди. Мамлакатда тинчлик, осойишталик ўрнатилди. Мовароуннаҳрда яна мустақил ижтимоий ҳаёт бошланди. Бу ўта муҳим сиёсий омиллар жамиятнинг сиёсий мустаҳкамланишига, иқтисодий, маданий юксалишига асос бўлди. Истиқлолнинг бутун моҳияти, мақсади, куч-қудрати ҳам шунда. Фақат истиқлол руҳи билан мулку-миллат, лашкар ва раиятни бошқарингиз¹¹ деган даъватга Амир Темур ва темурийлар даврида қатъий риоя қилинди.

Иккинчидан, мустақил Туркистоннинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий юксалишида Амир Темур давлатида амалга оширилган ҳарбий, иқтисодий-хўжалик, молиявий, маданий

⁹ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 360-бет; Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 340-бет; Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 166-170, 171-174, 175-178, 179-180, 181-191-бетлар.

¹⁰ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 185-бет.

¹¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 169-бет.

в.б. ислоҳотлар муҳим аҳамият касб этади. Чунки мустақиллик ҳаётий зарур ислоҳотлар асосида мустаҳкамланади. Бинобарин, улар жамият ва халқ манфаатларига қаратилади. Ўша даврда Мовароуннаҳрда Амир Темур давлатининг бош ислоҳотчи вазифасини бажарди ва ҳаётга муваффақиятли тадбиқ этди. Агар ижтимоий, иқтисодий ислоҳотлар кенг халқ оммаси манфаатларига қаратилмас экан, унинг аҳамияти, натижалари ҳам чегараланган бўлади. Бу даврда Мовароуннаҳрда ишсизликнинг бўлмаганлиги, барча аҳоли маълум бир касб билан машғул бўлганлиги, уларнинг турмуш шароити тубдан яхшиланганлиги, давлатнинг ички ва халқаро нуфузи ошганлиги – ислоҳотларнинг муваффақиятидир. Президент И.Каримов фахр билан таъкидлаганидек **“Буюк стратег, мохир сиёсатчи, эскирган ижтимоий муносабатларнинг қатъий ислоҳотчиси.... Амир Темур қонунлар ва урф-одатларга асосланган давлатни барпо этди”**.¹²

Учинчидан, ўзбек давлатчилиги тарихида юксалиш ва тараққиёт босқичлари ниҳоятда кўп ва ранг-баранг. Бирок Амир Темурнинг давлатчилик институти шу тараққиётнинг чўққисида туради. Демокчимизки, марказлашган, такомиллашган, қонун ва ижтимоий адолатга асосланган давлат бошқарув тизими барпо этилди. Бундай давлат бошқаруви ҳали дунёнинг бирон-бир минтақасида шаклланмаган эди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов таъкидлаганидек Амир Темур давлати ҳақиқатда ҳам катта куч ва қудратга эга эди. Аммо Соҳибқирон ўз давлатини ақл-заковат билан, ҳуқуқий демократик қонунлар асосида, дунёвий ва шаръий қадриятларга таяниб бошқарди. У кишининг бизгача етиб келган **“давлат ишларининг тўққиз улушини кенгаш, тадбир ва машварат, қолган бир улушини қилич билан амалга оширдим”**¹³ деган фикрлари миллий давлатчилигимизнинг демократик, ҳуқуқий моҳиятини англашиб турибди.

Тўртинчидан, Амир Темур давлатчилик сиёсатининг янги сифатлари мамлакатнинг иқтисодий-хўжалик жиҳатдан тез ривожланганлигидан, шаҳарлар ўзининг ижтимоий қиёфасини

¹² Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 342-бет.

¹³ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 185-бет.

тубдан ўзгартириб, йирик ҳунармандчилик, савдо, маданий, маъмурий марказларга айланганлигида, деҳқончилик маданияти юксак даражада тараққий этганлигида кўриш мумкин. Президент И.Каримов асарларида Амир Темурнинг Туркистон ва унинг ташқарисида олиб борган ободонлаштириш, бунёдкорлик фаолияти аниқ тарихий манбалар асосида таҳлил қилган. **“Энг муҳими, мазкур қурилишлар географияси биргина Туркистон билан чегараланиб қолган эмас. ... Амир Темур Мовароуннахр ва Хуросоннинг шаҳар ва қишлоқларида, ҳатто Жанубий Озорбойжон ва Қобул каби узоқ ерларда ҳам ободонлик ишларини олиб борган, суғориш иншоотларини қурдирган. ... Тарих – бу кўҳна дунёда ўтган кўп жаҳонгирларни билади. Уларнинг аксарияти фақат бузган. Амир Темурнинг улардан фарқи шундаки, у умр бўйи, бунёдкорлик билан машғул бўлган”**.¹⁴

Бешинчидан, Амир Темур давлатининг маданий сиёсати биз учун алоҳида аҳамиятга эга. Соҳибқироннинг таваллудига бағишлаб эълон қилинган давлат ҳужжатларида Амир Темур, фан ва маданият тараққиёти – жамиятнинг маънавий асоси эканлигини англаб, мамлакатда мадрасалар, мактаблар барпо эттирди, илм-фан соҳибларига нафақалар тайинлади, қулай маиший-турмуш шароитларни яратиб берди. Шарқ дунёсининг қайси шаҳрига борса, у ерлик олиму-фозиллар билан суҳбат қилиб, баҳслашиб, уларни Самарқандга таклиф этди. Шунинг учун ҳам Амир Темур ҳукмронлиги даврида Самарқанд фирдавсмонанд Мавлоно Абдумалик, Саййид Шариф Журжоний, хожа Муҳаммад Зоҳид Бухорий, Мавлоно Аҳмад, Абдулқодир Мароғий, Низомиддин Шомий, Ҳофиз Абру, Ибн Арабшоҳ, Ибн Холдун каби ўнлаб қувваи ҳофизали ақл-заковат соҳиблари қўним топиб, ижод қилганлар. Президент И.Каримов асарларида фахр билан баён қилинганидек **“тарих, тиббиёт, математика, астрономия, меъморчилик соҳаларида юксак салоҳиятга эга Амир Темур учун бу табиий ҳол эди”**.¹⁵

¹⁴ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 187-бет.

¹⁵ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 188-бет.

Олтинчидан, ҳозирги замон жаҳон макроиктисодиётда ишлаб чиқаришни интеграциялаш, ягона иқтисодий макон, глобаллашув ва жамиятни модернизациялаш каби омиллар долзарблашиб бормоқда. Бу ижтимоий-иқтисодий талаблар ўзбек миллий давлатчилигида янгилик эмас. Улар Амир Темур давлатида ўша замон талаблари даражасида қарор топган эди. Амир Темур давлатини дунё билар ва танир эди. Бинобарин соҳибқирон ўз салтанатининг истиқболини қўшни давлатлар билан фаол сиёсий-дипломатик, иқтисодий-маданий алоқаларда кўрди ва амалда шунга эришди. Шарқнинг нафақат Хитой, Ҳиндистон, Миср, Рум давлатлари билан, ҳатто Европанинг Франция, Англия, Италия, Испания каби қиролликлари билан турли йўналишда давлат алоқалари ўрнатилди. Бунга Франция қироли Карл VI, Испания ҳукмдори Генрих III, Англия қироли Генрих IV лар ва бошқалар билан олиб борган ёзишмалари, мактублар (бизгача етиб келган) яққол мисол бўла олади. Амир Темурнинг **“дунё савдо аҳли ила обод бўлажак”** деган фикри давлатнинг ташқи сиёсати кўламини, ундан халқлар баҳраманд бўлишини англатиб турибди. Президент И.Каримов асарларида таъкидлаганидек **“XXI аср бўсағасида сиз билан халқаро миқёсида адолатли тарзда яратмоқчи бўлган интеграция макони ҳақида Амир Темур бундан 600 йил бурун бош қотирган ва шу йўлда сиёсат юритган. У барпо этган ягона иқтисодий-савдо майдонида бугунги кун учун ҳам, бугунги замон учун ҳам ибратли бўлган вазият мавжуд эди”**.¹⁶ Бу ўринда шуни ҳам таъкидлаш ўринлики, мустабид совет адабиётларида Амир Темур давлатининг ташқи сиёсати деганда фақат ҳарбий ҳаракатлар назарда тутилиб, соҳибқиронни босқинчиликда айблаган эди. (Совет давлатининг ўзи қизил босқинчи эди-ю, бу ҳақда гапириш мутлақо ман этилган эдида). Амир Темур узоқ йиллар ҳарбий юришлар қилганлиги аниқ, бироқ уларнинг биронтасини ҳам босқинчилик уруши деб бўлмайди. Уларнинг ҳеч инкор қилиб бўлмайдиган сабаблари мавжуд. Бу энди тарихий аксиома. Бунинг учун ўша давр тарихини, Амир Темурнинг Ватан, миллат манфаатларига қаратилган сиёсатини пухта билиш зарур.

¹⁶ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 186-бет.

Еттинчидан, Ислом дини – Амир Темур давлатида миллий ва умуминсоний маънавий қадрият, ягона эътиқод, мафкура вазифасини бажарган. Чунки жамият ҳам, шахс ҳам эътиқодсиз яшай олмайди. Амир Темурнинг ўзи ҳам ислом арконларининг катта билимдони бўлган.

И.Каримов асарларида таъкидлаганидек, “Амир Темурнинг Қуръони Каримни ёд билгани, диний бахсларда йирик уламолар билан баробар сўз юритгани, унинг маънавияти, иймони-диёнати қанчалар пок ва мукаммал эканини билдиради”.¹⁷ Амир Темур шайхулислом, саййидлар, уламолар, қорилар орқали жамиятда тинчликни сақлаш, уни маънавий юксалтириш, одамларни ислом дини фарзлари талаблари асосида тарбиялаш жараёнини янада фаоллаштирган. Президент И.Каримов асарларида адолатли таъкидлаганидек **“Амир Темурнинг ислом динига бўлган муносабатидаги энг муҳим қирра бу – мусулмончилик ақидаларининг жамият осойишталиги, равнақи, ижтимоий адолат, иймон бутунлиги, маънавий поклик учун хизмат қилдиришга сафарбар этилишидир. Унинг эътиқодига кўра, давлат давлатлигини, дин эса динлигини қилиши керак. Бу ғоя бугунги замонда ҳам ўз аҳамиятини заррача йўқотган эмас.**¹⁸ Демокчимизки, у даврда ислом дини жамиятнинг маънавий юксалишига аҳолининг дунёқараши, тафаккури ўсишига беқиёс ҳисса қўшган. Мустақил Ўзбекистоннинг Конституциясида ифодаланганидек давлат, жамият, шахс ўртасида муносабатлар қонуний тус олган.

Мухтасар қилиб айтганда, XIV асрнинг 80-90-йиллари – XV аср бошларида Амир Темур давлати дунёда энг тараққий этган қудратли салтанат эди. У соҳибқирон давлатчилик сиёсатининг амалдаги ибратли натижаси эди. Миллатнинг мустақиллиги, тинч осойишталик мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий тараққиётига олиб келади. Давлатнинг ички ва ташқи фаолияти бир-бири билан узвий боғлиқдир. Бинобарин, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий-маънавий тараққиёт даражаси-унинг ташқи сиёсати

¹⁷ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 189-бет.

¹⁸ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 189-бет.

кўламини белгилаб беради. Демокчимизки, Амир Темур давлати ташқи фаолиятининг мустаҳкам ижтимоий-сиёсий асослари мавжуд эди. Шунинг учун ҳам уни дунёнинг нуфузли давлатлари тан олди, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилди.

Шунингдек ўзбек миллий давлатчилик институт тарихида Амир Темур давлатчилиги алоҳида ўринда туради. Бу ҳеч инкор қилиб бўлмайдиган ижтимоий аксиома. Бироқ, шу давргача шаклланган иқтисодий, маданий қатлам ва у, Амир Темур давлатчилик сиёсатида маънавий асос бўлганлини ҳам эътибордан четга қолдирмаслигимиз керак. Демак, Амир Темур давридаги тараққиёт фақатгина шу муҳитга хос, тасодифан юз берган ҳодиса адолатли таъкидлаганидек “қадимий Турон ва Туркистон замини азалдан маънавий озиқаланган маданий қатламга эга. **Ўзбек давлатчилигининг тарихий асослари қарор топганига Амир Темур замонасида икки минг йилдан ошган эди. Юртимизга Амир Темур бош бўлган йилларда сиёсий, иқтисодий, маданий соҳаларда кўлга киритилган ютуқлар бўм-бўш, хуввиллаган жойда юзага келмаган. Балки шу маконда қадимдан ривожланиб, шаклланиб келган тарихий-маданий анъаналар асосида қарор топган**”.¹⁹ Ана шунинг учун ҳам Амир Темур давлатчилиги ҳали амалда бўлмаган янги, ноёб, адолатли ҳуқуқий институт бўлиб тарихга кирган-ки, ундан мустақил Ўзбекистон ҳам унумли баҳраманд бўлмоқда. Надомадлар бўлсинки, узоқ тарихга эга бўлган ана шу миллий давлатчилик институтимиз мустабид совет ҳукмронлиги йилларида менсимасдан атайлаб инкор этилди. Чунки собиқ совет давлатининг ўзи миллийликдан тамоман йироқ, улуғ давлатчиликка асосланган, европалашган қизил тоталитар империя эди. Бу зўравонликка Ўзбекистон мустақиллиги чек қўйди. Бинобарин, истиқлол — бу миллий давлатчилик институтининг янада ривожланиши учун жуда қулай давр. Чунки мустақиллик шароитида миллий давлатчилик қадриятларининг юксалиши ва янада такомиллашиши учун зарур сиёсий, иқтисодий имкониятлар, омиллар намоён бўлиб бораверади. Мустақил Ўзбекистон давлатчилигининг

¹⁹Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 182-бет.

билимдони ҳам ташкилотчиси ҳам Ислом Каримов. Шунинг учун ҳам у кишининг асарларида миллий давлатчилигимиз масаласи, жумладан соҳибқирон Амир Темурнинг давлатчилик сиёсати холисона илмий таҳлил қилинган.

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАФАККУР ТАРИХИДА ЖАМИЯТ БАРҚОРОРЛИГИ ВА АДОЛАТ МЕЗОНИ ХУСУСИДА.

Р.Рахмонов, профессор
Н.Сафарова, доцент

Марказий Осиё халқлари ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маънавий ҳаётида юз берган Уйғониш даврининг кейинги босқичида бу ердан етишиб чиққан Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Хусайн Воиз Кошифий, Жалолиддин Давоний, Заҳириддин Бобур каби мутафаккирлар томонидан давом эттирилди ва янги ғоялар билан бойитилди. Улар вужудга келган ижтимоий-сиёсий ва маданий-маънавий шароит таъсирида ўз салафларининг инсон жамоаларининг келиб чиқиш сабаблари ҳақидаги ғояларини ўзига хос равишда талқин қилиб, жамиятнинг равнақ топиши учун аввало жамиятда мамлакатлараро ва халқлараро уруш ва қирғинликлар, динлараро адоват, инсонлараро низо-жанжаллар барҳам топиб, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик, ишонч ва муроса устувор мақсадга айланиши кераклигини таъкидладилар. Шунинг учун ҳам мазкур мутафаккирлар истисносиз ҳамма бир-бирига ёрдам қиладиган, одамлар ўртасидаги муносабат ўзаро келишувга асосланган, халқлараро ва динлараро адоват ва низолар тугатилган, ижтимоий адолатга асосланган орзудаги жамиятни ажойиб бадий лавҳалар ва тимсолларда тараннум этдилар. Ушбу ғоялар Абдурахмон Жомийнинг «Ҳиродномаи Искандар», Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» дostonларида яққол ўз аксини топган. Масалан, Жомий асарининг қаҳрамони Искандар шундай шаҳарга келиб қоладики, унинг ҳамма аҳолиси тенг ҳуқуқли, бир-бирлари билан ҳамкорлик ва дўстликда яшайдилар, умуман ҳар қандай

уруш ҳақида, айниқса диний адоват асосида келиб чиқувчи урушлар ҳақида тасаввурга ҳам эга эмаслар.¹

Жомий ва Навоий асарларида тавоф қилинган бундай орзудаги мамлакатнинг подшоҳи Искандарнинг асосий фазилати унинг диний тақво ва эътиқоди билан эмас, балки донолиги, маърифатлилиги ва адолатпарварлигидадир. Ушбу мутафаккирларнинг ислом диний эътиқодига изчил риоя қилувчи мутафаккирлар эканлиги назарда тутилса, уларнинг ғоялари ўрта асрлар учун ҳам ҳозирги давримиз учун ҳам нақадар катта ғоявий аҳамиятга эга эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас.

Навоий асарининг қаҳрамони Искандар мамлакатни бошқаришда ўзининг маслаҳатчилари ва ишонган ёрдамчилари сифатида дин пешволари ва нуфузларига суянмасдан, асосан илм-фаннинг турли соҳалари бўйича билимдон олимлари ва мутафаккирларга суянади, улар маслаҳати (машварат) билан иш юритади. Ушбу олим ва мутафаккирлар гуруҳига эга Яқин ва Ўрта Шарқ халқлари фалсафий тафаккур тарихида донолик рамзи сифатида тасаввур қилинадиган Арасту бошчилик қилади. Искандар давлатни бошқариш масаласида файласуф ва доноларга, хусусан Арастуга мурожаат қилади. Арасту эса унга одамларнинг ҳаёт тарзи жамиятни бошқариш ва ўз тажрибалари ҳақида билим беради. Йирик шарқшунос олим Е.Э.Бертельснинг таъкидлашича, Шарқ мамлакатларида Искандар, Арасту номларининг муштарак келиши сиёсий, ҳарбий ва мамлакатни бошқариш масалаларининг фалсафанинг онтологик, гнесеологик ва ахлоқий масалалари билан бирлашиб кетишига имконият яратади.²

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтмоқ жоизки, Жомий, Навоий, Кошифий, Бобур ва бошқа мутафаккирлар адолат ва адолатли бошқарув ҳақидаги қарашларни ислом дини ва шариат кўрсатмаларига тадбиқ қилган ҳолда баён қилишга ҳаракат қилганлар. Лекин уларнинг дунёқарашида шариат аҳкомлари фақат ақидалар асосига қурилган тушунчалар бўлмиш одамларнинг ижтимоий турмуши билан боғлиқ, маълум даражада реал воқелик билан боғланган, одамлар ўртасидаги алоқа ва муносабатларни билдирувчи тушунчалардир. Шу

нуқтаи назардан йирик исломшунос олим Е.А. Беляевнинг қуйидаги фикрлари эътиборга лойиқдир: «Ислом ва мусулмон ҳуқуқининг ўзига хослиги шунда ифодаланадики, кўпгина маданиятли халқлар яшаган ҳудуддаги маълум давр ижтимоий борлиғини акс эттиради. Бу халқларнинг ўзаро иқтисодий ва маданий алоқалари ва ўтмиш маданиятларининг таъсири ўрта асрлар араб маданиятининг равнақи ва унинг инсоният маданий тараққиётидаги бениҳоя аҳамиятининг асосий сабабларидир».³

Шу билан бирга мутафаккирлар «бир соатлик адолат ва 60 кунлик нафл»⁴ ибодатидан афзалдир, - деган ҳадисга суянган ҳолда «Ўз адолати билан танилган кофир подшоҳ зулмкор мусулмон подшоҳдан афзал» тамойили асосида ҳамма халқларга, турли динларга эътиқод қилувчи барча инсонларга адолат мезони билан ёндошувни ўз асарларида тараннум этдилар.

Яна бир нарсани айтиб ўтиш жоизки, гарчи мусулмон мамлакатларида мамлакатни бошқариш масаласида адолат мезони шариат кўрсатмаси ва аҳқомлари асосида амалга оширилган бўлса-да, ўзбек халқи давлатчилиги тарихида реал ҳаёт воқелиги эҳтиёжлари тақозоси билан ўтмишда шаклланган қонун-қоидаларга ҳам суянилган. Шу муносабат билан А.Зиёнинг қуйидаги фикрлари асослидир: «Шариат деганда ўша замонларда (ўрта асрларда – С.Н.) мусулмон жамиятидаги муайян бир ахлоқий-ҳуқуқий нормалар англолмоғи керак. Зеро, «тўғри йўл» мазмунини берувчи табиат (аш шариа) асосида Қуръон ва сунна ётса-да, лекин у аслида фикҳ (ҳуқуқ ва юриспруденция) учун умумий мафкуравий, диний-ахлоқий манба бўлиб хизмат қилган. Демак, ҳулоса қилиш мумкинки, жамият ҳаётининг турли соҳаларини бошқаришда қадимдан жорий бўлиб келган қонунчилик (тузукчилик) ва мусулмон қонунчилиги (фикҳ) имкониятларидан ҳам фойдаланилган».⁵

Мазкур давр мутафаккирлари адолат ҳақидаги ғоялардан келиб чиққан ҳолда уруш масаласига ҳам давр тарихий ва ғоявий шароити нуқтаи-назаридан қатор илғор ғояларини баён қилганлар. Улар бу масалада ҳам ўзларининг инсонпарварлик, халқпарварлик ғояларига содиқ қолганлари ҳолда фақат ўз халқи ва ватанининггина эмас, бошқа халқлар ва уларнинг

ватанларининг ҳам бахт-саодати ҳамда осойишталиги ҳақида қайғурганлар. Масалан, Навоий инсонларга ҳаддан зиёд кулфат ва мусибат келтирувчи урушларнинг асосий ижрочилари бўлмиш қора черик, яъни тажовузкор ва босқинчи армия ҳақида шундай деб ёзади: «Ҳарбий юришдаги қора черик – яшовчи ва маъжут деб аталган маҳлуқ гуруҳига шерик... Ишлари талаш мумкин бўлганини таламоқ ёт юртларни чигирдкадек босиб гиёҳ ва япроқларигача яламоқ. Инсонийлик билан улар ўртасида қарама-қаршилик, мусулмонлик билан улар орасида келишмовчилик бор. Уларнинг зоти фаҳм-фаросатдан ҳоли, барчаси ақл-идрок ва инсоф каби фазилатлардан бегона ... Одамгарчиликлари йўқликда маҳлуқлардан ҳам ўтадилар, ҳайвонга хос қилиқлари кўпу одамийликлари оз... Уларга одамзод сазо бериши мумкин эмас, уларни Ҳақнинг ўзи жазоласин».⁶

Навоийнинг юқоридаги фикрларидан яна бир муҳим хулоса чиқариш мумкинки, ҳатто бу қўшиш гўё қандайдир дин, шу жумладан ислом дини манфаати учун олиб борилган тақдирда ҳам аслида мутафаккир иборасича «мусулмончиликда баъзи келишмовчилик», яъни мусулмончиликка зид. Навоийнинг ушбу ғоялари ҳозирги давримиз учун ҳам халқлараро миқёсда сиёсий ва ғоявий аҳамиятга эга.

Ушбу давр Марказий Осиё мутафаккирларининг уруш масаласига бўлган муносабатларида ўта муҳим маънавий ва ғоявий аҳамиятга эга бўлган яна бир томони шундаки, уларнинг биронтаси ҳам ўз асарларида дин учун курашга, жиҳодга нафақат даъват этмаганлар, ҳатто бу масалани мутлақо четлаб ўтганлар. Масалан, Жомий ва Навоий асарларида ижобий шоҳ сифатида талқин қилинган Искандар ўз юришларининг мақсади қилиб қандай динни бошқа мамлакатларга зўрлик билан олиб кириш ва халқларни ўша дин мафкурасига бўйсундиришни эмас, балки у ёки бу мамлакатда зулм ва зўравонликни тугатиб, адолат ўрнатиш, мамлакат фаровонлигини ва фуқаролар осойишталигини таъминлашни назарда тутди.

Ҳатто мазкур мутафаккирлар дунёқарашида динлараро ва мазҳаблараро уруш ва низолар маъносизлиги, инсонийлик моҳиятига, ақлга зидлиги ҳақида ғоялар ҳам мавжуд.

Чунончи, бундай урушларга нафрат билан боққан ва қаттиқ қораланган Жомийнинг қуйидаги рубоийси мавжуд.

Эй муғбачаи даҳр, бидеҳ жоми майам,

Ки омад зи низои суннию шиақайам

Гўяндки, Жомие, чи мазҳаб дори?

Сад шукрки, саг суннию хор шиа найом.⁷

Мазмуни:

Эй соқий! Менга май бер. Суннийлар ва шиалар низосидан кўнглим айнияти. Жомий, сен қайси мазҳабдасан? – деб сўрайдилар. Юз шукрки, ит суннию, эшак шиа эмасман.

Агар ўзбек халқи тарихининг Жомий вафотидан кейинги тарихига назар ташлайдиган бўлсак, унинг бу сўзлари бир башорат сифатида айтилганига ишонч ҳосил қиламиз.

XVI аср бошларидан бошлаб бир неча ўн йиллар давомида Мовароуннаҳр ва Хуросонда ўз салтанатларини ўрнатиш мақсадида шайбонийлар ва сафавийлар сулоалари ўртасидаги қонли урушларнинг асосий сабаби қилиб ушбу сулоалар раҳнаомаларининг ва уларга фатво берган дин пешволарининг гуё ҳақиқий ислом динини тиклаш учун қилаётган жиҳодлари деб кўрсатилди. Шайбонийлар сулоласи суннийлик тарафдорлари сифатида, сафавийлар сулоласининг раҳнаомалари шиалик тарафдорлари сифатида бир-бирларини диндан қайтишда айбладилар. Аслида ҳар иккаласининг мақсади дин учун қайғуриш билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаган улкан ҳудудда ўз ҳукмронлигини ўрнатиш эди. Айтиш мумкинки, бу қонли урушлар мамлакатга вайронгарчилик, халқлар бошига оғир кулфат ва муносабатлардан бошқа нарса келтирмади. Фикримизнинг мантикий давоми сифатида Президентимиз И.А.Каримовнинг қуйидаги сўзлари ўринли: «Афсуски, инсоният тарихида диний онгнинг ажралмас қисми бўлган одамлардаги эътиқоддан фақат бунёдкор куч сифатида эмас, балки вайрон қилувчи куч, хатто фанатизм (ўта кетган мутаассиблик) сифатида фойдаланилганлигини кўрсатувчи мисоллар кўп».⁸

А.Жомий, А.Навоий ва мазкур давр бошқа мутафаккирларнинг улкан тарихий хизматлари шундаки, улар ушбу масалага катта маънавий-ахлоқий томонини ажойиб

бадий тимсолларда акс эттирдилар. Иккинчи томондан ушбу масалага ижтимоий-сиёсий тус бериб, ўзларининг давлатни бошқариш масаласи ҳақидаги қарашларига тадбиқ қилдилар. Маълумки, ўрта аср Марказий Осиё мутафаккирлари ўзларининг фаровон жамият ҳақидаги орзу истакларини рўёбга чиқишининг асосий омили деб адолатли ва маърифатли подшоҳлик (монархия) бошқариш усули деб билганлар ва ўз асарларида адолатли ва маърифатли подшоҳ тимсолини яратганлар. Лекин ушбу масалада ҳам уларнинг диний бағрикенглик нуқтаи назаридан баён қилган ғояларининг катта ғоявий ва ҳатто маълум даражада мафкуравий аҳамияти шундаки, улар теократик бошқариш усулини, яъни давлатни динга бўйсундириш, дин назорати остида бошқаришни инкор қилганлар. Хуллас, давлатни бошқаришнинг асосий тамойили дин кўрсатмалари эмас, балки маърифат ва адолатдир. Шундай савол туғилади. Нима учун ушбу мутафаккирлар ўзларини эътиқодли мусулмон бўлганлари ҳолда ислом дини талабларига изчил риоя қилганлари ҳолда шундай диний бағрикенглик ғоясини илгари сурганлар?

Биринчидан, улар дин жамиятдаги ҳамма ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, маданий-маънавий муаммоларни ҳал қилишнинг ягона воситаси эмаслигига ишонганлар. Зеро, ушбу масалалар уларнинг асарларида бевосита дин ва шариат кўрсатмалари асосида эмас, асосан реал ҳаёт воқелигидан келиб чиққан ҳолда талқин қилинади.

Иккинчидан, улар ўз эътиқоди ва тақвоси билан эмас, балки адолати билан мамлакатни бошқарган шоҳ ҳам ўз халқи, ҳам бошқа мамлакатлар халқлар ўртасида ҳайрихоҳлик, ўзаро ишонч, дўстона муносабатлар ришталарини мустаҳкамлашга хизмат қилади, деб билганлар. Жумладан, Навоий бундай адолатли шоҳ ҳақида шундай деб ёзади: «Ўзга юртларнинг элу халқи уни орзу қилади, бошқа ўлкаларнинг мазлумлари адолатпарварлиги учун уни дуо билан тилга олади».⁹

Учинчидан, мутафаккирлар шуни яхши англаб етганларки, ўрта асрларда диний мутаассиблик давлатни бошқариш миқёсида намоён бўлса, мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти учун фожеага айланиши

мумкин. Айрим ҳолларда бундай воқеаларнинг гувоҳи ҳам бўлганлар. Ҳатто диннинг сиёсатга, давлат ишларига фаол таъсир қилишига уриниш сиёсий терроризмнинг ўрта асрдаги кўринишларидан бири бўлган подшоҳга қарши суиқасд шаклида намоён бўлганлигига ҳам гувоҳ бўлганлар. Буни қатор тарихий далиллар исбот қилади. Чунончи, 1427 йил февраль ойида жангари хуруфийлар мазҳабига мансуб ақидапараст Аҳмад Лур Шохрухга суиқасд қилади. Бу ҳақда тарихчи Абдураззоқ Самарқандий шундай маълумот беради: «У (Шохрух- С.Н.) ҳали масжид ичида юриб кетаётганида ногоҳ Мавлоно Фазлуллоҳ Астрободийнинг муридларидан Аҳмад Лур номли намадпўш бир шахс шикоятчи сифатида кўлига бир қоғозни ушлаб яқин келди. Он ҳазрат (Шохрух – С.Н.) «Унинг сўзини маълум қилиб арзга етказинглар», - деган маънода мулозимлардан бирига ишорат қилди, бироқ беандиша Аҳмад Лур олдинга югурди ва сув қатрасидек (ялтироқ пичоқни онҳазратнинг қорнига урди)». ¹⁰

Аҳмад Лурнинг кўлига курол берганлар ва суиқасдга йўллаганлар эса, Азд ва Астрабодий деган ашаддий террорчилар эдилар. 1446 йилнинг кузида Шохрухнинг невараси Муҳаммад Султон ҳам бир гуруҳ ақидапараст хўжалар қутқуси билан бевосита дин ниқоби остида исён кўтаради.

Темурийлар салтанати тарихида терроризмнинг энг мудҳиш фожеаларидан бири – маърифати ва олим подшоҳ Улуғбекнинг қатл этилишидир. Албатта, Улуғбекнинг қатилида гарчи бевосита иштирок этмаган бўлса ҳам асосий ва бош айбдор шуҳратпараст ва жоҳил падаркуш Абдуллатиф бўлган. Бу ҳақда Заҳириддин Бобурнинг катта афсус-надомат билан айтган қуйидаги фикрларига қўшилмасликка ҳеч қандай асос йўқ: «Шохрух Мирзо жомеъ Мовароуннаҳр вилоятини улуғ ўғли Улуғбек Мирзога бериб эди. Улуғбек Мирзодан ўғли Абдуллатиф Мирзо олди. Бу беш кунлик ўтар дунё учун андоқ донишманд ва қари отасини шаҳид қилди... Агарчи ўзи ҳам беш-олти ой салтанат қилмади, бу байт машҳурдирким:

Падаркуш подшоҳеро нашояд,
Агар шояд ба шам моҳаш нашояд» ¹¹

Таржимаси:

Отасини ўлдирган (падаркуш) подшо бўлолмади, агар бўлса ҳам олти ойга етмайди. Аммо бу мудҳиш жиноятнинг юз беришида дин ниқоби остида ўз шахсий ғаразларини мақсад қилиб олган хиёнаткор дин пешволарининг ҳиссаси катта бўлган. Улар оғир жиноятлари учун Улуғбек томонидан қатл эттирилган Жаббор Сулдузнинг ўғли, Абдуллатифнинг хос навкари Аббос Сулдузга отасининг хунини олиш учун фатво ёзиб берганлар. Акс ҳолда Абдуллатиф бундай жиноятга қўл уришга журъат қилолмасди. «Шариат номидан чиқарилган бу ҳукмга қози Шамсиддин Муҳаммад Мискиндан бошқа руҳонийларнинг ҳамма вакиллари ўз муҳрларини қўйдилар. Фақат шу қози чиқарилган ҳукм қонунга ҳилоф деб, бу мудҳиш ишдан ўзини тортди. Улуғбекни ўлдириш ҳақидаги фатвога Абдуллатиф гўё аралашгандай кўринарди, сиртдан»¹² - деб ёзади Қори Ниёзий.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, мазкур мутафаккирларнинг давлатни бошқариш ва турли сиёсий масалаларда диннинг фаол аралашуви, ҳатто айрим ҳолларда маълум даражада бошқариш тизими устидан назорат ўтказишга уриниш салбий оқибатларга олиб келишига ишончлари тарихан исботланди. Зеро, бунинг ёрқин мисоли сифатида Мовароуннаҳр ва Хуросон каби минтақаларни бирлаштирган улкан ҳудуддаги Темурийлар салтанатида сиёсий парокандаликнинг кучайиши, иқтисодий ва маданий ҳаётнинг таназзулга юз тутиниш, мамлакат хонавайрон бўлиб, аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётининг бузилишини келтириш мумкин. Мутафаккирларнинг давлатни бошқаришнинг теократик шаклига қарши чиқишларининг тарихий, сиёсий ва ғоявий аҳамияти ҳам ана шунда. Ушбу ғоялар ҳозирги давримиз учун ҳам ўз қимматини йўқотган эмас. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг демократик давлат куриш жараёнида диннинг жамият ва давлатдаги ўрнини белгилаш, диний қадриятларга муносабат масаласидаги сиёсати маълум даражада ўзининг тарихий-ғоявий илдизларига суянади. Шунинг учун Президентимиз И.А.Каримов таъкидлайдики: «Биз дин бундан буён ҳам аҳолини энг олий руҳий ва ахлоқий

ва маънавий қадриятлардан тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилиш тарафдоримиз. Лекин биз ҳеч қачон диний даъватлар ҳокимият учун курашга, сиёсат, иқтисодиёт ва қонуншуносликка аралашishi учун байроқ бўлишига йўл қўймаймиз. Чунки бу ҳолни давлатимизнинг ҳавфсизлиги, барқарорлиги учун жиддий ҳавф-хатар деб ҳисоблаймиз».¹³

Юқорида билдирилган фикрлар Президентимизнинг ушбу кўрсатмалари ғоявий ва мафкуравий жиҳатдан ўзининг тарихий асосларига ҳам эга эканлигидан далолат беради. Шундай экан ваҳҳобийлар ва диний фундаментализмнинг турли оқимлари даъво қилаётган ва ўз орзуларини рўёбга чиқариш мақсадида қилаётган риёкорликлари, мунофиқларига жинояткорона қилаётган ҳатти-ҳаракатларига қарши курашда катта ижтимоий-сиёсий аҳамиятига ҳам эгадир.

Ушбу давр мутафаккирлари дунёқарашдаги яна бир муҳим масала шундаки, улар биргина халқ, биргина мамлакат ҳақида қайғуриб қолмасдан, ҳамма халқларга, ҳамма мамлакатларга нисбатан катта муҳаббат билан қараганлар, уларнинг бирини иккинчисига қарши қўймаганлар. Шу муносабат билан В.Зоҳидовнинг Навоий ҳақида жўшқинлик билан билдирган қуйидаги фикрларини асосли деб ҳисоблаймиз: « У ўзбек халқи ҳақида қандай ғамхўрлик қилган бўлса, ҳинд халқига ҳам худди шундай ғамхўрлик кўрсатган, у ўзбек халқини қанчалик бахт-саодат билан таъмин этишга интилан бўлса, араб халқини ҳам худди шу даражада бахт ва саодатли бўлишини орзу этган, у хитоб халқининг тилакларини қандай ифодаланган ва унга қанчалик самимий муҳаббат билан қараган бўлса, эрон халқига ҳам шундай самимий, юксак инсоний муносабатда бўлган. Хуллас, барча халқларни бахт оғушида кўриш улуғ инсоний қалб эгаси бўлган гуманист Навоийнинг энг асосий олижаноб орзуси, мақсади эди».¹⁴ Бу ушбу давр мутафаккирларига хос бўлган байналминалликнинг, инсонпарварликнинг ҳамма даврлар ва бутун инсоният учун қимматли томонларидан биридир.

Диққатга сазовор томони шуки, Навоий асарларида ажойиб бадий маҳорат билан тараннум этилган, башариятнинг сеvimли адабий қаҳрамонларига айланган ижобий тимсоллар

турли миллатга, ирққа, диний эътиқодга мансуб бўлган халқлар вакиллари дир. Навоий туркий халқлар вакили Фарҳод, эронлик Шопур, араб Лайли ва Қайс, юнон Искандар, арман Ширин, ҳинд Фаррух, румолик Плиний ажойиб бадиий қаҳрамонларни яратди. Бундай инсонпарварлик руҳидаги ўзбек халқининг, балки Мовароуннаҳр, Хуросон, Афғонистону Ҳиндистон ва бошқа минтақаларда яшовчи халқларнинг ҳам маънавий қадриятларига айланди.

Мустақил Ўзбекистонда миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликнинг қонуний асосларини ва уни ҳаётга тадбиқ қилишнинг амалий чора-тадбирларини ишлаб чиқишда халқимизда қадимдан мавжуд бўлган унинг қон-қонига сингиб кетган ана шундай маънавий қадриятларга ҳам таянишган.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида: «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади», 15-деб ёзилган.

Конституцияда яна: «Ўзбекистон Республикаси ўз худудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишни таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади» 16 - деб таъкидланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

¹ Қаранг: Джами А. Книга мудрости Искандара. Избранное. М. 1984. Стр. 337.

² Қаранг: Бертелье Е.Э. Навои и Джами. М. 1966. Стр.283.

³ Қаранг: Шарль Р. Мусульманское право. Предисловие Е.А. Беляева. М. 1958. Стр 9.

⁴ Нафл ибодати - қўпроқ савоб олиш умидида қўшимча ибодат қилиш; намоз ўқиш, рўза тутиш ва ҳ.к

⁵ А.Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т. 2001, 185-186 бетлар

⁶ Алишер Навоий . Маҳбуб ул-қулуб (Насрий баён муаллифи . Иноят Махсумов).Т. 1983, 21-22 бетлар

⁷ Қаранг: Богоутдинов А.М. Очерки истории таджикской философии. /. Избр. Произв. Душанбек, 1980, стр 196.

⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари, 37 бет.

⁹ Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. 16 бет

¹⁰ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн./ . Форс-тожик тилидан таржима . А.Ўринбоевники. Т. 1969, 351 бет

¹¹ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Т. 1989. 48 бет.

¹² Т.Н.Қори Ниёзий. Улуғбек ва унинг илмий мероси. Т. 1971. 276 бет

¹³ Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари

¹⁴ Зоҳидов В. Улуғ шоир ижодининг қалби. Т. 1970. 450 бет.

¹⁵ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.

Т.:Ўзбекистон, 1992. Биринчи бўлим, II боб, 8-модда.

¹⁶ Ўша ҳужжат. Биринчи бўлим. I боб, 4 модда

МИЛЛАТИНИ УЛУҒЛАГАН – ВАТАН ФАРЗАНДИ.

М.Олтинов, профессор

Ш.Равшанов, ўқитувчи

Х.Қурбонов, ўқитувчи

XIV асрнинг 50-60 йилларида Мовараоуннаҳр элининг дардига дармон бўладиган бир алп, қувваи ҳофизали сарбон, саркор зарур эди. Шундай миллатпарвар, ватанпарвар ёвқур баҳодирни Оллоҳ берган ва у замон алғов-далғовлари дошқозонида пишаётган, ўша жамиятнинг ўзи улуғ мақсад, сиёсат йўлида тетапоя қилаётган эди. У, эндигина йигирма беш ёшга қараб бораётган Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли эди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов Темурбек сиёсатга кириб келаётган аянчли даврни таърифлаб, “Амир Темурдек тарихий шахсларни, саркарда ва соҳибқиронни тарих тақозоси, шу замон талаблари, керак бўлса, замон эҳтиёжи ҳаётга олиб келади ва ул зотларнинг фазилат хусусиятларини намоён қилишга замин яратади...

Кимки Амир Темур қадимий Туркистон заминида тасодифан пайдо бўлган деса, хато қилади. Нега деганда ҳеч нарсa тўсатдан пайдо бўлмайди. Ҳамма нарсанинг ўз қонунияти бор”,²⁰ - деган ҳаётий ҳақиқатни айтган эдилар.

Нима учун тарихда алоҳида, айрим саноклигина инсонлар шахсий манфаатини четга суриб қўйиб, халқи, Ватани дарди билан яшайдилар. Чунки уларда маънавий салоҳият ниҳоятда кучли бўлади ва бир кишига хизмат қилиш қамровидан чиқиб, умуммиллий ва умуминсоний ижтимоий аҳамият касб этади. Қудратли ижтимоий куч сифатида бир неча миллатларга, халқларга хизмат қила бошлайди. Амир Темурнинг қувваи ҳофизаси ана шундай уммоний, башарли ва башоратли эди. Шунинг учун ҳам дарҳол Ватан озодлиги ва ободлиги, эл-юрт тинчлигидек мураккаб ва айни вақтда истиқболли масъулиятни ўз олдига асосий вазифа қилиб қўйди. Амир Темурнинг мансаби ҳам, отасидан қолган катта бойлиги ҳам бор эди. Чиғатой улусининг бошқа амирлари, мулкдорлари сингари маишатда яшаши мумкин эди. Бироқ, у, ҳаёти учун хавфли, оқибати шарафли, буюк йўлни-истиклол йўлини танлади. Истиклол йўли ҳар доим ҳам, ҳар замонда ҳам, хавф-хатарга бисёр, аммо келажаги буюк йўлдир.

Амир Темурнинг “элимнинг дардига дармон бўлиб”, деган пурҳикмат аҳдини, қудрат-шижоатини, ақл-заковатини амалда ватанимиз тарихининг бир қанча ҳолатларида кўриш мумкин:

Биринчидан, XIV асрнинг 50-60 йилларида Мовароуннаҳр ерлари майда мулкларга парчаланиб, ҳокимлар ўртасида сиёсий кураш авж олган, ижтимоий-иқтисодий жихатдан ночор ҳолатга тушиб қолган эди. Амир Темур ҳокимиятга келиши билан дастлаб маҳаллий бекларни муроасага чақирди. Давлатдаги сиёсий мавқеини мустаҳкамлаб олгандан сўнг, барча ҳокимлар ягона марказга бирлаштирилди. Ташқаридан бўладиган ҳужумларга ҳам, ички низоларга ҳам чек қўйилди. Мамлакатда тинчлик, осойишталик ҳукм сурди. Мовароуннаҳр мустамлакачилик зулмидан озод бўлди. Демак, юз эллик йилдан кўпроқ вақтдан сўнг яна мамлакатнинг сиёсий,

²⁰ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 181-182-бетлар.

ижтимоий – иқтисодий, маданий, маънавий жиҳатдан қайта ривожланиши учун сиёсий шарт-шароит яратилди.

Иккинчидан, Амир Темури марказлашган, юқоридан қуйиғача қонун ва адолатга асосланган, ҳали Шарқ ва Европа давлатчилиқ сиёсатида ҳам, амалиётида ҳам бўлмаган, жамиятдаги барча ижтимоий қатлам вакиллариининг моддий, маиший, ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилувчи такомиллашган давлат бошқарув тизимиға асос солди. Соҳибқироннинг “истиқлол билан мулку-миллат лашкар ва раиятни бошқарингиз”-деган даъвати бутун мамлакатда баралла янгради. Мамлакат аҳолисининг маънавий руҳияти тубдан яхшиланди, ижтимоий ва меҳнат фаоллиғи ошди. Ватан мустақиллиғи давлатда ҳам, жамиятда ҳам амалда ўзини тўлиқ намоён қила бошлади.

Ўзбекистон Президенти И.Каримов миллий ғурур билан таъкидлаганидек “Ўзбекистоннинг бугунги озодлиғини мустаҳкамлаш даврида Амир Темури биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини курган, давлатининг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилиқ борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамият касб этади”.²¹

Учинчидан, Мустақиллиқ – бу ўзи эски тузумни ислоҳ қилиш демакдир. Мустақиллиқ шароитида жамиятда барча ижтимоий ислоҳотларға кенг йўл очилади. Шунинг учун ҳам Амир Темури ҳокимиятға келиши биланок бир қанча сиёсий, иқтисодий, молиявий, маданий, ҳарбий в.ҳ. ислоҳотлар ўтказди. Уларнинг барчаси Соҳибқирон ақл-заковати, қувваи-ҳофизаси билан йўғрилган ва давлат, жамият ва эл манфаатларига қаратилган эди. Шунинг учун ҳам уларни мамлакат аҳолисининг барча қатламлари вакиллари хайриҳоҳлиқ билан қабул қилдилар. Адолат ва миллий манфаатдорлиққа асосланган бу ислоҳотлар давлатнинг ички ва ташқи сиёсатида, халқаро нуфузининг ошишида яққол намоён бўла бошлади.

Тўртинчидан, мамлакат халқ хўжалиғининг барча тармоқлари тез ривожланди. Деҳқончилиқ экин майдонлари, янги суғориш иншоотлари барпо этилди. Деҳқончилиқ

²¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 185-бет.

маданияти янада юксалди. Мовароуннахр шаҳарлари ижтимоий қиёфасини ўзгартириб, кенгайди, ободонлашди, йирик ҳунармандчилик ва савдо, маданий ва маъмурий марказларга айланди. Туркистон йирик иқтисодий минтақа сифатида шуҳрат қозонди. Натижада жамиятнинг ижтимоий, маданий, маънавий тараққиёти учун асосли имкониятлар яратилди. Аҳолининг моддий турмуш шароити фаровонлашди. Амир Темурнинг бошқа давлат бошлиқларидан фарқи, у бутун умри давомида бунёдкорлик ишлари билан машғул бўлганлигида, эл-улус дарди, Ватан ободлиги ва яхлитлиги ғами билан яшади. Улуғ зотнинг бизга қолдирган “қай бир жойдан бир ғишт олсам, ўрнига ўн ғишт қўйдирдим, бир дарахт кесдирсам, ўрнига ўнта қўчат эктирдим” деган ўғитомуз сўзлари фикримизнинг исботидир.

Бешинчидан, маданият фақат иқтисодий омиллар асосида шаклланади, ривожланади. Шу мантиқ қонуниятига асослансак XIV асрнинг 80-90 йиллари – XV асрнинг бошларида Туркистон дунёда иқтисодий жиҳатдан ҳам, маданий жиҳатдан ҳам энг ривожланган марказ эди. Унинг дунёвий ва илоҳий маданияти, илм-фани мамлакатнинг тарққий этган иқтисодиёти негизида тез суръатлар билан ривожланди. Мовароуннахрнинг шаҳар ва қишлоқлари – умуман ижтимоий қиёфаси тубдан яхшиланди. Бутун Шарқ дунёсида йирик аҳли илмлар, олиму-фозиллар Самарқандга келиб, муқимлашдилар, баракали ижод қилдилар. Давлат уларнинг яшаши ва ижоди учун барча моддий – маиший шароитларини яратиб берди. Масалан, машҳур араб тарихчиси Ибн Холдун Соҳибқирон билан Шом (Сурия) ерларида учрашиб, икки ўртада бўлган машваратда Амир Темурнинг қувваи ҳофизасидан ҳайратланиб, Самарқандга боришга рози бўлиб “Асрлар пешонасига давлатингни тўлин ой мисоли тасвирладим... Тангри таоллога ҳамдлар бўлғайким, қадримни билатурғон, хизматимни қадрлайтурғон ва иззат-ҳурматимни ўрнига қўятурғон бир кишини менга ато қилди”²², - деб шукрона айтган эди. Амир Темурнинг илм, маданият, санъат аҳлига кўрсатган муруввати тўғрисида йирик тарихчи олимлар Ҳофиз Аббас, Ибн Арабшоҳ,

²² Қаранг: Б.Аҳмедов. Амир Темур. Т.: “Мерос”, 1995, 587-бет.

Абдураззоқ Самарқандий, Алишер Навоий в.б. асарларида пурҳикмат маълумотлар ёзиб қолдирган. Чунки Амир Темурнинг ўзи бир қанча дунёвий ва илоҳий фанларни мукаммал билган. Шунинг учун ҳам аҳли фозилларга, каломул мулкларга ихлоси баланд бўлган. Амир Темур фан ва маданият ҳомийси.²³

Олтинчидан, иқтисодий омиллар ривожланган мамлакатда-маданий қадриятлар юксалган бўлади. Маданий тараққиёт муқаррар равишда давлатнинг ҳам, жамиятнинг ҳам, шахснинг ҳам маънавий ўсишга, комиллашишга олиб келади. Илмий ҳулосамизни Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг “Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир”²⁴, - деган фикрлари тасдиқлаб турибди. Амир Темур ҳукмронлиги даврида давлат ҳам, жамият ҳам ўзининг мустақам маънавий асосларига эга эди. Чунки жамият қонун ва адолат талаблари, ислом динининг фарзлари ва нақшбандия таълимоти асосида бошқарилган. Буларнинг барчаси жамиятнинг маънавий комиллашганлигидан дарак беради. Фақат маънавий жиҳатдан тараққий этган жамиятдагина давлат бошқарув ишлари муваффақиятли бўлади. Бинобарин, маънавиятда жуда катта иқтисодий, фан-техника, маданий, ахлоқий омиллар мужассамлашган. Амир Темурнинг “давлат ишларининг тўққиз улушини кенгаш, тадбир ва машварат, қолган бир улушини қилич билан амалга оширдим”-деган фикрлари ҳам жамиятнинг маънавий салоҳият даражасини билдиради.

Еттинчидан, маънавий омиллар асосида исломий қадриятлар ҳам туради. Амир Темур давлатида ислом дини мафкура вазифасини бажарган. “Темур тузуклари”да “ҳар ерда ва ҳар вақт ислом динини қувватладим”, - деган фикрлари ислом динининг жамиятдаги ўрни, мавқеини англатиб туриди. Амир Темурга хос бўлган маънавий салоҳият, унинг исломий моҳияти мустақил давлатни бошқариш йилларида ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида амалда яққол намоён бўлди. У ҳар

²³ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарори, “Ўзбекистон овози”, 1995 йил 1 январь.

²⁴ Каримов И.А. Ўзбекистон: Миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 81-бет.

доим Оллоҳга, иймонга, китобга, тафаккурга таяниб иш кўрар эди. “Амир Темурнинг ислом динига бўлган муносабатидаги энг муҳим қирра – бу мусулмончилик ақидаларнинг жамият осойишталиги, равнақи, ижтимоий адолат, иймон бутунлиги, маънавий поклик учун хизмат қилдиришга сафарбар этилишидир. Унинг эътиқодига кўра давлат-давлатчилигини, дин эса динлигини қилиши керак. Бу ғоя бугунги замонда ҳам ўз аҳамиятини заррача йўқотган эмас. Худди шу туфайли ҳам Амир Темур даврида ислом дини равнақ топди, юксалди”²⁵

Саккизинчидан, давлатнинг фаол ташқи сиёсат юритиши кўп жиҳатдан мамлакатнинг ички ижтимоий, иқтисодий, маданий араққиёт даражасига боғлиқ бўлади. Бу – асрлар синовидан ўтган ижтимоий аксиома. Амир Темур давлати Шарқ ва Европа дунёси билан фаол ҳамкорлик қилган. Бунга мамлакатда барча ижтимоий, иқтисодий асослар мавжуд бўлган. Давлат ташқи дунё билан ҳамкорлик қилмасдан халқаро нуфузга эриша олмаслигини Амир Темур жуда яхши билган. Шунинг учун ҳам Амир Темур давлати Шарқнинг Хитой, Ҳиндистон, Миср, Рум, европанинг Франция, Испания, Италия каби малкатлари билан фаол иқтисодий – савдо в.х. соҳаларда ҳамкорлик қилган. Бу хусусда аниқ тарихий маълумотлар, ҳужжатлар мавжуд. Амир Темур “дунё савдо аҳли ила обод бўлажак”, - деган оддий, аниқ шиорни тез-тез такрорлар эди. Соҳибқироннинг мақсади-мамлакатлараро ягона савдо-иқтисодий макон яратиш эди. Масалан, Соҳибқироннинг Франция қироли Шарл VI га йўллаган хатида “Сиз ўз савдогарларингизни менинг салтанатимга юборинг. Биз уларни илиқ қарши олиб иззат-икром кўрсатамиз. Биз ҳам ўз савдогарларимизни сизнинг юртингизги йўллаймиз. Сиз ҳам уларга ҳурмат кўрсатинг, уларга ортиқча тазйиқлар қилинишига йўл қўйманг”,²⁶ - мазмундаги фикрларнинг қайд этилганлиги Амир Темур давлати ташқи сиёсатининг кўламини, халқаро нуфузини англашиб турибди.

Тўққизинчидан, Амир Темур давлатининг ташқи сиёсати деганда, мустабид совет тарихшунослигида, унинг ҳаракатлари

²⁵ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 189-бет.

²⁶ Қаранг: Аҳмедов Б. Амир Темур. Т.: “Мерос”, 1995, 583-584-бетлар.

атайлаб муболағалаштирилиб, сохталаштирилиб, тухмат, бўхтонлар лойига йўғрилиб ёзилди, айтилди. Чунки “империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди”²⁷ Шундай йўл билан совет мафкураси ўзини “тоза”, “пок” қилиб кўрсатмоқчи бўларди. Тоталитар совет сиёсати, мафкураси бамисоли ўзига маҳлиё қилувчи хушбичим, лаби қизил, сочи сариқ, аммо дили қора, мақсади нопок таннозга ўхшарди. У ўзга шахсларни, жамиятларни ёмонлаб ўзига обрўй орттирмоқчи бўларди. Аммо ўзгаларни ёмонлаб эришилган “обрўй” сохта, эртаси йўқ, - деган ҳақиқатни эътироф этишни хохламасди. Ахир совет давлатининг ўзи ҳам қип-қизил босқинчи бўлганлигини энди, ниҳоят баралла айтиш мумкин. Бу хусусда ўнлаб ҳеч инкор этиб бўлмайдиган ҳужжатлар мавжуд. Бу билан биз Амир Темурнинг ҳарбий ҳаракатларини тамоман оқлаб кўрсатиш фикридан йироқмиз. Мадомики гап XIV асрнинг 70-90 йиллари – XV аср бошлари тўғрисида борар экан, фанда мавжуд тарихийлик, холислик, ҳаққонийлик диалектикаси талаблари асосида хулоса чиқармоғимиз зарур. Демокчимизки, Амир Темур олиб борган ҳарбий ҳаракатларнинг бирортасини ҳам босқинчилик уруши деб бўлмайди. Уларнинг барчасининг аниқ, асосли сабаблари бор. Амир Темурнинг бирдан-бир мақсади-Ватан озодлиги, яхлитлиги, фаровонлиги, халқларнинг осойишталиги эди. Ул зотнинг барча юмушлари фақат ватани, халқи манфаатларига қаратилган эди. Шахсий шон-шухрат соҳибқиронни асло қизиқтирмас эди. Зеро-“Амир Темур ҳаётининг мазмуни, бетакрор фаолиятининг асосий маъноси – Ватан озодлиги, Ватанга муҳаббат деган олий кадриятлардан иборатдир”.²⁸

Ўнинчидан, фақат катта манавий салоҳиятга эга бўлган инсонларгина миллат, Ватан аҳамиятига молик улуғ ғояларни, ишларни амалга оширишга қодир бўладилар. Демокчимизки, Амир Темур улуғлигининг асосида унинг маънавий сифатлари туради. Мустақил қудратли Туркистон давлатининг асосчиси ва раҳбари Амир Темур маънавий салоҳиятининг кучи, ҳосиласи –

²⁷ Қаранг: Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. “Халқ сўзи”, 2005 йил 19 январь.

²⁸ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 169-бет.

унинг иқтисодий, молиявий, хўжалик, сиёсий, ҳарбий, ҳуқуқий ва халқаро муносабатлар фаолиятида, дунёвий ва илоҳий фанларга, маданиятга, адабиётга, санъатга, меъморчиликка муносабатида ранг-баранг мазмун ва кўринишларда яққол намоён бўлди. Соҳибқирон маънавиятининг уммонийлигини, тиниқлигини – унинг ниҳоятда камтар, ҳазил-мутойибали бўлганлигида, камсухан ва ўткир сўзлигида, муслималар, маликаларга муносабатида ўта илтифотлигида, катта-кичик муҳолифларга нисбатан кечиримлигида, билиб-билмай йўл қўйган хатоларини кўпчилик олдида ошкора эътироф этганлигида, ҳар бир тоифа, мансабдаги инсонларга алоҳида ҳурмат-эҳтиром билдирганлигида ҳатто шоҳона қаҳр-ғазаби ҳам адолатга, ҳақиқатга асосланганлигида, ҳарбий маҳорати каби ўнлаб хислатларида амалда намоён бўлган. Ул зот ўз ҳаёти давомида кўплаб шаҳарлар масжиду-мадрасалар, мақбаралар, хонақолар, қалъа-қасрлар, боғ-роғлар, суғориш иншоотлари, равон йўллар, кўприклар барпо эттирди. Уларнинг баъзиларини ўғил набиралари, сарой маликалари, Ислом раҳномалари номи билан аташга даъват этди. Бироқ барпо этилган иншоотларнинг биронтасига ҳам Амир Темур номи берилмади. Бунга бобокалонимизнинг ўзлари хоҳиш билдирмадилар.

Маънавият моддий неъматлар асосида юксалади. Аммо кейинчалик маънавият бир халқ, бир ҳудуд мулки доирасидан чиқиб умуминсоний қадриятга, дунё хазинасига айланди. Демокчимизки, Амир Темур маънавий салоҳияти бир инсон қамрови доирасидан чиқиб, умумбашарий ижтимоий омилга айланди. У ҳар доим барҳаёт ва умри боқий маънавиятдир. Фақат улуғ маънавий салоҳиятга эга бўлган инсонларгина элнинг, миллатининг дардига дармон бўла олади.

Амир Темур Ватани, миллатини ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий юксакликка олиб чиқди. Миллати билан ўзи ҳам улуғлик мақомига эришди. Жамиятнинг ижтимоий қонунияти ўзи шундай. Миллатининг, Ватанининг истиқлоли ва истиқболи йўлида фидойилик кўрсатган, уларнинг доврўғини бутун дунёга таратган инсонларни тарих ҳам, келажак ҳам унутмайди. Амир Темур

тарихий, унутилмас шахс, халқимиз даҳосининг тимсоли, маънавий қудратимиз рамзидир.²⁹

Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллиги арафасида шунинчун билан таъкидлаيمизки, агар юқорида келтирилган ана шу илмий, тарихий ҳақиқат мезонига амал қилсак, XX асрнинг сўнгида Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришишида ва уни ҳар томонлама мустаҳкамланишида унинг сарбони, саркори Ислом Каримовнинг алоҳида ўрни, ҳиссаси бор. Ҳар қандай муносабатлар, фикрлар хилма-хиллигидан қатъий назар, бунинчун энди ҳеч ким инкор эта олмайди. Ислом Каримовни Ватани, миллати, замон берди. Ислом Каримов ўз халқининг фидойи раҳбари. Миллат ўз фарзандлари билан фахрланади. Амир Темур Туркистонни. Ислом Каримов Ўзбекистонни истиқлолга, жаҳонга олиб чиқдилар. Мустақил Ўзбекистон – Амир Темур бошқарган улуг Туркистон давлатининг ворисидир. Соҳибқирон Амир Темур ҳам Президент Ислом Каримов ҳам тарихий шахслардир. Тарихни халқнинг фақат ижтимоий – сиёсий фаол, қувваи ҳофизаси баланд, маънавий салоҳиятли қатлами, зиёлилари, саркардалари, давлат арбоблари яратдилар. Амир Темур ҳам, Ислом Каримов ҳам ўз халқининг мустақиллик тарихини яратган арбоблардирлар.

ШОҲРУҲ МИРЗО ВА ҲИРОТ МЕЪМОРЧИЛИГИНИНГ БУНЁДКОРЛИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ғ. Темиров, т.ф.д.

Амир Темур ва темурийлар ҳақида сўз кетар экан бугунги кунда тарих олдидаги хизматлари ва юксак инсоний фазилатлари ўрнат олса арзигудек яратувчанлик маънавиятини чуқурроқ ўрганиш лозим бўлган инсон Мирзо Улуғбекнинг отаси Шохруҳ Мирзо (1337-1447) машҳур, табиатан олийжаноб ҳуқумдор, илм – фанга моил ва бунёдкор инсонни бунёдкорлик маънавиятини ўрганишни лозим деб топдик. Амир Темур ва темурийлар даври маданияти ва маънавиятини чуқурроқ тушунмоқ учун Шохруҳ Мирзони ҳам

²⁹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш - давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 181-188-бетлар.

бу соҳадаги сайи ҳаракатларини билиш айти муддодир. Шохруҳ Мирзо 1409 йили Мовароуннаҳр тахтига ўтиргач теурийлар салтанатини пойтахтини Самарқанддан Ҳиротга кўчиради. Шохруҳ Мирзо давлатни бошқарув сиёсатида мавжуд Темур салтанатининг яхлит ҳолда сақлаб қолишга ҳаракат қилади. Шу боисдан Шохруҳ Мирзо давлатнинг йирик шаҳарларида ишлаб чиқариш кучларининг жонланиши, ҳунармандчиликнинг ривожланиши билан иқтисодиётда кучайди. Шунингдек, Шохруҳ Мирзо кўшни давлатлар билан иқтисодий савдо – сотиқ муносабатлари, маданий ва сиёсий алоқаларини авж олдиради.

XV асрнинг 1- ярмида Хуросон ва Мовароуннаҳр билан Рум (Кичик Осиё), Миср, Ҳиндистон. Хитой мамлакатлари орасида дипломатик алоқалар йўлга қуйилган. Бундай вазият Шохруҳ султонни мамлакат ободончилиги, эл-юрт маъмурчилиги билан шуғулланишга яхши имконият яратди.

Шохруҳ Мирзо салтанат пойтахти Ҳиротда меъморчилик ва шаҳарсозлик, тижорат ва савдо ишларига ҳамда маъданий-маърифий ривожланишга зўр берди. Ҳирот шаҳрининг ташқи мудофаа девори 1381 йилги Темур кўшинлари билан бўлган жангда бузилган эди. Шохруҳ Мирзо Ҳиротдаги бунёдкорлик ишларини шаҳарни қайта тиклаш, унинг мудофаа деворларини мустаҳкамлаш билан бошлайди. Илгари хом ғиштдан қурилган ва бузилиб юборилган шаҳар Хисори ўрнига тош ва пишиқ ғиштдан янги истехком деворлари қурдиради. Натижада ички қалъа ҳам кенгайтирилади ва мустаҳкамланади, атрофи ҳандақ билан айлантририлиб чиқилган. Шунингдек, Шохруҳ Мирзо Ҳиротда Шохруҳия мадрасаси ва ҳанақасини бунёд этиради. Ушбу бунёдкорликни Абдураззоқ Самарқандий шундай ёзади : “Шаҳар шимолидаги қалъанинг жанубий этагида бир-бирига уланган олий мадраса ва улуғ бир хонақоҳ қурилиб бу жойни ўртасида катта бир сарой сахни, суфа, баланд бир тоғ барпо қилинди ва икки тарафидан ажойиб тарзда иккита баланд минора қад кўтарди. Тилла ва ложиворларнинг ярақлашидан у мавзейнинг дарвоза-ю деворлари томон қувонч тарқатувчи нурлар порлади зийрак фикр муҳандислари ва нозик ишлар қилувчи тезкор

бинокорлар зўр санъат ва комоли диққат кўрсатиб, унинг бурчакларини улаш қоидаларини мустаҳкамликнинг энг олий поғоналарига етказиб тикладилар”³⁰.

Шу ерда бир нарсани айтиш жоизки Шоҳрух Мирзонинг меъморчилик ва шаҳарсозлик ишларига XV асрнинг машҳур меъморлари Қавомиддин Шерозий бошчилик қилади. Шерозий ўзининг сермахсул фаолияти билан нафақат Ҳирот балки бутун Хуросон, балки Самарқанд меъморчилиги ривожига ҳам ўчмас из қолдирди. Шунингдек, шаҳар ички режаси қайта ишлаб яхшиланди. Шаҳарни буйига ва энига кесиб ўтувчи асосий бош кўчалар тўғирланди.

Кўчаларда усти гумбазлар билан ёпилган пишиқ ғиштдан ишланган янги савдо расталари ва дуконлар қурилди. Уларда ҳунармандчилик авж олди. Айниқса, тижорат ва савдо - сотиқ авж олдирилди. Булардан ташқари, ҳар бир маҳалла ўзларининг савдо тоқларига эга бўлиб, уларда махсус газмоллар, қалпоқ каби ноёб моллар сотилган³¹.

Хуллас, Шоҳрух Мирзо замонидида, айниқса 1410-1411 йиллардан бошлаб Ҳирот Хуросон мудофати ва бутун яқин шарқ мамлакатлари ичида ривожланган йирик ҳунармандчилик ва савдо марказига айланади. Ўша даврларда Ҳирот шаҳрининг майдони тахминан 2,5 км кв. аҳолисининг сони эса ярим миллиондан кўп бўлган³². Ўша давр тили билан айтганда Шоҳрух Мирзо нафақат Ҳиротда, балки салтанатнинг ўзига муҳим шаҳарларида ҳам ободончилик ва бунёдкорлик ишларини авж олдирилди. Мисол, Чингизхоннинг ўғли Тўлихон 1222 йили вайрон қилган қадимий Марв шаҳрини обод қилди. Ўшандан бери 200 йилга яқин вақт ичида шаҳар қайта тикланмай, ҳаробага айланган эди. Шоҳрух Мирзо даврида “Хуросоннинг барча ерларидаги турки, тожик яқину йироқ кишилар муҳим ишни бажаришга юзлансинлар ҳамда, биринчи галда инсон тириклиги унга тобе, балки барча нарсаларни яратилиши у билан боғлиқ бўлган сувни жорий қилсинлар”, деб буйруқ қилди. Чунки

³⁰ А.Самарқандий. Матлаи саъдийн ва мажмаи байрайн. Т.: 1969, 155 бет

³¹ Абдураззоқ Самарқандий. Ўша китоб асарида 134- бет

³² Всеобщая история архитектуры в 2 томах. М. 1969 г. стр 358

ўша вақтда Марвнинг суви Мурғоб дарёсидан келар эди. Дарёга қўшилган тўғони сув олиб кетиб бузилганлиги сабабли тўғондан сув шаҳарга чиқмасдан қоганлиги учун “Қайтадан ариқ қазиб тўғон боғлансин” деб буйруқ билан бу ишга улуғ амирлардан жавобгар шахслар тайинланди³³. Абдураззоқ Самарқандийнинг ёзишича бу ишлар андак, муддатда кичик бир фурсатда амалга оширилди. Шаҳар атрофи мевали дарахтлар билан ўралди, шаҳар ичида масжитлар, бозорлар, ҳаммомлар, уйлар, хонақалар, мадраса ва бошқа хайрли иморатлар қурилди³⁴. Шунингдек, кўриб турганимиздек, Шоҳрух Мирзо маданияти туфайли ҳаробага юз тутган Марв шаҳри янгитдан қурилиб, унда катта шаҳарсозлик ва меъморчилик ишлари олиб борилган. Яна бир муҳим масала Шоҳрух Мирзо буюк зотлар ва авлиёлар мазорларини ҳам таъмирлаб уларни зиёрат қилиб туришни ҳам унитмади. Гозургоҳдаги Хожа Абдуллоҳ Ансорий мазори, Машҳадда бир чарбоғ ва сарой солдириб, ҳар маҳал бу ерга зиёратга ёки давлат ишлари билан келганда ушбу боғда дам олиб кетганлар. Шунингдек, у Ҳиротнинг Гозургоҳ мавзеидаги Хожа Абдуллоҳ Ансорий мазорига 1425-28/29 йилларида гўзал бир мақбара ҳам бунёд эттирилди. Мақбара киришидаги олий пештоқ, ички ҳовли, уч тарафдан ҳовлига қараган супа ва айвонлардан иборат бўлиб, қабир ҳовли туридаги баланд бир курсили айвон супасига олинади. Иморатнинг барчаси тош ва ғиштлардан ишланиб қалин зарҳал ва ложиварлардан зийнат берилади. Ҳозир ҳовли ичида ҳокимларнинг қабр тошлари жойлаштирилган.

Шундай қилиб, Шоҳрух Мирзо даврида унинг суюкли хотини малика Гавҳаршод ҳам шаҳар ёнидаги Қусавия мавзесига чиқувчи кенг хиёбон буйлаб катта бир масжид мусалло (Намозгоҳ) қурдиради. Бу қурилиш ўзига хос меъморий мажмуа ҳисобланиб, бу ерда масжиддан ташқари мадраса, мақбара, хонақалар, работлар ва турли хайрли иморатлар қурилади.

³³ А.Самарқандий . Матлаи саъдийн ва мажмаи байрайн. Т.: 1969, 155-бет

³⁴ Ибн Арабшоҳ. Темур тарихида тақдир ажойиботлари. Т.: “Меҳнат” 1922, 49-бет

Қурбон Ҳайити ва сайилларда ҳамда жумма кунлари шаҳар аҳолиси ва атрофидан келган мусулмонлар ушбу намозгоҳга йиғилишиб ибодат қилиб туришган. Бугунги мустақиллик туфайли шундай гўзал меъморий анжуманлар қайта таъмирланиб давлатимиз назоратида. Халқимиз бу даргоҳларни зиёрат қилиб аجدодларимиздан қолган мерос деб эъзозламоқдалар.

АМИР ТЕМУРНИНГ МЕЪМОРИЙ СИЁСАТИ.

Ш.Муҳаммадиев, доцент

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритганига эндиgina 15 йил тўлди. Шу 15 йил ичида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маънавий соҳаларда асрларга тенг ишлар қилинди. Минг йиллар давомида яратилган тарихий, маданий ва маънавий қадриятларимиз Ўзбекистон қўлга киритган ютуқларнинг пойдевори бўлди. Зеро, биз яшаётган замин қадим замонлардан маданият ва зиё маскани бўлиб, халқимиз эса бой маданий меросга, юксак қадриятларга эга халқдир. Буюк алломалар, жаҳонга машҳур мутафаккирлар Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Абу Наср Форобий, Абу Абдулло Муҳаммад Исмоил ал-Бухорий, Ал-Мотрудий, Ал-Марғиноний, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Аз-Замахшарий, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Аҳмад-ал-Фарғоний, соҳибқирон Амир Темур, Муҳаммад Тарағай Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Паҳлавон Маҳмуд ва она заминимизда яшаб ижод этган бошқа кўплаб сиймолар жаҳон фани, маданияти, бир сўз билан айтганда, цивилизациясига улкан ҳисса қўшганлар.

IX-XII асрларда Ўрта Осиёда юз берган буюк маънавий Уйғониш (Шарқ Ренессанси) илм-фан, маданий соҳадаги юксалишлар кейинги асрларда давом этди. Айниқса, Амир Темур замонида янада юқори поғонага кўтарилди.

Соҳибқирон томонидан Мовароуннаҳрда ягона ва қудратли давлатнинг барпо этилиши, бу заминда тинчлик ва

осойишталикнинг қарор топиши илм-фан ва маданият равнақи учун зарур омиллардан бири бўлди.

Президентимиз Ислом Каримов, - «Ҳар қандай инсон табиийки, мурод-мақсадсиз яшай олмайди»³⁵, - деб уқтирадилар.

Не машаққатлар билан 1370 йилда Мовароуннаҳрнинг мутлақ ҳокимлигини қўлга киритган Амир Темур ўз олдида юртни обод ва кўркам қилишни мақсад қилиб қўйди. Моваруннаҳрнинг мутлақ ҳукмдори Самарқандни пойтахт деб танлади ва уни қайта қуришга киришди. У ишни Самарқанд шаҳрининг ички ва ташқи қалъасини қайта қуришдан бошланади. Ҳофиз Абрунинг сўзлари билан айтганда, «Амир Темур лойдан бўлган Самарқандни қайтадан тошдан қурди». Кўчаларни кенгайтирди, бозорларни тартибга солди, маъмурий жиҳатдан беназир тимлар, савдо ва ҳунармандчилик дўконларини қурдирди. Чунончи Самарқанд арки ичида тўрт қаватли иккита улкан маъмурий бино – Кўксарой ва Бўстонсарой қурилди. Шаҳристон ва унинг олти дарвозаси, Шаҳзода, Оҳанин, Феруза, Сўзангарон, Коризгоҳ, Чорсу тикланиб, обод қилинди. А.Уролов, М.Ҳожихоновларнинг «Темурийларнинг маънавияти ва маданияти» асарида кўрсатилишича, «Шаҳарда (Самарқанд) Амир Темур тиклаган мудофаа девори ўта мустаҳкам, баланд олти дарвозали бўлиб, уни эни шунчалик, маҳобатли эдики, айрим жойларида, масалан, Феруза дарвозасидан Шаҳзода дарвозасигача ҳатто девор устидан отда юриш ҳам мумкин бўлган»³⁶.

Амир Темур Самарқанд шаҳридаги одамлар учун муқаддас бўлган ҳар бир жойни обод қилишга алоҳида эътибор беради. Шундай муқаддас жойлардан бири Қусам ибн Аббос (кейинчалик Шоҳизинда деб аталган) қабри устига янги макбара қурдиради. Бу даҳма ўта гўзал безатилган бўлиб, у Ўрта Осиёда ўша давр меъморчилигининг энг яхши намуналаридан бири бўлган. Шоҳизинда мажмуаси Амир Темур ва темурийлар томонидан қурдирилган 20 дан ортиқ

³⁵ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: «Ўзбекистон». 2000, 6-бет.

³⁶ Қаранг: Амир Темурнинг миллий давлатчилиқ сиёсати: тарих ва ҳозирги замон. Т.: «Фан», 2006, 26-бет.

мақбаралардан иборат³⁷. Бу мақбараларда Амир Темурнинг аёл авлодлари дафн қилинган.

Самарқандда Амир Темур қурдирган яна бир машҳур тарихий обидалардан – Гўри Амир мақбараси бўлиб, уни аслида Темур севикли набираси (Жаҳонгир Мирзонинг ўғли) 19 ёшида вафот этган Муҳаммад Султон учун қурдирган эди. Кейинчалик унга Амир Темурнинг ўзи, унинг ўғиллари Умаршайх, Шохрух, Мироншоҳ, набираси Мирзо Улуғбек ҳамда Амир Темурнинг пири Саид Баракалар дафн этилган.

Амир Темур Самарқандни пойтахт қилиб танлагач уни умумбашарий марказга, жаҳон давлатларининг пойтахтлари орасида гўзаллиги, маҳобатли меъморий обидалари билан ажралиб турадиган пойтахтга айлантirmoқчи бўлди. Шу боис Самарқанд шаҳри атрофида янги шаҳарлар барпо этиб, уларга Миср, Дамашк, Бағдод, Шероз, Султония, Фориж каби машҳур шаҳарлар номини берди. Бу билан Соҳибқирон ўз салтанатининг пойтахти Самарқандни жаҳоннинг маркази деб, бошқа шаҳарларни эса унинг атрофида айланиб турувчи йўлдош шаҳарлар деб билди.

Соҳибқирон Самарқандда 12 та тенгги йўқ кўркам боғ-сарой барпо эттирди. Булар: Боғи Нақшижаҳон, Боғи Беҳишт, Боғи Шохрух, Боғи Дилкушо, Боғи Шамол, Боғи Давлатобод, Боғи Бўлду, Боғи Майдон, Боғи Баланд, Боғи Чинор, Боғи Жаҳоннамо, Боғи Нав кабилардир. Булардан ташқари, Бухоро, Шаҳрисабз ва салтанатнинг бошқа шаҳарларида ҳам Соҳибқирон топшириғи билан гўзал боғлар барпо этилган.

Самарқанд шаҳрида барпо этилган боғлар ичида 2-3 ошиёнли қасрлар бўлиб, Соҳибқирон буларда элчиларни, меҳмонларни қабул қилган, ҳатто боғлар шу қадар катта бўлганки, улар ичида ов қилинган, катта тўйлар ўтказилган. Давлат ва маданий ҳаётнинг хилма-хил масалалалари бўйича фикрлашилган.

Бундай маросимлар навбатма-навбат турли боғларда уюштирилган. Ҳатто Сароймулкхоним бошчилигида Темурий маликалар ҳам бу қабул маросимларида, машваратларга юзларига ҳарир парда тортиб иштирок этганлар, ҳатто

³⁷ Қаранг: Амир Темурнинг миллий давлатчилик сиёсати: тарих ва ҳозирги замон. Т.: 2006, 26-бет.

Сароймулкхоним шу боғларда элчиларнинг қабул маросимларини ўтказган. Чет эллик элчилар ва меҳмонлар бир боғнинг кўркемлигига, нафосатидан лол қолиб, сайр қилганларида ундан ҳам гўзалроқ, ҳашаматлироқ, иккинчи, учинчи ва ҳақозо боғларга ташриф буюриб лаззатланганлар, ҳайратда қолганлар.

Алоҳида эътиборли томони ҳам борки, Соҳибқирон сафарда бўлган пайтларда бу боғлар оддий фуқаролар ихтиёрига берилган. Шаҳар ва теварак атроф аҳолиси, қавм-қариндошлари, яқинлари билан биргаликда боғларда эркин хордиқ чиқарган, улар учун боғларда турли сайллар, курашбозлик ва бошқа ўйинлар ташкил этилган. Дам олувчилар боғларда пишиб ётган мевалардан бемалол баҳраманд бўлганлар.

Амир Темур ота ватани Шаҳрисабзни обод қилишни унутмади. Аввало Шаҳрисабз қалъасини мустаҳкамлади. Отасининг қабри устида мақбара бино қилди, масжид қурдирди. Устози, пири бўлган Шамсиддин Кулол мақбарасини обод қилди. Шамсиддин Кулол Амир Темурнинг отаси Тарағай Баҳодирнинг ҳам пири бўлган. Сўнгра тўнғич ўғли Жаҳонгирга атаб мақбара билан масжид қурдирди.

Амир Темур Шаҳрисабзда маҳобатли қасрлар, масжиду мадрасалар. Чорсу ва бозорлар, ҳаммомлар қурдиради. 1380-1404 йилларда қурилган Оқсарой ўз ҳашамати билан кишиларни лол қолдирган.

Оқсарой меъморий тузилиши жиҳатдан анча мураккаб, фавқулодда улуғвор ва муҳташам бино бўлиб, 24 йил ичида қурилган.

Амир Темур нафақат Самарқанд ёки Шаҳрисабзда балки Мовароуннаҳрнинг бошқа ҳудудларида ҳам ҳашаматли обидалар бунёд эттирган. Жумладан, Сирдарё бўйидаги Чингизхон босқини натижасида вайрон бўлган қадимги Бенакент шаҳри ўрнига янги шаҳар – қалъа қуриб, уни ўғли Шохрух шарафига Шохрухия деб атайди. 1398 йилда шоир Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг мозори устида қўш гумбазли ҳашаматли бино қурдириб, унга вақф тайинлайди.

Амир Темурнинг бевосита раҳнамолигида бунёд этилган Бибиноҳоним жоме масжиди, Гўри Амир, Аҳмад Яссавий, Занги Ота мақбаралари, Кўксарой, Бўстонсарой, Оқсарой, Шоҳизинда каби меъморий муъжизалар Боғи Чинор, Боғи Дилкушо, Боғи Беҳишт, Боғи Баланд, Боғи Шамол сингари ўнлаб Сарой-боғлар ва бошқа иншоотлар соҳибқирон Амир Темурдан қолган меъморий меросдир.

Соҳибқирон Амир Темурнинг шаҳарсозлик ва меъморий иншоотлар яратиш соҳасидаги сиёсатини Мовароуннаҳрда унинг набираси Мирзо Улуғбек: Самарқандда, Бухорода, Ғиждувонда ва бошқа шаҳарларда қурдирган мадрасалари, мақбара ва ҳаммомлари билан давом эттирди. Соҳибқироннинг ўғли Шоҳруҳ Мирзо Хуросонда ва Темурийзода Заҳриддин Муҳаммад Бобур Ҳиндистонда Амир Темурнинг меъморий анъаналарини давом эттирдилар. Президентимиз Ислом Каримов, - “Кимки ўзбек номини, ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган ҳиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темур сиймосини эслаши керак”³⁸, - деб таъкидлайдилар.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТ ҚУРИЛИШИ ТАРИХИДАН.

Р.Ражабов доцент
Б. Шадиёв, тадқиқотчи

Марказий Осиё халқлари ўзларининг минг йилликлар мобайнида шаклланган давлатчилик анъаналари билан жаҳон давлатчилиги ва сиёсати тараққиётига катта таъсир кўрсатган. Улуғ боболаримиз Қорахонийлар, Сомонийлар ва Хоразмшоҳларнинг салтанатлари, соҳибқирон Амир Темурнинг туркий улусни бирлаштириб, марказлашган давлат тузиши, миллат ифтихори учун курашиши ва буюк темурийлар салтанатига асос солиши, Мирзо Улуғбекнинг фан ва маданият равнақи, Ҳусайн Байқаронинг адабиёт ва санъат, илм ва ҳунар аҳлига раҳнамолиги, Заҳриддин Муҳаммад Бобур,

³⁸ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 177-бет.

Хумоюн, Акбаршоҳ, Шоҳ Жаҳонларнинг турли дин ва мазҳабдаги халқларни бирлаштириб, инсонпарвар Ҳинд давлатини вужудга келтириш йўлидаги тажрибалари ва ютуқлари жаҳон сиёсатдонлари томонидан юқори баҳоланган.

Тарихий тараққиётнинг айрим босқичларида, айниқса чет эл босқинлари даврида давлатчилик ривожини узулишларга учраган. Мисол тариқасида келтириш мумкинки, XII аср бошларида мўғуллар томонидан Марказий Осиёнинг босиб олиниши давлатчилик қурилишини деярли 150 йилга тўхтатиб қўйди. Лекин жамиятнинг илғор фикрли вакиллари адолатли жамият қуриш муаммосини ҳал қилишга уриниб кўрдилар. Булар XIV асрнинг 50-60 йилларида Ўрта Осиё, Эронда вужудга келган Сарбадорлар³⁹ ҳаракати эди. Сарбадорлар халқнинг манфаатларига мос равишда, уларнинг эҳтиёжларини қондира оладиган давлатни туздилар. Бу Сабзавордаги 40 йил давомида фаолият юритган давлатдир (1337-1382). Туркистонда эса 1365-1366 йилларда Самарқанд шаҳрида Сарбадорлар ўз давлат ҳокимиятларини ташкил этдилар. Манбаларда бу тўғрисидаги қизиқарли маълумотлар мавжуддир. Дехқонлар, ҳунармандлар ва савдогарлар ва бошқа табақаларнинг манфаатларини қондирадиган демократик давлат қурилиши сарбадорларнинг бош мақсади эди.

Соҳибқирон Амир Темур ҳокимият тепасига келгунга қадар давлатчилик ривожига сарбадорлар фаолияти муҳим ўрин тутди. Амир Темур ҳокимиятга келгач ўз давлатини тузишда ўтмишда тўпланган бой тарихий тажрибадан фойдаланди. Жумладан, Сарбадорлар давлатидан ва шариат қонун-қоидаларидан, ўз-ўзини бошқариш жамоа бошқаруви тажрибасидан ўрнак олган. Буюк Темур давлатининг қурилиши унинг “Тузуқлари”да кенг қамровли баён қилинган. “Темур тузуқлари” илмий-назарий жаҳатдан чуқур таҳлил қилинганда давлат бошқарувига жуда катта эътибор берилганлигини кўрамиз. Асар орқали биз жамият ҳаётида демократия қоидаларига қатъий риоя қилинганлиги, шу билан бирга давлат бошқаруви темир интизом асосида шакллантирилганлигини тасаввур қиламиз

³⁹ “Сарбадор” форсча -“дор остига борувчи ёки бошини дорга тикувчи” маъносини билдиради.

Амир Темур, юқорида таъкид этилганидек, зукко сиёсатдон ва йирик давлат арбоби сифатида ўз давлатининг тузилишини, унинг қай тарзда бўлиши кераклигини баён этади, мансабдорларнинг ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб беради. “Темур тузукларида” таъкидланганидек, ҳар бир ҳукмдор ўз давлатининг таянчи бўлган ижтимоий-сиёсий гуруҳларга суянган ҳолда иш олиб бориши лозим. Фақат уларнинг ёрдамида раият, қўшинлар ва давлатни идора қилиш зарур. Амир Темур давлат қурилишининг ўзига хос жиҳатларидан бири, бу унинг жамиятда мавжуд ижтимоий қатламларни уларнинг манфаат ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб сиёсат юритилганидир. “Темур тузуклари”да бу гуруҳлар қуйидагича санаб ўтилган:

Биринчи тоифа – сайидлар, уламо, шайхлар ва фозил инсонлар⁴⁰. Бу гуруҳ вакиллари мажлис ва машваратларда доимий иштирок этишган, ўзларининг диний, ҳуқуқий, ақлий масалалардаги қимматли фикрларини баён этишган. Демак, ҳукмдор давлат бошқарувида мусулмон қонуншунослари фикрини эътиборга олганлар.

Иккинчи тоифа – ақлли кишилар ва кенгаш соҳиблари, эҳтиёткор, қатъиятли арбоблар⁴¹. Бу гуруҳ инсонлари кекса ва тажрибали, узоқни кўра оладиган, машваратларда доимий қанташганлардан ташкил топган.

Учинчи тоифа – дуогўй тақводор кишилар⁴².

Тўртинчи тоифа – амирлар, сарҳанглар ва сипоҳсолорлар⁴³. Бу гуруҳ вакиллари асосан ҳарбийлар ташкил этган бўлиб, давлат бошқарувида муҳим таянч вазифасини бажарганлар. Ҳарбий сиёсатда Амир Темур бу тоифанинг маслаҳатларига суянган.

Бешинчи тоифа – сипоҳ ва раият⁴⁴. Амир Темур ҳар қайси мамлакат ёки мулк беклари, улуғлари, оқсоқолларини ҳурмат қилиб, совға-саломлар бериб, уларнинг хизматларидан фойдаланган. Кимки ақл ва шижоат билан хизматини намоён

⁴⁰ Темур тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 76-бет.

⁴¹ Темур тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 76-бет.

⁴² Темур тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 77-бет.

⁴³ Темур тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 77-бет.

⁴⁴ Темур тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 77-бет.

қилган бўлса, эътибордан четда қолмаган, хизматига яраша мартаба билан сийланган.

Олтинчи тоифа — ишончли, тўғри эътиқодли оқил кишилар⁴⁵. Бу гуруҳ вакиллари давлат бошқарувида муҳим вазифаларни бажаришган. Давлат аҳамиятидаги махфий ишлар, давлат сирларини асраш ва ҳимоя қилиш уларга топширилган.

Еттинчи тоифа — вазирлар, девон котиблари ва муншийлар⁴⁶. Бу гуруҳ вакиллари давлат бошқаруви тизимида марказий ўринни эгаллаганлар. Улар мулк ва мамлакатлардаги сипоҳ ва раият воқеаларидан хабардор бўлишган. Давлат хазинасига келаётган даромад ва чиқимларни ҳисоб-китобини олиб боришган. Мамлакатда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларни ҳал этишда тўғри чора-тадбирлар кўришган. Унинг равнақи ва ободончилиги йўлида хизмат қилишган.

Саккизинчи тоифа — ҳақимлар, табиблар, мунажжимлар ва муҳандислар⁴⁷.

Тўққизинчи тоифа — муҳаддислар, пайғамбар, унинг авлодлари ва саҳобалар ҳақида ривоят қилувчи қиссахонлар⁴⁸. Бу гуруҳ вакиллари хабар ва ахборот-маълумот етказувчилик вазифасини бажарганлар.

Ўнинчи тоифа — машойихлар, сўфийлар, орифлар⁴⁹. Амир Темур бу гуруҳ вакиллари охираб билимларини, Тангри таолонинг сўзларини эшитган. Улардан диний таълимотларни олган.

Ўн биринчи тоифа — касбу ҳунар эгалари⁵⁰. Бу гуруҳ вакиллари ҳунармандлар, косиблар, мисгарлар, қалқончилар, ҳарбий қурол-аслаҳа ясовчи усталар ва турли хил касб эгаларидан ташкил топган. Улар турли давлатлардан келишган бўлса ҳам, давлат уларнинг хизматларидан муносиб равишда фойдаланган.

Ўн иккинчи тоифа — саёҳатчилар ва мусофирлар⁵¹. Бу гуруҳ вакиллари турли мамлакатлардан хабар ва маълумотлар олиб

⁴⁵ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 78-бет.

⁴⁶ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 78-бет.

⁴⁷ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 78-бет.

⁴⁸ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 78-бет.

⁴⁹ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 79-бет.

⁵⁰ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 79-бет.

⁵¹ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 79-бет.

келиб туришган. Амир Темур бу табақаларни ҳар бирининг манфаат, эҳтиёжларини синчиклаб ўргангани ва яхши билгани аниқ кўринади. Бизнинг фикримизча ҳар бир табақа аҳволдан, турмуш тарзидан ва мамлакат ҳукмдорларининг уларга бўлган муносабатлари ва сиёсатлари ҳақида хабарлар олиб келиш бўлган.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин, Амир Темур давлат бошқарувини амалга оширишда жамиятда мавжуд бўлган ҳар бир ижтимоий гуруҳнинг манфаат ва муддаоларидан келиб чиқиб, уларнинг ўзаро манфаатлари тўқнашувларини олдини олиш учун, жамият барқарорлигини таъминлаш мақсадида демократик қонун-қоидалар асосида адолатли сиёсат олиб борган. Шу ўринда алоҳида таъкидлаш керакки, миллий мафкуранинг асосий ғояларидан бири ҳисобланган жамият бақарорлиги ғояси муҳим аҳамият касб этади.

Соҳибқирон Амир Темур таниқли давлат арбоби сифатида давлатни бошқариш, давлат хизматчиларининг ҳуқуқ ва вазифалари, уларнинг ахлоқий фазилатларига доир долзарб муаммоларни ҳал қилишга уринган. Давлат қурилиши соҳасида: “Давлат агар дину ойин асосида қурилмас экан, тўра-тузукка боғланмас экан, ундай салтанатнинг шукуҳи, қудрати ва тартиби йўқолади. Бундай салтанат яланғоч одамга ўхшарким, уни кўрган ҳар кимса, назарини олиб қочади. Ёхуд касу нокас тап тортмай кириб чиқадиган томсиз, эшиги-тўсиғи уйга ўхшайди”⁵², - деган ўғитни баён қилиб, ҳар бир давлат раҳбари ўзининг салтанатини, биринчи навбатда, қонун-қоидалар асосида қуриши, бу қонун-қоидаларнинг фуқаролар томонидан тан олиншини таъминлаб, уларнинг бажарилиши йўлида хизмат қилиши лозимлигини уқтиради. Демак, ҳукмдор давлат, халқ учун хизмат қилиши керак деган ғояни илгари суради.

Давлатни бошқариш масаласига келганда эса, биринчидан, кенгаш; иккинчидан, машварату маслаҳат; учинчидан, қатъий қарор, тадбиркорлик ва ҳушёрлик; тўртинчидан, эҳтиёткорлик билан иш юритиш ниҳоятда катта масъулият талаб қилишини,

⁵² Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 66-67 бетлар.

уни ўзбошимчалик билан эмас, халқ қалбига қулоқ солиш орқали оқилона бошқариш зарур эканлигини кўрсатади. Айниқса, мамлакатни бошқариш ишларини ташкил этишда давлат вазирларининг ўрни катта эканлигини англаган Амир Темури, султон, аввало, адолатпеша бўлсин, ўз атрофида инсофли, адолатли вазирлар сақласин, токи подшоҳ зулм қилса, одил вазир унинг чорасини топсин. Агар вазир золим бўлса, кўп ўтмай салтанат уйи қулайди, деб уқтирган ҳолда “адолатли вазирлар давлат устунидир” деган ғоя асосида иш олиб боради.

Амир Темури давлатни бошқаришда вазирлар, амирлар ва вилоят волийларига алоҳида аҳамият берган. Вазир бўлган киши қуйидаги тўрт сифатга эга бўлишини таъкидлайди:

биринчиси, асиллик, тоза наслилик;

иккинчиси, ақл, фаросатлилик;

учинчиси, сипоҳи раият аҳволида хабардорлик, уларга нисбатан ҳушмуомалалик;

тўртинчиси, сабр-чидамлилик ва тинчликсеварлик⁵³.

Амир Темури вазирнинг насл-насабининг тозалиги ва асиллигига эътибор берар экан, насли тоза вазир давлат ишларини боқаришда тўғрилиқ ва адолатлилик йўлидан боришини таъкидлайди. Тоза насли вазир давлатнинг молиявий ва мулкый ишларини тартибга келтиради. Сипоҳийларга ҳам, оддий халқ вакилларига ҳам ҳурмат билан қараб, ҳушмуомалалиқ қилади. Бировдан айб қидирмайди. Ҳукмдорнинг фикрича, насли тоза, ақли расо, халқчил ва сабрли, вазмин киши масъулиятли бўлиб давлат ишларида адолатли иш олиб боради, ўз мансабини суистеъмол қилмайди.

Агар вазирлик даражасига насли тоза бўлмаган ҳасадгўй, гина-кек сақловчи, қора кўнгилли, оддий халқ вакилларига жарб-зулм қилувчи киши кўтарилса, ҳокимият тез орада инқирозга учраши аниқ бўлади.

“Темури тузуклари”да Амир Темури давлатини етти вазир бошқаргани ҳақида гап боради.

1. Мамлакат ва раият вазири. Бу вазир мамлакатнинг муҳим ишларини, кундалиқ муаммоларини, раият аҳволини, вилоятлардан олинган ҳосил, солиқ, ўлпонлар, уларни

⁵³ Темури тузуклари. Т.: “Шарқ”, 2005, 89-90 бетлар.

тақсимлаш, кирим-чиқимларни, мамлакатнинг ободонлиги ва аҳолининг фаровонлигини маълум қилиб турган;

2. Сипоҳ бўйича вазир. Сипоҳийларнинг маошлари ва танҳоларини бошқарган, парокандаликка тушиб қолмаслик учун доимо сипоҳ аҳволидан подшоҳга хабар бериб турган;

3. Эгасиз қолган, ўлиб кетган ва қочиб кетганларга тегишли мол-мулкни бошқарган, закот ва божларни тўплаган;

4. Саркори хоса, салтанат ишларини юритувчи вазир. У бутун салтанат идораларининг кирим-чиқимлари, хазинадан сарф қилинадиган харажатлар, шунингдек отхони харажатларидан огоҳ бўлган;

5,6,7 вазирлар сарҳадлар ва тобе мамлакатларга тегишли ишларни бошқарувчи ҳайъатдан иборат бўлган⁵⁴.

Амир Темур “Тузуқлар”ида таъкидлаганидек, давлатларни забт этиш, давлатни бошқариш, барқарорлиги ва ривож учун қуйидаги 12 қоидага таянишни лозим билган:

1. Ҳар ерда ва ҳар вақт Ислом динини қувватлаб, Муҳаммад мустафонинг шариатига дунёда ривож бериш; 2. ўн икки табақа ва тоифадаги кишилар билан иш кўриб, давлат, салтанат устунларини ўшалар билан мустаҳкамлаш; 3. Маслаҳат, кенгаш, тадбиркорлик, фаоллик ва ҳушёрлик-эҳтиёткорлик билан иш кўриб, дўсту душман билан муросаю мадора қилиш; 4. Давлат ишларини салтанат қонун-қоидаларига асосланган ҳолда бошқариш; 5. Амирлар ва сипоҳийларни мартаба ва унвонлар билан мукофотлаб, ҳушнуд этиш; 6. Адолат ва инсоф билан иш юритиш; 7. Уламою машойих, оқилу донолар, муҳаддислар, хабарчиларнинг иззату ҳурматларини жойига қўйиш; 8. Азму жазм билан иш тутиб, бошланган ишни охирига етказиш; 9. Раият аҳволидан огоҳ бўлиш, улуғларини оға қаторида, кичикларини фарзанд ўрнида кўриш; 10. Турку тожик, арабу ажамнинг (барча халқлар ва миллатларнинг) турли тоифа ва қабилалардан бўлган кишиларни тенг кўриб, уларнинг ҳурматини жойига қўйиш; 11. Фарзандлар, қариндошлар, ошна-оғайни, қўшнилар ва дўстларни

⁵⁴ Темур тузуқлари. Т.: “Шарқ”, 2005, 103-104 бетлар.

унутмаслик, ҳолидан хабар олиш; 12. дўсту душманлигига қарамай, ҳар жойда сипоҳийларни ҳар жойда ҳурмат қилиш⁵⁵.

Булардан ташқари мамлакатнинг ободончилигини таъминлаш, маданий-маърифий ривожланиши учун катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса, ҳокимлар учун сарой, ҳуқуқ-тартиботчилар учун қозихона, камбағал етим-есирларга овқат бериладиган ғарибхоналар қурдириб, касаллар учун шифохоналар солдириб, уларда ишлаш учун табиблар тайинлаган ва ўзининг "Тузук"ларида қайд этилган ана шу талабларни келгуси ҳукмдорлар ўзларининг дилларига жо қилишларини насиҳат қилган. Амир Темур жон таслим қилиш олдидан: "Миллатнинг дардига дармон бўлмоқ, вазифангиздир. Заифаларни кўринг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг. Адолат ва озодлик дастурингиз, раҳбарингиз бўлсин"⁵⁶, - дея васият қилган эди.

Амир Темур авлодларга давлат қуриш, уни бошқариш, ҳўжалик ишларини юритиш, ҳарбий юришлар уюштириш, фан ва маданиятни ривожлантиришга ҳомийлик қилиш, халқнинг ижтимоий турмушини яхшилаш, мамлакат ободончилигини таъминлаш, каби бир қатор ишларнинг ҳулосаси бўлган қомусий асар – “Темур тузуклари”ни мерос қилиб қолдирди.

АМИР ТЕМУР ДАВРИДА АЁЛЛАРГА БЎЛГАН МУНОСАБАТ.

С.Иноятов, профессор
М.Йўлдошева, т.ф.н.

Маълумки, мўғуллар истилоси натижасида Мовароуннаҳр сиёсий жиҳатдан парчаланиб, давлат тартиби издан чиққан, бошсиз қолган оғир бир тарихий шароитда Амир Темур сиёсий майдонга чиқди. Амир Темур давр талабини, яъни мамлакатни мўғул босқинчиларидан тозалаб, ягона, кучли марказлашган давлат тиклаш кераклигини тушуниб етди. Буюк давлатчиликка асос солиб, ўзбек давлатчилиқ маданиятини янги тарихий босқичга кўтарди.

⁵⁵ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 62-63 бетлар.

⁵⁶ Амир Темур ўғитлари. Тошкент. “Наврўз”. 1992 й. 61-бет.

Амир Темур Мовароуннахрни тиклашни режали асосда, курултойлар ўтказишдан бошлади. Бу анжуманларда шахзодалар, амалдорлар, амирлар, лашкарбошилар, олим-уламолар билан бир қаторда сарой маликалари ҳам қатнашиб, давлат ҳаётига оид барча муҳим масалаларни баҳамжиҳат ҳал қилганлар. Зарур қарорлар қабул қилиб, тадбирлар белгилаганлар. Жаҳонгир бундай иш услубини кейин ҳам давом эттириб, катта юришлар олдидан сарой хонимлари билан ҳисоблашган. Чунки улар Мовароуннахр давлатининг сиёсий, маданий ҳаётида муҳим ўрин тутганлар ва катта ҳисса қўшганлар.

Амир Темур Шарқ аёлларидаги тенгсиз нафосат, матонат ва инсоний фазилатларни ўз вақтида пайқаб олган. Шунинг учун ҳам уларга барча имконияталар яратиб берилган. Мовароуннахр ва Хуросон ўлкаларида кўплаб маърифатли, одил давлат арбоблари, саркардалар ва мутафаккирларнинг етишиб чиққанлигининг сабаби ҳам ана шунда бўлса керак.

Амир Темур давлати идораларини мустаҳкамлашда ва уни бошқаришда, ободонлаштириш, темурий шахзодаларни тарбиялашда “унинг хотинлардан энг муқаддами ва баркамоли Катта Малика (Сарой Мулк хоним)”⁵⁷ Бибихонимнинг хизматлари чексиз бўлган. Соҳибқирон бу оқила аёлга набиралари, Шоҳруҳ Мирзо, Муҳаммад Султон Мирзо, Ҳалил Султон Мирзо, Улуғбек Мирзоларни тарбиялаш вазифасини ишониб топширган. У ўзининг мафтункор латофати, ёрга садоқати, доно ва ҳозиржаноблиги, чексиз инсоний фазилатларга эга бўлганлиги билан бошқа маликалардан ажралиб турган, шунинг учун ҳам Сароймулкхоним Амир Темурнинг самимий ҳурмати, садоқатига сазовор бўлган.

Амир Темур шарққа ҳарбий ҳаракатлар билан банд бўлиб қолиб, армияни боқишга мўлжаллаган маблағи тугаб қолади шунда у махсус киши орқали Сароймулкхонимга мактуб йўллаб, зар бериб юборишни сўрайди. Бу ҳолатдан хабардор бўлган Сароймулкхоним “Амири Соҳибқирон зарингиз тамом

⁵⁷ Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. – Т.: “Меҳнат”, 1992, 83-бет.

бўлган бўлса, сиёсатингиз ҳам тугадими?” – деган мазмунда жавоб мактуби йўллайди.⁵⁸

Соҳибқирон 1399 йил Ҳиндистон сафаридан қайтганидан сўнг Бибихоним шарафига мачит ва мадраса қуришга буйруқ беради. Ҳозир ҳам бу муҳташам бино Самарқанд кўркига кўрк қўшиб турибди.

Амир Темур ҳукмронлиги даврида саройнинг обрў-эътиборли бошқа маликалари учун ҳам боғлар, мақбаралар бино қилинган. Самарқанддаги «Боғибехишт» Амир Темурнинг суюкли хотини Туман оға шарафига қурилган.

Амир Темур ўғиллари ва невараларига келин танлашда ўзи иштирок этган. Бўлажак келинни оиласи, насл-насаби ва таълим - тарбиясига жиддий эътибор берган. Шу ўринда Соҳибқирон Амир Темурнинг аёлга, оилага муқаддас деб қараганини исботловчи фикрлари мавжуд: «Ўғилларим, набираларим ва яқинларимни уйлантирмоқ ташвишида келин изламоққа эътибор бердим. Келин бўлмишнинг насл-насабини, етти пуштини суриштирдим. Хос одамлар орқали соғлиқ-саломатлигини, жисмонан камолатини аниқладим. Келин бўлмиш насл-насибаси, одоб-ахлоқи, соғлом ва бақувватлиги билан барча қусрлардан ҳоли бўлсагина эл-юртга катта тўй-томоша бериб, келин туширдим.»⁵⁹

Манбалар маълумотига кўра соҳибқирон шахзода Ҳалил Султон танлаган қайлиғи(Шодимулк хоним)ни кўрикдан ўтказганда ундан кўнгли тўлмайди ва тўй қилишга розилик бермайди. Шунга қарамасдан Ҳалил Султон унга уйланади. Тарихдан маълумки, бу аёл Ҳалил Султон тақдирида фожеали рол ўйнади, Ҳалил Султон ўзбошимчалик билан Самарқанд тахтини эгаллаб олгандан сўнг Амир Темурнинг хотини Бибихоним Шодимулк хоним томонидан захарлаб ўлдирилди.

Булардан ташқари Амир Темур саройида бўлган хорижлик сайёҳлар ўз эсталикларида Амир Темурнинг аёлларга бўлган муносабатлари ҳақида ҳам ёзиб қолдирган. Испан элчиси Клавихо Амир Темурнинг Самарқанд яқинидаги Кониғилда

⁵⁸ Амир Темур сабоқлари. Т.: “Университет”, 2001, 45-бет.

⁵⁹ Амир Темур ўғитлари. Т.: «Наврўз», 1992, 58-бет.

берган катта тўй маросимида аёллар ҳам иштирок этгани ҳақида кенг маълумотлар беради.

Манбаларга кўра Темурийлар даврида хотин-қизлар учун алоҳида мактаблар очилган. Бу ерда отинбибилар ўқитувчилик қилганлар. Оддий халқнинг қизларига таълим берадиган мактаблар ҳам мавжуд бўлиб, улар маҳаллаларда ташкил этилган. Махсус таълим олган отинбибилар бу мактабларда қизларга сабоқ берганлар. Лекин, биз ўша давр мактаб таълими мазмунини афсуски яхши билмаймиз.

Амир Темур нафақат сарой маликалари балки, раиятнинг оқилад аҳли аёлларининг фикрларини инобатга олганлигига ҳам тарих гувоҳлик беради: “Қарши қалъасин забт этолмай, дилга кадар⁶⁰ тугиб қайтмоқда эдим. Қизил дарёдан кечиб, бир қишлоққа кўндик. Мен бир кулбани ихтиёр этдим. Унда ушоққина кампир яшар, тирикчилиги ёлғиз эчкидан эркан.

Мен момодан бирор овқат қилиб бермоқни ўтиндим. Кўп ўтмай оғоч товоққа сузилган атала дастурхонда пайдо бўлди. Оч эрдим. Оғоч қошиқни товоқдаги аталага мўлдириб, ютоқиб еган эдим, оғзи-тилим куйгандан-куйди.

Шунда момо деди:

- Сен-да Амир Темурга ўхшаш шошқолоқлардан экансан.
- Темурбекнинг шошқолоқлигини қайдин билдингиз, момо, сўрадим.
- Эшитишимча, Амир Темур Қарши қалъасига тик бориб, уни ололмабди. Магарки, аввал қалъа атрофидаги кичик-кичик қишлоқ ва маҳаллаларни эгаллаб, куч тўплаб, сўнг қалъага ҳужум қилмоқ лозим эди. У эса бир йўла бекликни олмоқчи бўлди-ю, шашди синди... Шунга ўхшаш сен ҳам шошдинг ва оғзингни куйдирдинг. Аталани аввал товоқнинг гирдидан олиб, секин-секин ялаб кўради, совуганини билгач, сўнгра қошиқни тўлдириб ейди-да...

Шунда хатоимни англагандай бўлдим. Ва дедим:

- Дархон момо, ўшал шошгич Амир Темур мендирман. Танбеҳингизни бош устига олдим. Тиланг тилагингизни...

⁶⁰ Изоҳ: кадар – ғам, қайғу, алам, гурбат.

Дархон момо одамлар учун арик қазиб сув чиқариб беришни сўради. Орадан кўп ўтмай Танқос дарёсидан арик қазиб, сув чиқариб бердим.”⁶¹

Юқоридаги фикрлардан шуни кўришимиз мумкинки ўша давр аёлларининг садоқатли, оқила ва маънавиятли бўлганлиги сабабли уларга бўлган муносабат ҳам юксак бўлган.

Шарқ халқларига хос аёлларга бўлган ҳурмат эҳтиром, мустақиллик даврига келиб янада ошди. Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов аёлларнинг жамиятдаги мавқеини алоҳида таъкидлаб, «Минг йиллар давомида ҳар қайси жамиятнинг маънавий баркамоллиги ва маданий даражаси аёлларга бўлган муносабат билан белгиланади»⁶² – деган эдилар. Бу фикрнинг амалий исботи сифатида 1999 йилни «Аёллар йили», 2000 йилни «Оналар ва болалар йили» деб эълон қилиниши ва жамиятда аёллар ўрнини мустаҳкамлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигини айтиб ўтишимиз мумкин. Ҳозирги кунда аёллар жамият ижтимоий ҳаётининг турли соҳаларида меҳнат қилмоқдалар. Ўзбекистон республикаси сиёсий ҳаётида ҳам фаол иштирок этмоқдалар. Мисол учун Ўзбекистон республикаси Парламентининг қонунчилик палатасида 21 та аёллар бўлиб, Навоий вилоятимиздан икки аёл (Анора Бобомуродова, Матлуба Бурхонова) депутат этиб, Сенатда 15 та аёллар бўлиб, бир аёл (Валиева) сенатор этиб сайландилар.

Бизнинг фикримизча, ҳозиргача узоқ асрлар давомида аёлларнинг жамиятдаги ўрни етарлича ўрганилгани йўқ. Тарихчилар, социолог, файласуф олимлар тарихий қўлёзма асарлар ва бошқа манбалар орқали бу муаммони тадқиқ қилишлари мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Амир Темур даврида аёлларга бўлган муносабатни ўрганиш ёшлар учун уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда, миллий ғурурни юксалтиришда улкан аҳамият касб этади.

⁶¹ Амир Темур ўғитлари. Т.: «Наврўз», 1992, 52-53 бетлар.

⁶² Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. 7-жилд. Т.: “Ўзбекистон”. 1999, 95-бет.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИНИНГ САВДО МАДАНИЯТИ.

С.Ғиёсов, доцент.

Тарихда “Турон”, “Туркистон” ва “Мовароуннахр” номи билан машҳур бўлган Марказий Осиё, айниқса, Ўзбекистон ҳудудида минглаб йиллар давомида юксак маданият гуллаб – яшнади, қудратли давлатлар мавжуд бўлди. Улар инсоният тарихида сезиларли из қолдирди.

Ўзбекистон маданиятининг хилма – хиллигини қадимги даврлардан буён турли карвон йўллари, дунёнинг турли томонларидан келадиган савдо – сотиқ, инсоний алоқалар йўллари ва албатта – халқаро алоқалар: иқтисодий алмашув, ҳунармандчилик, фан ва санъат ҳаракатларининг жонли қон томири бўлган - Буюк Ипак йўлининг мавжудлиги белигилаб берилган.

“Амир Темури шубҳасиз, жаҳон цивилизациясида катта из қолдирган буюк шахсдир. Зотан, Темури ва темурийлар даврида санъат ва маданиятнинг барча турлари гуркираб яшнаган. Шаҳарсозлик, меъморчилик, тасвирий санъат, илми фан, мусиқа, адабиёт ўта ривожланган. Бу соҳалар нафақат пойтахтда, балки темурийлар бошқарган мамлакатларнинг чекка шаҳарларида ҳам равнақ топган. Соҳибқирон шахсияти ва тарихига қизиқиш Европада, хусусан Францияда жуда кучли бўлган.

Амир Темури инсониятнинг мангу мурожаат қиладиган даҳоларидан бири бўлиб қолиши аниқ”- дейди франциялик олим Люсьен Керен⁶³.

Дарҳақиқат, француз олимнинг айтганлари нечоғлик ҳақиқат эканлигига биз ушбу мавзунинг ўрганиш асосида яна бир карра ишонч ҳосил қилдик.

Шубҳасиз, ҳунармандчиликнинг юксалиши кўп жиҳатдан ички ва ташқи савдонинг умумий ҳолатига боғлиқ эди. Шунинг учун Амир Темури ва унинг ворислари мамлакатнинг иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутган тижоратчиликнинг

⁶³ Музаффар Муқимов. Асло сўнмас шухрати бор соҳибқироннинг. “Халқ сўзи”, 1996 йил 29- октябрь.

кенгайишига катта аҳамият берадилар. Бу даврда давлат ҳудудлари ва вилоятлари бўйлаб кесиб ўтган барча карвон йўлларида қатор катта – кичик работлари ва ямлар барпо этилар, карвонсарой ва хонақоҳлар қуриларди. Натижада карвон қатнови жонланиб, ички савдо гавжумлашди.

Шу билан бирга, бу даврда Мовароуннаҳр шаҳарларида, айниқса унинг пойтахтида савдо ва ҳунармандчилик ғоятда ривожланганди. Янги бозорлар, савдо расталари барпо этилади. Шаҳарлар мол айрбошлаш савдосида муҳим роль уйнайди. Ички чакана савдо ва пул муносабатлари кенгайиб, у шаҳар ва унинг атрофи аҳолисини, айниқса омилкор табақаларни ўз гирдобига қамраб олади.

Ҳунармандчиликнинг ривож топиб, унинг турли – туман тармоқлари бўйича ихтисослашининг кучайиши, шаҳарларнинг тарихий топографиясини ҳам ўзгартириб юборди. Шаҳарларда ҳунармандчилик маҳаллаларини сони ортиб, касб – ҳунар билан боғлиқ бўлган янги – янги гузарлар, кўчалар, бозор расталари тим ва тоқ (усти гумбазли бозор) вужудга келади. Кўпгина шаҳарларда заргарон (заргарлик), мисгарон (мисгарлик), сўзангарон (игнасозлик), совутсозон (совутсозлик), сангтарош (тоштарошловчилар), шишапазон (шиша пиширувчилар), чармгарон (кунчилик), камонгарон, пичоқсозлик, эгарчилик каби ҳунармандчилик маҳаллалари вужудга келган.

Амир Темур ва темурийлар давлати иқтисодиёти ички ва ташқи савдога таянар эди. Унинг ҳукумронлиги даврида савдо расталари ва бозорларни, йўлларни яхшилаш янги карвонсаройлар барпо этиш борасида катта ишлар амалга оширилди. Ихтисослашган бозор расталарида муайян маҳсулот тури билан савдо олиб борилад эди. Захириддин Муҳаммад Бобур ўз хотираларида кўпроқ Амир Темур даврида Самарқанд буюмларига ихтисослашган савдо расталари мавжуд бўлганлигини кўрсатади.

Амир Темур ва темурийлар даврида мавжуд ички қайта қурилишларга юз тутмаган Бухоро шаҳри ҳам ихтисослашган бозорларга эга бўлган. Бу ерга ташриф буюрган Антони

Женкинсоннинг ёзишича: “Бу ерда ҳар бир ҳунармандчилик соҳаси ўз ўрнига ва ўз бозорига эга бўлган”⁶⁴.

Самарқандда Амир Темур буйруғи билан барпо этилган боғларга олиб борувчи йўллар ёқасида бозорчалар жойлашган бўлиб, уларда дунёнинг ҳеч ерида учрамайдиган энг яхши қовун – тарвузлар, мева ва сабзавотлар, бошқа турли моллар билан савдо қилинган.

Бозор шаҳар ҳаётининг маркази бўлган. У, шунингдек, бадиий адабиёт, турли фан соҳаларидаги ютуқлар билан фикр алмашинадиган жой вазифасини ҳам ўтаган. Бу ерда ҳукумдорлик буйруқлари ўқиб эшиттирилган, айбдорлар жазоланган.

Шаҳарнинг марказий бозорида пул айрбошланадиган саррофхона жойлашган. Бозор маҳсулотларга нарх белгиланадиган жой ҳам эди. Нарх ҳаддан ташқари кўтарилиб юборилганда сотувчилар қаттиқ жазоланган ва савдогарларни ҳимоя қилишган.

Бозорларда, одатда, кўзбойловчилар, дарбозлар, курашчилар, қўғирчоқбозлар турли томошалар кўрсатар эди.

Кенг тармоқли Буюк Ипак йўли Мовароуннаҳр шаҳарларини Ҳиндистон, Эрон, Волга буйи, ҳозирги Афғонистон, Хитой, Туркия шаҳарлари билан боғлар эди.

Амир Темур давлатнинг ривожига савдонинг аҳамиятини жуда яхши тушунар эди. Шу нуқтаи назардан у сиёсий ва иқтисодий масалаларни ҳал этишга ҳаракат қилар эди.

Кичик Осиёда бўлган вақтида Амир Темур Франция қироли Карл VI ва инглиз қироли Генрих IV билан дипломатик ёзишмаларида Ғарб мамлакатлари билан мунтазам савдо алоқалари ўрнатиш истигини билдирди. Савдогарнинг диний мансублигидан қатъий назар, уларни савдо эркинлиги билан таъминлаш икки томондан қўйилган муҳим шартлардан бири эди.

Қиrollарнинг хатларида христиан – савдогарларнинг ҳам шахсий, ҳам савдо соҳасидаги саводини ошириш зарурлиги ўқтириб ўтилган. Амир Темурга юборилган хатларнинг бирида

⁶⁴ Амир Темур жаҳон тарихида. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таълим, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилоти. (ЮНЕСКО) ПАРИЖ – 1996 йил, 77-79 бетлар.

: “Чин дилдан шуни Сиздан илтимос қиламизки, бизнинг савдогаримиз, Сизнинг мулкингизга шахсий ҳайрихоҳлигингиз остида кириб келсалар. Сизнинг савдогарларимизнинг бизнинг мулкка кириб келишидан биз ҳам манфаатдормиз”, - дейилади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Амир Темури ва темурийлар даврида барча соҳаларда: мамлакатни бошқариш, ҳарбий, иқтисодий, маданий, айниқса ҳунармандчилик, савдо ва пул муносабатлари соҳасида улкан муваффақиятларга эришилдики, натижада жаҳон цивилизациясига, маданияти хазинасига улкан ҳисса қўшилдики, илм, фан бекиёс даражада ўсди. Демак, Темури ва темурийлар даври биз учун абадий, доимо мурожаат қилишимиз зарур бўлган муборак, табарруқ даҳодир.

АДИБНИНГ КАШФИЁТИ.

А.Зайниддинова, доцент.

Ўзбекистон мустақилликка эришиб, ҳуқуқий демократик жамият қуриш йўлида борар экан, Президентимиз Ислам Каримов томонидан олға сурилган баркамол авлодни вояга етказиш, мамлакатимиз халқини айниқса ёшларни миллий истиқлол ғояси тамойиллари асосида тарбиялаш ва юксак маънавият руҳида шакллантиришда тарихий асарларнинг ўрни бекиёсдир. Бу ўринда О.Ёкубовнинг “Улуғбек хазинаси” асарини олиб қарайдиган бўлсак, унда юртни бошқариш, ҳукмдорнинг атроф-муҳитга эътибори мансабидан кетаётган ҳукмдорга эса атрофдагиларнинг муносабати масаласи, фарзанд тарбияси инсоннинг ахлоқий фазилатлар хусусида алоҳида фикрлар берилганини кўрамиз. Бу асар яратилгандан буён олимлар, тарихчилар, адиблар, жамоатчиликни эътиборини ўзига тортиб келган. Тарбиявий қадриятлар ҳақида фикр юритар эканмиз, бу асар барча даврларда ҳам таълим тарбия соҳасида намуна бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади.

Одил Ёкубовнинг “Улуғбек хазинаси” романи тарихий ўтмишимиз акс эттирилган бошқа асарлардан фарқ қилади. Ёзувчи тарихий қаҳрамон характери яратишда устозлар анъанасига ижодий ёндашади. “Улуғбек хазинаси”да Мирзо Улуғбек ва асарнинг бошқа қаҳрамонлари характерининг шаклланиш тарихи мукаммал чизилмайди. Ёзувчи образларининг ҳиссий кечинмалари воситасида қаҳрамон тасаввурида ўтмишни жонлантириш усули билан характернинг қандай шароитда шаклланганлигини кўрсатади. Чунки романда қўйилган муаммо, кўтарилган масала образнинг ҳаёти ва фаолияти тадрижини батафсил тасвирлашни талаб қилмайди.

Романнинг бош қаҳрамони-Мирзо Улуғбек асарнинг маълум бобларигача бош қаҳрамон характери шароит билан тўқнашувларда ривожлантирилиб борилади. Мирзо Улуғбекнинг шароит билан тўқнашув натижасида келиб чиқадиган руҳий изтироблари орқали адиб темурийлар салтанати инқирозининг сабабларини таъкидлаб боради. Мирзо Улуғбекнинг Али Қушчи билан учрашувлари, Абдуллатифга қарши жангга отланиши билан боғлиқ эпизодлар, амиру умаролар, шахсиятпараст Абдуллатиф билан тўқнашувлари, Кўксаройда ҳибсдалиги ва бошқа воқеа-ҳодисалар тасвирида тарихий шароит манзаралари бутун қарама-қаршиликлари билан гавдалантирилади.

Романнинг дастлабки саҳифаларидаёқ Улуғбек ўқувчи кўз ўнгида қалби қарама-қарши туйғуларга тўлган, ўзи билан ўзи олишиб, калаванинг учини топишга ночор қолган ҳукмдор сифатида гавдаланади. Чунки мамлакатда содир бўлган вазият бир томондан Улуғбек характерида “темурийларга хос, кишини ўзига ром этувчи шиддат”, иккинчи томондан, “қандайдир пинҳоний мажруҳлик” ни туғдирган эди. Хўш, бунинг сабаби нимада? Бу саволга адиб бутун роман давомида жавоб изласа-да, асарнинг биринчи бобидаёқ у ўқувчига асосий муддаосини бир қадар огоҳ этади.

“Мана, бир-икки йил бўлди, олис Ҳиротдан Хоқони Саид аталмиш Шохруҳ Мирзо вафоти тўғрисида машъум хабар келганидан буён Мовароуннаҳр ва Хуросон осмонидан қора

булутлар аримай қолди. Тахт ва салтанат ишқида ёнган темурий шаҳзодалар қилич ва тиг чархлашдан қўллари бўшамади. Ниҳоят, Улуғбек қиличи ўткир чиқиб, мағрибдан машрикқача қанот ёзган ҳудудсиз салтанат хиёл осойиш топган эди, тожу тахт валиаҳди шаҳзода Абдуллатиф ўз падари бузрукворига қарши шамшир кўтариб чиқди. Ражаб ойининг бошларида аёло ҳазратлари лашкар тортиб Жайхун томон отланишга мажбур бўлди. Аммо давлатпаноҳ Жайхун бўйларида лашкар тортиб турганида дорулмулкда содир бўлган фитналар уни Самарқандга қайтишга мажбур этди. Мана энди уч –тўрт кундирким, шаҳарда ваҳимали миш-мишлар: гўё шаҳзода лашкарлари Жайхундан ўтиб Кешга яқинлашиб қолганмиш...”

Улуғбек темурийлар орасидан етишиб чиққан маърифатли шоҳлардан. У ҳаётнинг туб мазмунини яхши англайди. Ҳар қандай жаҳолат ва тубанликка илм орқали, маърифат кучи билан барҳам бериш керак деб ўйлайди ва шунинг учун ҳам “бошидаги тож, тагидаги тахт илму фунун учун даркор” деган эътиқод билан яшайди. Улуғбекнинг амалий фаолияти ҳам унинг мана шу буюк ақидасини тўла қувватлайди. Лекин замон ва давр унинг идеалларини чилпарчин этмоқчи. Мана пуштикамаридан бўлган ўз фарзанди унга қарши қилич қайраб, лашкар тортиб келмоқда. Улуғбекдан бошқа бир темурий шаҳзода бўлганида, балки аллақандай ташвишларга тушмасдан жангга ҳозирланар, бутун диққат-эътиборини рақибларини, душман ўз фарзанди бўлса ҳам яксон қилишга қаратар эди. Тарихда бунга ўхшаш воқеалар кам бўлмаган, албатта. Лекин “фалакиёт илмини идрок эта олган ўткир тафаккури билан коинот сирларини очиб, янги юлдузлар кашф этган алломалар сарбони” бундай разолатли ишга қийналмасдан киришавериши мумкин эмасди. Адиб бунинг сабабларини таҳлил этишга киришган сари Улуғбек характерининг энг муҳим қирралари аста-секин равшанлаша боради.

“Мен салтанатдан айрилишдан кўркмаймен,-дейди Мирзо Улуғбек. –Фақат бу элга қирқ йил раҳнамолик қилиб орттирган бойлигим-мадрасаю расадхонам, нодир хазинам-

тўплаган кутубхонам ва ниҳоят яратган асарларим-барчаси поймол бўлишидан кўрқамен. Ҳа, фақат шундан кўрқамен. Тагин бир нарсадан – келгуси авлодлар бандаи ожиздан ҳазар қилмасму, деб кўрқамен. Мирзо Улуғбекдай коинот сирларини очмоқни тилаган, фозилликни даъво этган мавлоно; ҳайҳот, охир-оқибат барча шоҳ, барча тахт соҳибаларидай салтанатни деб, ўз пуштикамаридан бўлган фарзанди билан тожу тахт талашибдур-да, деган ном қолдирмоқдан кўрқамен мавлоно Али!”-Кўринадики, тарих Улуғбекни маърифат ва хурофот жанги қаърига улоқтирмоқчи.

Улуғбек жуда оғир кечинмалар гирдобидида қолади. Зотан, мана шу вазиятдаги ички кечинмаларсиз Улуғбек характери мантиқини тўла асослаш анча мушкул эди. Шунинг учун ҳам адиб асарнинг дастлабки бобларидан то Улуғбек вафотигача унинг ҳиссий кечинмалари тасвирига кенг ўрин беради. Бу ерда шуни ҳам айтиш керакки, романдаги бошқа персонажлар характери, хусусан Абдуллатиф образи мантиқи ҳам ҳиссий кечинмалар тасвири орқали очиб берилади. Одил Ёқубов романда бу усулдан моҳирлик билан фойдалана олган.

Улуғбек Абдуллатифнинг Самарқандга яқинлашганлиги ҳақидаги хабарни эшитгандан сўнг оғир ҳаёлларга чўмади. Лекин ҳаммадан кўпроқ “нодир хазина-тўплаган кутубхонаси”, илм аҳлининг тақдири ҳақида бош қотиради. Кутубхонанинг қисмати, олимлар тақдири нима кечади? Бу жумбоқлар олимнинг қалбини кемиради.

Шундай қилиб, Улуғбек маънавий хазинасининг тақдири романдаги асосий масалага кўтарилади ва асардаги бутун воқеалар, характерлар ўртасидаги курашлар шу ғоявий марказ атрофида бирлашади. Улуғбек севиқли шогирди Али Қушчини ҳузурига чақириб “Мовароуннаҳр осмонини қора булутлар” қоплай бошлаганини, “шаҳзода Абдуллатиф Жайхундан ўтиб, Кешга яқинлашиб” қолганини айтаркан, асосий муддаога ўтиб дейди:

“-Сени бу даргоҳга чақирмоқдан муддао шуким, қирқ йил салтанат тебратиб, орттирган бойлигим, расадхона ва кутубхонам, битилган ва ҳали ниҳоясига етмаган рисолаю китобларим-барчаси сенинг қўлингдатур. Алқисса, бу хазинани

жоҳил гумроҳлардан, маҳдуд мутассиблардан асраб қолмоқ... ёлғиз сенинг ихтиёрингдадур...”.

Бизнингча, буюк олим Улуғбекка хос бўлган донишмандлик, улуғворлик, мутафаккирлик фазилатларини ёзувчи романда жуда жонли манзараларда кўрсатиб бера олган. Бу жиҳатдан ёзувчига унча эътироз билдиришга ўрин бўлмаса керак.

Романнинг бошланишида шундай бир эпизод бор. Улуғбек шахзода кўнса “илму идрок билан бамайлихотир” шуғулланишга қарор қилиб, “вафосиз ҳокимият, бу тожу тахтдан бажону дил” воз кечмоқчи бўлади. “Башарти шахзода унинг тилагини ҳурмат қилса, ўз ихтиёри билан салтанатдан воз кечиб, ўзини бус-бутун илм-фанга бағишлашни кўнглига тугиб қўйди”. У ана шундай хаёл билан кечкурун бошини ёстикқа ташлайди. Тўғри, Улуғбек асарнинг бундан кейинги боблардан бирида Абдуллатифга бу фикрини ошкор айтади. Бироқ ёзувчи бу воқеа тасвирига анча кейин киришади ва ундан Абдуллатиф характеридаги қабоҳатни очиш учун усталик билан фойдаланган.

Лекин Улуғбек “юрагини ларзага солган ташвишлар гирдобиди”, гарчи тож-тахтдан воз кечишга аҳд қилган бўлса ҳамки, у темурий шахзода. Бунинг устига халқ кўлида салтанат ва лашкар бор. Агар юқоридаги мақсадни у ҳеч иккиланмасдан адо этганда, бу воқеа тасвири ўқувчини унча ишонтирмаслиги мумкин эди. Шунинг учун “субҳидам саройга йиғилган саркардалар уни уйғотишгач, Мирзо Улуғбек кўнглига туккан аҳду паймонини эслаб ҳам ўтирмади. Олтин камарини белига маҳкам боғлаб, бобоси Амир Темур инъом этган тилла бандлик пўлат шамширини тақиб, жанг-жадалга шайланади. Мирзо Улуғбекнинг иродасидан зўрроқ бир куч тахт ва салтанат учун курашга даъват этди. Мирзо Улуғбек бу кучга бўйин эгди...”.

Тарихий роман тўғрисида фикр юритган Ойбек шундай деб ёзади: “Ҳақиқий реалистик санъаткор билан илмий методология ила қуролланган тарихчи маълум нуқталарда учрашуви керак. Уларнинг тарихий ҳаётни текширишлари, ҳодиса ва воқеаларни танлашдаги йўл ва приёмлари қанчалик айрим бўлмасин, охирги пайтда, сўнгги натижада улар

учрашувлари лозим, яъни, тарихчининг ҳақиқати ила санъаткорнинг ҳақиқати мувофиқ, ҳамоҳанг бўлиши керак. Қисқача айтганда, бадий ҳақиқат тарихий ҳақиқатга мос келсин”. Акс ҳолда эса ҳар қандай тарихий асарнинг ғоявий-бадий қудратига шикаст етади, характер мантиқи бузилади. Одил Ёқубов “Улуғбек хазинаси” романини ёзишда бу масалага ҳар томонлама жиддий муносабатда бўлган. Улуғбек характерини яратишда аллома яшаган давр, тарихий воқеликни, унинг ҳаёти, маънавий - руҳий олами, характер белгиларига доир фактларни ўрганиб, ўзлаштириб қалам юритган. Тарихдан маълумки, Улуғбек давлат арбоби сифатида эмас, балки улуғ олим сифатида шуҳрат қозонган. Улуғбек ўзининг асосий диққат-эътиборини, куч-қувватини илм-фан равнақиға, юрт ободонлиғига йўналтиради.

Абдураззоқ Самарқандий бу тўғрида шундай дейди: “Улуғбек давлати замонида ва ҳукмдорлиғи кунларида Мовароуннаҳр ва Туркистон мамлакатининг раияти зулм-зулматидан адлу эҳсоннинг обиҳаёт чашмасиға етишди ва барча халойиқ амну омонлик бўстони ҳам фароғат чаманида ором олди. Мирзо Улуғбек ҳақиқат аҳллариға эътибор кўрсатишда жаҳон подшоҳларидан устун ва афзал эди”⁶⁵.

Дарҳақиқат, Улуғбек ҳукмронлиғи даврида “Мовароуннаҳр мамлакати маъмурлик ва ободонлик чўққисиға кўтарилди”. Юртда кўплаб мадраса, муассаса ва турли-туман иморатлар бунёд этилган. Улуғбек ўз фаолиятининг бу қирралари билан маълум жиҳатдан бобоси Темурға ўхшаб кетади. Аммо бошқа томондан “Улуғбек бобоси Темурға ўхшамайди. У жанговар юришларға қизиқмайди. Унинг замонида бўлган ҳарбий юришлар ҳам, биринчидан, жуда қисқа муддатли бўлса, иккинчидан, мутлақо бошқа характерда бўлади: бу юришлар асосан жуда зарур бўлганидағина, бирон хавф-хатар яқинлашаётгандағина амалға оширилади”⁶⁶.

Чиндан ҳам 1425 йилда муғулларға қарши юрган Улуғбек, 1427 йилда шаҳзода Буроққа қарши мажбуран лашкар тортади. Академик В.В.Бартольднинг ёзишича, у мана шундан кейинги

⁶⁵ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Т.: 1969, 254-бет.

⁶⁶ Т.Н.Қори Ниёзий. Улуғбек ва унинг илмий мероси. Т.: 1971, 65-бет.

“йигирма йил давомида ҳеч бир ҳарбий юриш қилмади”⁶⁷. Тарихчиларнинг гувоҳлик беришига кўра, ҳатто, Сирдарё ва Муғулистон томонидан унинг ҳокимиятига қарашли ерларда босқин бўлиб турганда ҳам Улуғбек қарши чиқмайди. Ўзининг олимлик фаолияти билан банд бўлиб қолади. Натижада: “Улуғбекнинг фанга жуда қизиқиб кетганлиги унинг давлат фаолиятига маълум даражада салбий таъсир кўрсатган”⁶⁸. Тожу тахтга хирс, давлат ва салтанат ишқида ўртаниб-куйишлар Улуғбек характери учун анча бегона бўлган. Одил Ёқубов Улуғбек характери яратишда тарихнинг мана шу ҳақиқатига содиқ қолган. Албатта бу ерда ёзувчига бошқача талаб қўйиб бўлмайди.

Шунга қарамасдан, романда ёзувчи Улуғбек қонида жўшган шижоатли курашчанлик, темурийзодалик руҳига тез-тез ишоратлар қилиб боради. Амир Жондор бошлиқ лашкарлар шахзода қўшини билан юзма-юз келишади. Лекин лашкарбошиларнинг сотқинлиги туфайли Улуғбек қўшинларини шахзоданинг сипоҳилари “наҳангдай ютиб юборишади...”. Бу хабар Улуғбекни ларзага солади.

“Тўнгдай юмалаб ётмай ўрнингдан тур, амир!-деди у амир Жондорга. –Бошингдаги амирлик аломатинг қайда? Белингадаги қиличингни тўғрила! Боракалло сендай саркардага!-Мирзо Улуғбек хансираб сўзида тўхтади. Унинг томирларида бобосининг қони жўшар, юрагида бобосининг ҳислари кўпирарди. -Қуён юрак амирлар. Агарчи сенлар шахзодадан кўрқсанглар, у билан ўзим олишамен!”.

Лекин амиру лашкарбошилар бирин-кетин сотқинлик қилиб, шахзода томонга ўта бошлайдилар. Бу эса Улуғбек фожиасини тезлаштирган асосий омиллардан бири бўлган эди.

О.Ёқубовнинг кашфиёти шундаки, тўқима воситасида бир-икки мавҳида темурийлар сулоласи даврини китобхон кўз ўнгида гавдалантира олган.

⁶⁷ В.В.Бартольд. Улуғбек и его время. Сочинения. том 2. ч.2. Москва, 1964, стр.113.

⁶⁸ Т.Н.Қори Ниёзий. Ўша асар. 66-бет.

АМИР ТЕМУРНИНГ МИЛЛАТ ЎЗЛИГИНИ АНГЛАШИДАГИ ЎРНИ

Д.Ахатова, доцент.

Амир Темур Кўрагон ибн Амир Тарағай шахси, унинг таҳсинга сазовор фаолияти қирраларини ўрганиш мустабид совет тузуми даврида ман қилинганлигига қарамасдан айрим миллатпарвар зиёлилар у ҳақида асарлар яратишга журъат қила олганлар. Турғунлик йилларида миллатимиз фахри бўлган улуғ зотлар ҳақида қандай ёзишдан қатъий назар, уларнинг номини тилга олиш ҳам бир жасорат саналарди. Йирик жадид маърифатпарварларидан бири, шоир, ёзувчи, драматург, ислоҳатчи педагог, йирик давлат ва сиёсат арбоби бўлган Абдурауф Фитрат миллатимизнинг ўзлигини англашида Амир Темур ва у каби буюк аجدодларимизнинг ҳаёти, ижоди ва фаолияти муҳим аҳамият касб этишини тушуниб, ўзининг бадиий асарларини ва маърифатпарварлик ғояларни яратишда мутафаккирлардан Форобий, Беруний, Ибн Синодан кўп нарсаларни ўрганади. Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Абдурахмон Жомий, Фирдавсий, Яссавий, Бедил, Умар Хайёмлар ижодига ихлос билан қараб, уларни чуқур ўрганади. Амир Темурни миллатнинг ғурури деб билади. Навоий ва Бобур ижодини беқиёс қадрлади. Ахлоқан етук, баркамол инсон тарбиялаш ғоясида мана шуларга асосланади. Унинг бу таълимоти асосида шахс, инсон масаласи туради. Инсон ва инсонлар орқали миллатга, миллат тараққийсига борилади. Аллома ўзининг миллат ва ватанпарварлик ҳақидаги ғояларини ҳам шу меросларни ўрганиш асосида яратди.

Абдурауф Фитратнинг “Темур сағанаси”, “Або Муслим”, “Ўғизхон” каби тарихий мавзуда яратган драмалари тақдири олимнинг ўз тақдири ёки ўша асар қаҳрамонларининг қисмати каби фожиали якун топади. Улар оммавий тарзда нашр этилмай, фақат айрим театр сахналарида бир неча бор қўйилганлиги ҳақида маълумотлар бор.

Фитратнинг драмалари ҳақида гапирилганда, “у бир қатор сахна асарларида тарихни орқага, ўрта аср воқеаларига ўгириб, реакцион йўл тутди. Або Муслим, Ўғизхон, Чингизхон ва Темур каби тарихий шахслар ҳақида асар ёзади. Бундай асарларида у ўтмиш ҳукмдорларига сиғинади, уларни кўкка кўтаришга социал янгиликларни тан олмасликка ҳаракат қилади”⁶⁹ - деб танқид қилинади.

Таниқли япон туркшунос олим Хисао Куматсу Фитратнинг машҳур “Темур сағанаси”, “Чин севиш”, “Ҳинд ихтилолчилари” драмалари ҳақида: “Ватанпарварлик ғоялари билан йўғрилган бу асарларнинг таомошасига келганлар, шу қадар қаттиқ таъсирланган эдиларки, улар ҳар сафар томоша сўнгида театрлардан кўз ёшларини оқизиб чиқиб кетардилар,”⁷⁰ - деган ҳақиқатни қайд этади.

Фитрат ўз асарларида мавжуд тузумнинг асл мақсади, зўравонлиги, эрксизликка асосланганидан ўта қайғуради. Ўзининг ўтли дардлари, миллатини озод ва ҳур кўриш истакларини бадий асарлари орқали халқига етказмоққа тиришади. Ўз даврининг маърифатпарварларидан бири сифатида Фитрат ота-боболарининг кимлигини англаган миллат ҳеч вақт зулмга, истибдодга бўйсинмаслигини тушунади. И.Ғаниев таъкидлаганидек, миллатимизни ўзлигини англашидан чалғитиш учун “собик иттифоқнинг “доно сиёсий психологлари” мозийда ўтган улуғларимиз Ўғузхон, Амир Темур, Бобур шахсияти, фаолиятини имкон қадар қора рангларга бўяб, уларни ўз халқига олабўжи қилиб кўрсатиш усулини қўллаган. Ва бу амалда миллион нусхаларда чиққан мактаб дарсликларию олий ўқув юртларининг китобларигача сингдирилган”⁷¹.

Фитратнинг адабий меросида юртнинг бой тарихи, буюк қаҳра-монлари, юксак маданияти, туганмас халқ мероси билан фахрланиш муҳим аҳамият касб этади. У ўзининг мақолаларида, “Юрт қайғуси” (Темур олдида) каби сочма ҳикояларида Туркистонни бир вақтлар дунёдаги энг буюк

⁶⁹ Имомов Б. Ўзбек драматургиясида маҳорат масалалари. (Ф.ф.д. илмий даражаси учун диссертация) Т.: 1968, 568-бет

⁷⁰ Хисао Куматсу. XX аср бошларида Ўрта Осиёда туркчилик ва даврим ҳаракатлари. Анқара, 1993, 40-б.

⁷¹ И.Ғаниев. Фитратшунослик. Бухоро, 1995, 29-бет.

давлатлардан бири бўлиб, бутун жаҳонга машҳур бўлган алломалар етиштириб берганлигини таъкидлайди: “Бизнинг Туркистонимиз турк улусининг бешиги бўлмоғи билан ифтихор қиладир. Ёлғиз шуми?”

Аббосийлардан сўнг ислом салтанатига қоровуллик қилган турк ҳоқонларининг охири ва улуғларидан бўлгон Темур янглиғ турк қаҳрамонини Туркистон етиштирди. Яна аббосийлардан кейин “маданият башариятини” кўтарган турк олимларининг каттақонлари бўлган Абу Али, Улуғбек, Жавҳарий ва Форобий каби ҳурмат тиргакларини Туркистон чиқарди”⁷²

Адиб шундай буюк бир юртнинг ўз даврига келиб аянчли аҳволга тушиб қолганлигидан ғам чекади, бунинг сабабларини излайди. Юртини Амир Темур каби миллий қаҳрамонларга муҳтож эканлигини қуйидагича тасвирлайди: “Эй Чингизларнинг, Темурларнинг, Ўғузларнинг оилаларининг шонли бешиклари! Қани учикдигинг юксак ўринлари? Қуллик чуқурларига недан тушдинг?!”

... Дунёни “урхо”лари билан титратган йўлбарс юракли болаларинг қани?... Қани у чақмоқ чапишли ботир ҳақонларинг? Қани у аввал ўқ юрушли отли бекларинг?

Инсонлик оламини қанотлари остинда олган ҳақонлигинг нечун кучи ўлди? Кучингми кетди? Кимсасизми қолди?”

Фитрат парчаланган, эзилган Туркистон номидан буюк соҳибқирон Амир Темур сағанасига илтижо қилиб дейди: “Бағрим ёниқ, кўзим қора, кўнглим синиқ, бўйим букук. Сенинг зиёратингга келдим, султоним! Эзилган бошим, қисилган виждоним, куйган қоним, ўртанган жоним учун бу сағанангдан даво излаб келдим ҳақоним! Юз йиллардан бери жафо кўруб, ғам чекиб келган туркнинг қонли кўз ёшларини этакларингга тўқарга келдим.

Қоронғиликлар ичра ёғдусиз қолган ўзбек кўзлари учун тупроғингдан сурма олғали келдим...

Лекин ўз кучсизлигини англаб қайтиб ўтирган ва қон йиғлаган туркнинг ҳолини айтарга келдим, ҳақоним!”

⁷² Абдурауф Фитрат. Туркистонда руслар. «Шарқ юлдузи», 1992, № 4, 112- бет.

Мустамлакачи чор Россияси томонидан таланиб, ночор аҳволда қолган Туркистон ҳолатини соҳибқиронга шундай баён этади: “Улуғ ҳақоним! Турклик шарафи таланди... Туркнинг номуси, эътибори, имони, виждони золимларнинг оёқлари остинда қолди. Туркнинг юрти, улоғи, ўчоғи, Турони ёт қўлларга тушди. Туркнинг белгуси, онги, ўйлови, зийраклиги жаҳолат ўлкасига кетди. Сенинг қиличинг билан дунё эгаси бўлган турк тинчгина бир ётоқ тополмай қолди”.⁷³

Фитрат юртимизни бундай тушкун ҳолатдан олиб чиқиш, унинг мустақиллиги учун курашишга ўз даврининг зиёлилари номидан Темурга ваъда қилиб дейди:

“Эй арслонлар арслони!

Менинг ёзуқларимдан ўт, Мени қўлимни тут,

Белимни боғла, муқаддас фотиҳангни бер!

Сенинг дунёга сиғмаган ғайратингга онт ичаманки, Туроннинг эски шараф ва улуғлигини қайтармасдан бурун аёғларингда ўтирмасман”⁷⁴.

Фитратнинг “Темур сағанаси” асари 1918 йилнинг бошларида яратилган бўлиб, бу асар воситасида Фитрат олдинги яратган кўплаб публицистик асарлари каби юртдошларига мурожаат қилади, уларни ўзлигини англашга бу қоронғулик ва ғафлатдан чиқиб кетишга даъват этади. Асарда Амир Темурнинг ўз қабридан тик туриб, халқига қарата айтган сўзлари драманинг энг таъсирли лавҳаларидан бўлган. Унинг сўзлари “Юрт қайғуси” (Темур олдинда) сочмасидаги шоирнинг мурожаатига жавоб тариқасида берилгандек таассурот туғдиради. “Темур сағанаси” драмаси бизгача етиб келмаган бўлсада, у ҳақидаги айрим манбаларда асар қаҳрамони тилидан қуйидаги парча келтирилади: “Мен сизларга кўп нарсалар еткардим. Не бўлдики, бир замонлар шарафли ва жасур бир миллатнинг зулми остида қолмиш. Кимлар боғларингдан қушларингни қувмоқда!...Оталар меросидан нимани олдингиз! Сиздан талаб этаман, қалқингиз!...Ўлкани тузатингиз, авлодларимизнинг ҳур

⁷³ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”, 2000, 33-34 бет.

⁷⁴ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Т.: “Маънавият”, 2000, 35-бет.

яшамоқларини таъмин этингиз. Агар шундай қилмасангиз, ўлка бир буюк мазорлик ҳолига келур”⁷⁵.

Миллат зиёлилари ҳар қандай таъқибларга қарамасдан, ўтмиш алломаларимизни унутмадилар, уларга содиқ қолишга ҳаракат қилдилар. 1922-1923 йилларда Германияга таҳсил олиш учун юборилаётган талабаларни Бухоро Халқ Республикаси маориф нозири бўлган, профессор Абдурауф Фитрат Самарқандга олиб бориб, Амир Темур сағанаси олдида халқини, юртини эсдан чиқармасликка, элга илм олиб келиб уни маърифатли қилишга қасамёд қилдирганлиги ҳақида маълумотлар бор.

Жадид маърифатпарварлари юрт фаровонлиги, обод ва озодлиги учун курашда миллатимизнинг ўзлигини англашига ёрдам берувчи барча воситалардан фойдаланишга ҳаракат қилдилар.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА АМИР ТЕМУР ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАТИШНИНГ ТАРБИЯВИЙ АСОСЛАРИ

О.Ибодуллаева, п.ф.н.

Бошланғич таълим мактабларида ўқитиладиган “Ўқиш китоби”, “Одобнома” каби фанларида Амир Темурнинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш ўз ифодасини топган.

Амир Темур ёшлигидан абжир, чаққон, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган довжорак бўлиб ўсди.

Темурбек болалигида ўзини чиниқтириш учун кўп нарсаларда машқ қиларди. Совунланган ходага чиқиш, томдан-томга сакраш, ариқ-завурлардан ирғиш, девордан ошиш, теракка тез чиқиш ва бошқа ҳунарларда бора-бора кишилар ҳайратга тушиб ёқа ушларли даражага етибди.

Бошланғич синф ўқувчиларида ватанпарварлик ва инсонпарварлик ҳис-туйғуларини шакллантириш дастлаб “Ўқиш китоби”ни ўқиш машғулотларида амалга оширилади.

⁷⁵ “Ёш ленинчи”, 1935йил 10 март.

Ватанпарварлик, адолатпарварлик ва инсонпарварлик тарбиясини шакллантиришнинг вазифаси ва мазмуни бошланғич таълим мактабида миллий ахлоқий тарбия беришнинг асосий тамойиллари ва педагогик шарт-шароитларига риоя қилиш асосида бажарилади. Шунини айтиш керакки, биринчи синфда ўқувчилар дастлаб илм, китоб ҳақида тушунчага эга бўладилар, ҳикматли гаплар билан танишадилар, аجدодларимиз билан фахрланиш хусусиятлари шаклланиб боради. Бунда улар бобокалонимиз Амир Темур ва унинг “Куч адолатда” деган ҳикмати ҳақида тушунчага эга бўладилар.

Бошланғич синф ўқувчиларида инсонпарварлик тарбиясини шакллантиришда адолатпарварлик унинг асосий негизини ташкил этади.

Дарҳақиқат, ўзбек халқининг одамийлиги, инсонпарварлиги, адолатпарварлиги, меҳмондўстлиги, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат каби фазилатлари бугунги кунда маънавий-ахлоқий қадриятлари асосида шууримиздан мустаҳкам ўрин эгаллаб келмоқда. Ўқувчиларимиз дилидаги меҳр – оқибат, саҳийлик-ҳалоллик каби эзгу туйғулар, имон-эътиқод сари интилишлар уларнинг маънавий етуклигини, билим маърифатли эканлигини, миллий ғоя, миллий мафкура билан қуролланиб бунёдкорлик ишлари билан шуғулланаётганлини намоён этиб турибди. Айниқса, бу соҳада бошланғич таълим мактаби ўқитувчиларининг комил инсонни вояга етказиш, маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишлар соҳасида олиб борилаётган ишлари диққатга сазовордир.

Буюк соҳибқурон Амир Темурнинг “Куч адолатда” деган ҳикмати неча асрлар давомида халқимиз ҳаётидан кенг ўрин эгаллаб келмоқда. Ушбу инсонпарварлик ғоясининг асоси бўлган дўстлик, биродарлик, ҳамжиҳатлик, ватанпарварлик, мардлик, одамийлик ўзбек халқига мос бўлган фазилатлар мужассам этилган. Шунинг учун ҳам учинчи синфда “Соҳибқурон Темур бобо” ҳақида маълумот, Амир Темурнинг “Куч адолатда” ҳикматли сўзининг мазмун ва моҳиятини ўрганиш учун икки соат ажратилган. Бобомиз: “Куч адолатда”, - деб уқтирадилар. Амир Темурнинг адолат ҳақидаги бу

сўзлари бугунги кунда ҳам юксак аҳамиятга эга бўлиб, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлашга, уни ҳимоя қилишга, юртимиз шаъни-шавкатини юксалтиришга, инсоф ва диёнат ҳукумрон бўлган эркин жамиятни қуришга қаратилгандир.

Дарҳақиқат, Амир Темур ҳақиқатни ва ҳақиқат тарафдорларини севадиган, ёлғон ва ёлғончиларга нафрат билан қарайдиган адолатли жаҳонгир бўлган, ҳар бир инсон адолатли бўлишга чорлаган. Шунинг учун ҳам у бир кунлик адолатни-юз кунлик тоат –ибодатдан афзал кўрган.

Амир Темурнинг “Кимнинг ақли ва шижоатни синов тарозисида тортиб кўриб, бошқаларникидан ортиқроқ кўрсам, уни тарбия қилиб, амирлик даражасига кўтарар эдим. Ҳар мамлакатда адолат эшигин очдим, зулму ситам йўлини тўсдим” каби ҳикматлари ҳар бир киши раҳбарлик қилишда ҳам, иш-ҳаракатларини бажаришда ҳам, тадбиркорликда ҳам, бахт соадатга эришишда ҳам ақлли, ўткир зехнли, идрокли, мулоҳазали бўлишга, фойдали ишларни бажаришга чорлайди.

Амир Темур ўзининг “Зафар йўли” китобида ҳам “...ўз қудратимни сақлаш учун мен бир қўлимда адолат шамини ва иккинчи қўлимга беғаразликни шамини тутиб, ҳар иккала шам билан бутун умр бўйи ўз йўлимни ёритиб юрдим. Барча қилмишларимда ана шундай адолат қоидаларига риоя қилдим” деб ёзади.

Дарҳақиқат, Амир Темур ўз ҳаёти ва фаолиятида ҳар бир можаро ва муаммоли ишларни диққат билан текшириб кўрган. Уларни мумкин қадар тўғри ҳал қилишга ҳаракат қиларди. Барча ишларида ҳаққоният ва адолат билан иш тутган. Ўз фуқароларига раҳм – шафқатли бўлган. Камбағалларга кўп хайру-эҳсон қилиб турган. Гуноҳкорларнинг гуноҳини кечирган. Бунинг натижасида унинг қудрати ошиб борган. У ўзига адолатли раҳмдил тўрт вазирни тайинлади. Улардан икkitасига доимо уни кузатиб туришларини ва агар адолатсизлик қиладиган бўлса, дарҳол тўхтатишларини, кимнингдир ёлғон сўзларига ишонса ёки бегона кимсани мулкига хиёнат қилодурғон бўлса дарҳол огоҳлантиришларини таъкидлаб қўйди.

Амир Темур ҳаётининг мазмунини адолат билан бирга, инсоф-иймон туйғуси, диёнат мезони ташкил этган. У оламнинг тенг ярмига жаҳонгирлик қилган бўлса ҳам куч-қудрат зўрлик, зўравонликда эмас, аксинча адолатда эканини муҳим деб билган.

Бугунги кунда ҳам Амир Темурнинг адолат ҳақидаги ҳикматлари, унинг маънавий-ахлоқий қарашлари халқимиз ҳаётидан чуқур ўрин эгалламоқда. Айниқса, Тошкент шаҳрининг марказида бунёд этилган Амир Темур ҳайкали, унинг ёнидаги музей халқимизга фахр ва ғурур бахш этмоқда.

Амир Темур бобомиз ҳайкалида рамзий маъно мавжуд. унда Амир Темур гуёки, учқур тулпорининг жоловини тортиб турибди. Қиличсиз қўлини олдинга чўзиб жаҳон халқларига омонлик тиламоқда. “Куч адолатдадир!”-демоқда.

Ўзбекистон мустақиллиги туфайли Амир Темурнинг ҳикматларига амал қилган ўзбек халқи адолат машъаласини баланд кўтариб, унинг нуридан баҳра топиб Ватан боғини обод қилиб, тинч ва осойишта ҳаёт кечирмоқда. Мамлакатда ҳуқуқий адолатпарвар жамият қурмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом абдуғаниевич Каримовнинг таъкидлашича, “Адолат ва ҳақиқат ғояси ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларини қамраб олмоғи даркор. Адолат ва ҳақиқат ғояси қонунчилик фаолиятимизнинг заминдаги бош йўналиши бўлмоғи шарт”.

Маънавий-ахлоқий ва руҳий кечинма жамият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларни адолатга таянган ва уйғунлашиб кетган ҳолатда бир бутун, яхлит ҳолатда амалга оширишга кенг имкониятлар яратади. Адолат сўзининг мазмунида поклик, тўғрилиқ, ҳақиқат мужассамдир.

Инсоният яралгандан бери адолатни қадралб яшаган. Адолат бўлган жой гуллаб-яшнаган, халқ эркин бўлган. Адолат оёқ ости қилинган жойларда эса, разолат ҳукм суриб, жамият тубанликка юз тутган.

Ўзбек халқи қадим-қадимдан адолатли бўлишни энг керакли хислатлардан деб билган. Адолатли одам кишиларга

доимо яхшилик қилади. Қариндошларига ғамхўр ва меҳрибон бўлади.

Адолатли одам ўткир ақлга эга бўлади. Тўғри ва тиник мулоҳаза юритади. Тоза кўнгил бўлиб, олижаноб ва мард эканини кўрсатади. Адолатли бўлиш-сўзида туриш демакдир.

Адолатли бўлган инсонгина элим-юртим деб яшайди, бировларга ҳиммат-мурувват қилишни, ёрдамга муҳтож кишиларга кўмак бериш ва тўғри йўл кўрсатишни ўзи учун бахт деб билади.

Адолатли бўлган инсонлар бировлар орқасидан гинахонлик қилмайдилар. Гап ташимайдилар. Турли тухмат ва ғийбатларга нисбатан муросасиз бўладилар. Гуруҳбозликка маҳаллийчиликка қарши курашадилар. Ўзаро дўстлик ва бирдамлик ришталарини боғлаш йўлида фидойилик қиладилар.

Адолатли инсон икки қарама-қарши хусусият-эзгулик ва ёмонликни тўғри тушунади. Кишиларни яхшиликка, эзгуликка, инсонни қадрлашга чорлайди. У фақат яхшилик билан чегараланмасдан, балки ўғил ва қизларда ана шу фазилатларни шакллантиришга эришади.

Темур болам, темир бўлсин юрагинг,
Ургут товдай баланд бўлсин кўкрагинг,
Оҳ десенг оғзингдан олов отилар
Шуни билгин элга бордир керагинг.

Темурнинг ақл-заковати, тафаккури, ўз халқининг ахлоқ-одоб ҳақидаги қарашларини мукаммал билган инсон бўлганлигини кўрсатди.

Ватандошим Амир Темур ва Темурийлар таълим-тарбия соҳасида мадани ятимиз ва маънавиятимиз ривожига жуда катта ҳисса қўшганлар.

Халқимизнинг севимли фарзанди бўлган Амир Темур шахси масаласини мустабид совет тузуми даврида ўрганиш ва ўргатиш ман қилинганлиги натижасида нафақат Амир Темур тарихи, балки Марказий Осиёнинг XIV-XV асрлардаги таълим-тарбия тарихи, фан ва маданияти деярли ўрганилмай қолган эди.

Соҳибқирон Амир Темур ҳақида Президентимиз И.А.Каримов шундай деб ёзади:

“Амир Темур номи тарихимиз саҳифаларида, дарс машғулотларида қора буёқ билан буяб, унутишга маҳкум этилган эди. Мақсади халқимизнинг қалбидан миллий онг, миллий ғурур туйғусини йўқотиш, уни қарамликка, тобеликка кўндириш эди.

Лекин ўзбек халқи ўз аجدодларини, ўзини жасур, довюрак баҳодирларини унутишмади, ҳамиша юрагида, қалб тўрида сақлади”.⁷⁶

Мустақилликдан кейин бошланғич синф ўқувчиларига “Ўқиш китоби” ва “Одобнома” дарс машғулоти асосида ўз миллий қадриятларимизни, ҳақиқий тарихимизни бой маданиятимизни ўргатиш орқали инсонпарварлик тушунчаларидаги кўникмаларини шакллантиришди.

Юртбошимиз Амир Темур ҳаёти, фаолиятида қолдирган буюк унутилмас меросига катта эътиборни қаратди. Амир Темурнинг ёшлиқдан мард, довюрак, мағрур, ўткир зеҳн ва ақл эгаси бўлганлигини ва муқаддас китобимиз Қуръонга амал қилиб яшаганлигини ёшларимизга таълим-тарбия беришда кенг фойдаланишимиз лозим.

Демак, ўқувчиларда инсонпарварлик тарбияси, унинг маънавий меросга ҳурмат билан қараши орқали шаклланади.

«ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ»НИНГ ЛЕКСИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Н.Зайниддинова, ф.ф.н.

XV асрда Темур ва Темурийлар давлати Самарқанд ва Ҳиротда меъморчилик, наққошлик, тасвирий санъат ва адабиёт ниҳоят даражада тараққий этади. Бу икки пойтахт шаҳарларида кўплаб ҳашаматли жамоат бинолари қад кўтаради. Темурий ҳукмдорлар орасида айниқса, Улуғбек бобоси Темур каби мамлакатда қурилиш ишларига катта аҳамият беради. У

⁷⁶ Каримов И.А. “Маънавий юксалиш йўлида” Т.: Ўзбекистон 1998, 138-бет

ҳукмдорлик қилган даврда бир қанча масжид, мадраса, хонақоҳ, сардоба ва карвонсаройлар қурилади⁷⁷.

Темур салтанатни бошқаришда, хусусан уни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлашда давлат аҳамиятига молик масалаларни муҳокама қилиш ва тадбиру чоралар белгилаб олиш мақсадида қурултойлар ва кенгашлар ўтказишга катта аҳамият берган. Шарафиддин Али Яздийнинг ёзишича, Темур томонидан Қарши, Самарқанд, Қорабоғ ва бошқа жойларда ўтказилган қатор қурултой ва кенгашларда шахзодалар, давлат маъмурлари, ҳарбий бошлиқлар, уламолар ва мулкдор зодагонларнинг вакиллари қатнашганлар. Олий даражадаги бундай йиғинларда мамлакатнинг иқтисодий ва ҳарбий аҳволига оид энг муҳим масалалар муҳокама этилар ва зарурий ишларни бажариш тўғрисидаги қарорлар қабул қилиниб, тадбирлар белгиланар эди. Давлат аҳамиятига эга ҳар бир масалани ҳал этишда Темур шу соҳани билимдонлари ва олимлар билан маслаҳатлашар эди.

Темурнинг ҳарбий санъати ва давлатни бошқариш тартибига бағишланган махсус асар битилиб, у “Темур тузуклари” номи билан машҳур. Тузуклардаги барча воқеалар Темур тилидан ҳикоя қилинади. Шунинг учун бу асар шахсан Темурнинг оғзидан ёзиб олинган деб ҳисобланади. Унда давлатни бошқаришда кимларга таяниб, тожу тахт эгаларининг тутуми ва вазифалари, вазир ва қўшин бошлиқларини сайлаш, сипоҳларнинг маоши мамлакатни идора этиш тартиби, давлат арбоблари ва қўшин бошлиқларининг бурчи ва вазифалари, амирлар, вазирлар ва бошқа мансабдорларнинг тожу тахт олдида кўрсатган алоҳида хизматларини тақдирлаш тартиби ва бошвалар хусусида баён этилади.

«Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади» ибораси катта аҳамиятга эга. Президентимиз И.А.Каримов айтганидек: «Амир Темур ким эди? У, биринчи навбатда улуг бунёдкор шахс эди. Самарқанддаги обидаларни, Шаҳрисабздаги ёдгорликларни ким қурди? Туркистондаги Яссавий мақбарасини ким тиклади? Ким «Куч - адолатдадир»

⁷⁷ Абдуҳамид Муҳаммаджонов. Темур ва темурийлар салтанати. Т.: 1996.

деган оламшумул, теран ҳикматни ўз фаолиятига асосий тамойил қилиб олди?».⁷⁸

Амир Темурга, шахс ракурси остида назар ташласак, буюк саркарданинг ўз фикрида қатъийлиги намоён бўлади. Ёзма ёдгорликлар шох ва саркарданинг ўғитларида, характернинг чуқур фалсафий қарашлар асосида шаклланганлигини англаш мумкин. Кўпгина фалсафий қарашларда Амир Темурнинг миллатпарвар давлат арбоб эканлигини англаймиз:

«Биз ким – мулки турон,
Амири Туркистонмиз.
Биз ким – миллатларнинг
Энг қадими ва энг улуғ
Туркнинг бош бўғинимиз».

Бизгача етиб келган ҳикмат таҳлилидан теран фалсафий қарашлар асосан биринчи шахс бирлик формасида ўз ифодасини топган. Матнли мисолларга мурожаат этамиз: «1. Кимки менга келиб қўшилса улуғланади, кимки мен билан курашмоқчи бўлса йиқилади. 2. Дўсту душман билан муросаю мадора қилдим. 3. Ҳар мамлакатга шайхулислом юбордимки, токи мусулмонларни гуноҳ ишлардан қайтариб, уларни яхши ва савоб ишларга ундасин». Амир Темур панд-насихатлари синтактик нуқтаи назари остида таҳлил этилганда, буйруқ гапларнинг доминантлиги кўринади. Масалан: 1. «Подшоҳ ҳар ишда ўзи ҳукм чиқарсин, токи ҳеч ким унинг ҳукмига аралашиб, ўзгартира олмасин. 2. Бир ишга киришмай туриб, ундан қутилиб чиқиш йўллари мўлжаллаб қўй. 3. Мамлакатни ҳимоя қилиб, душманни йўлатмаган навкарни юқори мартабага кўтариб, ҳурматласинлар».

Буюк амирнинг фалсафий қарашлари фразеологик бирликларда кенг кўламини топганлиги қуйидаги матнли мисолларда намоён бўлади:

⁷⁸ Ислон Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент, «Шарқ» нашриёти, 1998, 22-бет.

«Сўзлагувчи гар нодон эрур, тинглагувчи доно ўлсин. Той минган – от ҳам минади. Энг баланд минора ҳам ердан кўтарилгай. Яхшими-ёмон кунда синар».

Шахс фаол лексикасининг синонимларга бойлиги нотиклик чегарасининг нақадар чексизлигини белгилаб бергучидир. Буюк нотик пандномасида синонимик қаторларни ташкил этувчи насихат ва ўғитларни кузатиш мумкин. Матнли мисолларга мурожаат этамиз: “Бирор ишни қилмоқчи бўлсам, кенгашиб олдим. Азму жазм билан иш тутдим. Бирон ишни қилишга қасд қилган бўлсам, бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча, ундан қўлимни тортмадим. 2. қилмоқчи бўлган ишларини қилмасдан қолдирмасинлар. Агар бирор ишни қилмасликка сўз берар эканлар, яқинига ҳам йўламасинлар. 3. Подшоҳ ҳар ишда қарорида қатъий бўлсин, яъни ҳар қандай ишни қилишга қасд қилар экан, то битиргунича ундан қўл тортмасин”. Келтирилган 3 насихат - ўғитнинг маъноси: Бошлаган ишни охирига етказмай қўймаслик.

1. «Менга ҳасад қилиб, ўлдиришга қасд қилган кишиларга шунчалик совға – инъомлар бериб, муруввату эҳсон кўрсатдимки, бу яхшиликларни кўриб, ҳижолат терига ғарқ бўлдилар. 2. Агар душманнинг бош уриб паноҳингга келса, раҳм қилиб яхшилик ва мурувват кўрсат. 4. Менга илтижо қилиб қолган бадкирдор одамлар, ҳоҳ менга яхшилик қилган бўлсинлар, ҳоҳ ёмонлик, уларни хайр-эҳсонларим билан ҳижолатга қўйдим». Бу ўғитлар доминант маъноси: Инсон доим фақат яхшилик сари интилиши хусусидадир.

1. «Буюрдимки, ҳар мамлакатнинг гадоларига вазифа юклаб иш берсинлар, токи шу йўл билан гадолик расми йўқотилсин. 2. Ҳар бир мамлакат фатҳ этилгач, у ернинг гадоларини тўплаб, кундалик емиш-ичмишларини бериб, уларга бирон вазифа белгилансин ҳамда барчасин тамғоласинлар, токи бошқа гадолик қилмасинлар». Бу матнли мисолларда гадоликка чек қўйиш хусусида сўз юритилади.

1. «Ғаним томонидан бизнинг қўлимизга ҳар қандай сипоҳий аскар бўлиб тушса, уни ўлдирмасинлар. Агар навкарликни қабул қилса, навкар қилсинлар: йўқ эса уни озод

этсинлар». 2. ғаним сипоҳийларидан қайси бири ўз давлатининг тузини оқлаб, бизга қарши қилич чопган, сўнгра ихтиёрий равишда ёки мажбур бўлиб паноҳимизга келса, бундай аскарга ишониб, уни азиз тутсинлар». Бу мисолларда умумий ҳосила маъно-душманни кечира билишдир.

1. «Бир таёқни синдирмоқ мумкин,

Кўп таёқни букиб ҳам бўлмас.

2. Бирликсиз куч бўлмас.»⁷⁹

Ибораларнинг маъноси – куч – бирликда.

Амир Темурнинг кўп ўғитлари тарихий саҳифалардан ўрин олган. Масалан: «Чин дўст улдирки, дўстидан ҳеч қачон ранжимаydi, агар ранжиса ҳам, узрини қабул қилади. Филнинг думи бўлгунча, чумолининг боши бўл. Ишон – аммо шубҳа қил. Аввал йўлдош – кейин йўл. Мана шундай жангларда эр киши имтиҳон қилиниб, синалади.»

Буюк инсоннинг тузуклари ҳамда иборалари айниқса ҳозирги даврда жуда фаоллашган. Мисолларга мурожаат этамиз.: «Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил»; «Курашиб эришилмаган ғалаба ғалаба эмас»; «Ёзилган нарса авлодлар хотирасида қилинган ишдан ҳам узоқроқ яшайди», «Қудратимизга шак-шубҳангиз бўлса, биз қурдирган биноларга боқинг»; «Билаги зўр-бирни йиқар, билими зўр-мингни»; «Бошга қилич келса-да рост сўзла»; «Ота бўлмаган, ота қадрини билмас»; «Яхши отга бир қамчи, ёмон отга минг қамчи»; «Ақлли душман, жоҳилу нодон дўстдан яхшироқ»; «Куч адолатдадир».

Шу ўринда истеъдодли шоир Маҳмуд Тоҳировнинг буюк соҳибқирон ҳақида қуйидаги сатрларини келтириб ўтишни лозим топдим.

Мени тарк бир ўй, бир истак,

Дунёга чинқариб келган, эй гўдак.

Бу кўҳна Туронга бир Темур керак,

Мен сизга омонлик тилайман.

⁷⁹ Аҳмедов Б. Амир Темур ўғитлари. Т.: Наврўз, 1992, 98-бет.

Амир Темурдек талантли меъмор, нотик ва рухшунос пандномаларини ўрганиш асрлар оша давом этиб келишига шак-шубҳа йўқ.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИНИНГ ХАЛҚАРО ДИПЛОМАТИЯ МАДАНИЯТИ

Ф.Полвонова, катта ўқитувчи

Амир Темур ўзининг ҳаёти давомида ҳарбий истеъдоди, моҳир саркардалиги, дипломатлиги ва етук давлат арбоби бўлганлиги туфайли миллий юксалиш ва инсонпарварлик руҳи билан суғорилган улкан марказлашган давлат тузишга муваффақ бўлди. Амир Темур барпо этган бу давлатнинг буюклик касб этишида унинг халқаро дипломатия салоҳияти алоҳида аҳамият касб этади. Маълумки Беруний Форобий, Амир Темур, Алишер Навоий, Ҳусайн Воиз Кошифий каби давлат арбобларимиз ўз фаолиятлари билан халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамжихатликни мустаҳкамлашга улкан ҳисса қўшганлар.

Уларнинг ичида соҳибқирон Амир Темурнинг ташқи сиёсати ва дипломатияси алоҳида ажралиб туради. Дарҳақиқат, дипломат бўлиш учун ҳам шахснинг давлат миллий манфаатларини кўзлаб ўзга мамлакатларда фаолият юритиши талаб қилинавермайди. Давлатни бошқараётган шахс ҳам ўзини буюк дипломат сифатида намоён қилиши мумкин. Амир Темур давлат арбоби, ҳукмдор, саркарда бўлибгина қолмай дипломатия санъатига ҳам эга бўлган шахс ҳисобланади. Соҳибқирон енгилмас куч-қудратга эга бўлишига қарамай халқаро муносабатларда дипломатиянинг самарадорлигига жуда ҳам ишонган. Масалан, Амир Темур: “Юз минг отлик аскар қила олмаган ишни бир тўғри тадбир амалга ошириши мумкин”⁸⁰, - деб таъкидлайди. Соҳибқирон куч ишлатишдан кўра тадбир ишлатишни афзал деб билган. Яъни бошқа юртларга юриш қилишда олдин узоқ вақт дипломатик муносабатлар олиб бориб, жангсиз итоат этишни таклиф

⁸⁰ Темур тузуклари. Т.: Наврўз, 1992, 13- бет.

қилган. У қаерда ҳозир бўлмасин ўша ерда ўзига хайрихоҳ одамлар топа олган ва уларнинг хизматидан фойдалана билган. Ғанимларни ширинсўзлик, сийлов билан ўз томонига оғдириб олиш ва уларни рағбатлантириш усулидан фойдаланган.

Амир Темур дипломатиясининг асосий тамойилларига келсак, булар ҳозирги замон халқаро муносабатлар принциплари ва халқаро ҳуқуқ нормаларига мос тушишини кўришимиз мумкин. Масалан, у элчи ва элчилик дахлсизлиги тамойилига тўла амал қилган ва ўз мулоқотдошларидан ҳам шуни бажаришни талаб этган. “Элчига ўлим йўқ” деган ақида унинг асосий матлаби бўлган. Соҳибқирон дипломатиясининг яна бир жиҳати бу тузилган битимга ва аҳдга вафо қилиш унинг талабларига, охиригача риоя этиш принциpidир.

Ҳозирги замон дипломатиясининг энг муҳим тамойили - ҳуш муомалалик мулоқотдошига назокат билан муомалада бўлиш ҳисобланади.

Шунинг учун элчилар ниҳоятда латиф, сермазмун, жозибали сўзлаш санъатига эга бўладилар. Дипломатия жараёнлари давлатлараро мактублар айирибошлаш асосида олиб борилади. Амир Темур дунёнинг турли тарафларига мактублар йўллаб, ўзи ҳам мактублар олган. Фикримизнинг далили сифатида соҳибқирон Амир Темурнинг Византия императори Маниул II Палеологининг ноиби Иоан Палеологга, Кастилия қироли Генрих III га Франция қироли Карл VI га йўллаган мактубларини келтиришимиз мумкин.

Афсуски буюк соҳибқироннинг кўп ёзишма ва номалари бизгача сақланиб қолмаган, айримларнинг эса таржима нусхаларигина мавжуд холос. Бизга бу юзишма ва номалардан маълумки Амир Темур давлат арбоби сифатида ўз миллати ва халқини жуда севган. Давлат миллий манфаатларини ҳар доим ҳимоя қилган. Унинг келажаги тўғрисида қайғурган. Соҳибқироннинг шу хусусиятлари унинг буюк дипломат сифатида намоён бўлишига асос бўлган бўлса ажаб эмас. Амир Темурнинг ёзишма ва номаларига мурожаат қиладиган бўлсак, унда расмийлик, қатъийлик, кескинлик каби хусусиятлар билан бирга шарқона фазилатлар – майинлик, чуқур ҳурмат ва самимийлик ҳам яққол кўзга ташланади.

Амир Темур ҳамиша ўз давлатининг қудрати ва келажаги тўғрисида уйлагани шубҳасиздир. Масалан, Илёс Хўжа Амир Темур ҳузурига, унинг куч-қудратини билиш учун элчи жўнатганида, Соҳибқирон элчида таҳдидли фикр уйғотиш мақсадида лашкарларини икки марта қайта-қайта унга намойиш қилган ⁸¹.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак ҳозирги кунда Амир Темур давлати тарихи, маданиятини ўрганиш билан бирга унинг дипломатиясини ўрганиш ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ҳозирги ўзбек миллий дипломатиясини ривожлантириш жараёнида давлат арбобларимизнинг бой тажрибасидан самарали фойдаланиш айтиш мумкин. Амир Темурнинг ёзишма ва номаларида акс эттирилган ҳамда унинг дипломатиясида етакчи ҳисобланган миллий ғурур Ватан туйғуси ва шунга ўхшаш юксак сифатлардан ўрнак олишимиз зарур. Зеро, халқаро муносабатларда ўз миллатини севадиган, унинг ютуқлари, обрў эътибори, аجدодлари томонидан қолдирилган моддий ва маънавий меросдан ўз миллатининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссалари билан фахрланадиган шахсгина ўз давлати манфаатларини ифода этиши мумкин.

АМИР ТЕМУР ВА МАНФИТ АМИРЛАРИ ҲУКУМРОНЛИГИ ДАВРИДА СУВ ТАҚСИМОТИ МУАММОСИ.

Ф. Ширинова, катта ўқитувчи

Мустақил Ўзбекистоннинг узоқ ва яқин ўтмишига бўлган қизиқиш ортиб бораётганлиги давлатимизнинг ўзига хос хусусиятидир. Президентимиз И. А. Каримов таъкидлаганидек, “Мустақиллик йиллари ўз ўтмишимизни, ўз маданиятимизни ҳолисона билиб олиш давридир. Бу жаҳон ҳамжамияти, тарих олдидаги вазифаларимизни англаб олиш давридир.” ⁸²

⁸¹ Темур тузуклари. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги матбаа бирлашмаси, 1991.

⁸² Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1995 йил, 8-бет.

Соҳибқирон Амир Темур сиймоси, унинг адолатли давлат бошқарувига бугун ер юзининг “зиёлиман” деган одами қизиқади ва юз йиллардан буён унинг шахси ва давлат бошқаруви сиёсати ўрганиб келинмоқда.

Биз, мислсиз давлат арбоби, саркарда, бунёдкор, ташкилотчи, дипломат бўлган улуғ шахс давлати ва манғит амирлари давлат бошқарувидаги сув таъминоти масалаларини қиёсий ўрганишни мақсад қилганмиз.

Тарихдан маълум, Амир Темур ўз давлатини ҳимоя қилишни билган, давлатни кучли ва мустаҳкам, халқини бахтли ва ҳаётини фаровон қилишни уддалай олган. Унинг давлатчилик фаолиятидаги ютуқларининг сири шундаки, у инсон омилини доимо олдинги ўринга қўйган, ўз атрофида одам танлашда унинг қобилиятини ҳисобга олган, у умр бўйи одил бўлган. Амир Темур ўзининг бепоён салтанатини бошқаришда қаерда нима кечаётганидан хабардор бўлган, ўз измидаги йирик шаҳарлардан тушган солиқларнинг бир қисмини қурилишга, ёдгорликлар ва суғориш иншоотлари барпо этишга, ариқлар қазиб, кўприклар қуришга, қишлоқларни обод қилишга сарфлаган.

Амир Темур ва темурийлар ҳукмронлиги хотима топгач, миллий давлатчилигимиз тараққиётининг кейинги босқичларида шайбонийлар, аштархонийлар сулолалари ҳукмронлик қилган даврларда Амир Темурнинг давлатни бошқариш соҳасида шаклланиб, анъанага айланиб борган қонун қоидалар, услубий тажрибалардан чекиниш ҳолатлари, кўринади. Аммо манғит амирлари ҳукмронлиги даврида давлатни идора этиш ишларида «Темур тузуклари»даги давлатни идора этиш санъати, салтанат соҳиби қандай хислатларга эга бўлиши кераклиги ҳақидаги ғоялардан хабардор бўлишган.

Масалан, амир Шоҳмуроднинг давлатни идора этиш соҳасидаги юргизган сиёсатида Амир Темур тажрибасидан унимли фойдаланилганининг кўпгина жиҳатлари кўзга ташланади. Амир Темур «Темур тузуклари»ни ёзиб унда давлат бошқарувининг қонуний асослари, тартиблари ва шунга тааллуқли бир қанча масалаларни ифодалаб берган бўлса,

манғитлар сулолавий ҳукмронлигининг ўрта бўғинида, амир Шохмуроднинг кўрсатмаси билан давлат ва уни идора этишнинг қонун қоидаларини ўз ичига олувчи “Мажма- ал- Аркам” асари майдонга келдики, бу муҳим асар сўнгги манғит амирлари даврига қадар давлатни бошқариш соҳасида ўзига хос бўлган бир ҳужжат, йўл- йўриқ кўрсатувчи дастур сифатида хизмат қилди.

Америкалик олим Корнел Х.Фейшар «Туркий давлатлар бошқарувида учта ўзаро боғлиқ тамойил- шариат, қонун ва амир муҳим бўлиб, улар ўз навбатида дин, давлат ҳамда бошқарувнинг туркий йўли билан боғлиқдир,»⁸³ - деб ёзган эди. Кўриниб турибдики ҳар бир давлат бошқарувида олдинги тажрибаси ривожлантирилиб, мустаҳкамланиб, давом эттирилганини кўрамыз. Бир сўз билан айтганда улардаги уйғунлик кўзга ташланади.

Давлатнинг иқтисодий қудратини кўтаришнинг асосий воситаларидан бири солиқ ва суғориш тизимини йўлга қўйишдир. Темур «Тузуқлари»да нообод ерларда деҳқончилик қилган кишиларга солиқ миқдори камайтирилиши ёки сув тақчил жойлар учун алоҳида солиқ олиш миқдори белгиланиши айтилган. Қизиқ томони шундаки, Бухоро амири Шохмурод кўрсатмаси билан ёзилган “Мажма- ал – Аркам ”да Амир Темур кўрсатмаларига ҳамоҳанг фикрлар баёни ўз ифодасини топган. Бунда экин ерлари сувсизликдан яроқсиз ҳолга тушиб қолса, солиқлар олинмаган. Сув чиқаришнинг иложи бўлмаса аҳолини сувли ерларга кўчириш лозим бўлган. Сув тақсимоти камбағалу –бойга бир хилда тенг амалга оширилиши лозимлиги кўрсатилган.

Амир Аҳадхон ва амир Олимхонлар даврида узоқ йиллар Бухоро амирлигида қози бўлиб ишлаган Садри Зиё ўзининг «Наводири Зиёия»асарида “...сув танқислиги ва таъминот тизимининг носозлиги оқибатида Пешку, Қарши, Чоржуда ҳосил бўлмади, халқ оч- юпун қолди”⁸⁴ - деб ёзган эди.

Мовароуннаҳрда мўғилларнинг қарийб 140 йиллик ҳукмронлиги даврида бирорта ҳам кўзга кўринарли қурилиш

⁸³ Керен Л., Саидов А.. Амир Темур ва Франция. Т. «Адолат», 1996 йил 50-бет.

⁸⁴ Зиё С. “Наводири Зиёия”. Душанбе, «Адиб», 1991 йил 12- бет.

ёки сув иншооти вужудга келмаган. Амир Темурнинг ташаббуси билан Қарши, Самарқанд ва Кеш атрофида халқ фаровонлиги-ю, мамлакат ободончилиги йўлида сув омборлари, тўғонлар қуришга, ариқлар қазилшга, янги ерларни ўзлаштиришга алоҳида эътибор берилган. Сув иншоотлари қуриш, сув таъминотини йўлга қўйиш, мамлакат иқтисодий аҳволини яхшилашда катта аҳамиятга эга эканлигини Соҳибқирон жуда яхши билар эди.

Шарафиддин Али Яздийнинг айтишича, Амир Темур ҳосил кўтариш мумкин бўлган бирор бир ер бўлагини беҳуда ётишига йўл қўймаган. "...Кимки бирон саҳрони обод қилса ёки кориз қурса, ё бирон боғ кўкартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан солиқ олмасинлар, иккинчи йили раият ўз розилиги билан берганни олсинлар, учинчи йили эса қонун- қоидага мувофиқ хирож йиғсинлар"⁸⁵.

Амир Темурнинг давлатчилик фаолиятида ободончилик ишларига катта эътибор берганлиги тасодифий ҳол бўлмай, балки Соҳибқирон туғилиб, ўсиб- улғайган Шаҳрисабздаги кўп асрлик маданий ҳаёт анъанаси таъсири ётади. "Амир Темур хоҳ Самарқандда, хоҳ сафарда бўлсин, бирор жойда озроқ тўхтаб қолса, албатта бир хайрли ишни амалга оширар эди. Чунончи Хуросонга юриш чоғида (1381йил) Мурғоб водийсида тўхтаб қўшинларига ушбу дарёдан ариқлар чиқаришни буюради. Бу иш қисқа фурсатда бажарилади: 16 та ариқ чиқарилиб ерли халққа оби ҳаёт оқиб келади.

Амир Темур Румга юриш олдидан(1401 йилда) Қорабоғда яшаб турган чоғида Арас(Аракс) дарёсидан сув оладиган битта ариқ қаздиради. Барлос номи берилган узунлиги қарийб 80 км. келадиган бу ариқ 1 ой ичида тайёр қилинади. Унда кемалар ҳам юра олар эди."⁸⁶ Ушбу мисоллар Амир Темур буюк давлатнинг нафақат сиёсий бошқарувига, балки ижтимоий ва иқтисодий тараққиётига ҳам катта эътибор қаратганини кўрамыз. Худди унинг давлат бошқаруви тажрибасидаги айрим кўринишлар манғит амирлари давлатчилик сиёсатида ҳам

⁸⁵ "Темур тузуклари". Т.: 1991 йил 124-бет.

⁸⁶ Бўриев О. Амир Темурнинг хорижий мамлакатлар ободончилигига қўшган ҳиссаси. Амир Темур сабоқлари. 2 жилд. Т.: Ғ. Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1999 йил 22- бет.

учрайди. Амир Темур давлати ички сиёсатидаги сингари манғит амирлари давлати ички сиёсатида ҳам суғориш масаласига алоҳида эътибор берилган. Биз юқорида фикр юритган Мирза Бади Диван томонидан ёзилган «Мажма- ал- Аркам» яъни рақамлар мажмуиға мурожаат этадиган бўлсак, вилоят деб ҳисобланган маъмурий ҳудудда унинг ўз армияси ва 50 000 таноб суғориладиган ери, шунингдек ҳудудида битта дарё бўлиши шарт эканлиги айтилади. Бундай вилоят - ҳазора дейилган, агар 25 000 таноб суғориладиган ери ва дарё ирмоғи бўлса бундай ҳудуд – нимҳазора, 1000 таноб суғориладиган ери ва битта дарё ирмоғи бўлган ҳудуд - туман дейилганини билиб оламиз. Кўриниб турибдики, манғит амирлари ҳам суғориладиган ерлар ва суғориш иншоотларига алоҳида эътибор бериб, ҳатто бу тизимни ривожлантиришни давлат аҳамиятига молик ҳисоблаб, қонун билан мустаҳкамлаб қўйган.

Аммо сўнгги манғит амирлари даврига келиб ички сиёсатнинг шу қисми анча эътиборсиз қолдирилган . Масалан, баъзи амирлар қўшни вилоятларни ўзларига бўйсундириш учун сувни тўсиб қўяр эдилар. Муҳаммад Раҳимхон манғит Шахрисабз аҳолисини сувсиз қолдирган, Шохмурод манғит Марв тўғонини икки марта бузиб ташлаб Мурғоб аҳолиси бошига оғир офатлар келтирди. Амир Ҳайдар бир неча бор бу водийни сувга бостирди. У сиёсий манфаат туфайли Марв водийсида янги каналлар қазиргани ман этган эди.

“Амир Музаффар даврида Шофиркон туманида рўд қазириб режалаштирилди. Халқдан шу мақсадда пул ҳам йиғиб олинади, аммо бу пуллар ўзлаштирилиб кетилади. Амирнинг буйруғи билан халқ ҳашарга чиқарилиб фақатгина бир неча ярим тош (4 км.) сув йўли қазилди,”⁸⁷ -дея ҳикоя қилади Садриддин Айний.

Маълумки, сув танқислиги очликни келтириб чиқаради, очлик эса хасталикни. Сув етишмаслиги қишлоқ аҳли орасида жанжалларга сабаб бўлади. “1918 йил «Колесов воқеаси» даврида Бухоро яқинидаги Ваҳмкор қишлоғида яшовчи Шариф Нурхон деган кишининг ерига сичқон уйган тешикдан сув сизиб киради. Шу қишлоқнинг амалдори Очил Тўпчибоши «

⁸⁷ Айний С. Асарлар. 5- жилд. Т.: Бадиий- адабий нашриёт. 1965 йил 71- бет.

Сизлар сувни ўғирлабсизлар,”- дея Шарифнинг отасини калтаклайди ва Бухоро аркидаги обхонага келтириб қаматади. Кейин эса уни аркдан зиндонга ўтказадилар.”⁸⁸

Ҳар иккала давлат бошқарувида ҳам суғориш ва сув тақсимоти давлат ички сиёсатининг асосий муаммоси бўлиб ҳисобланганини манбалардан кўрамиз, аммо бу тизимни тўғри йўлга қўйишда ҳукмдорнинг роли ва адолатли сиёсати катта рол ўйнашини англаб олиш қийин эмас. Манғит амирлари даврида сув тақсимотида рус сиёсий агентлигининг ҳам ҳиссаси бўлган. Амирликда сув танқислиги туфайли пахта ҳосили бўлмай қолади, натижада рус саноати зарар кўради. Хуллас амирликнинг ички ишларига ташқи кучларнинг аралашуви ҳам бу тизимнинг бузилишига сабаб бўлган деган асосли хулосага келамиз.

Амирликда яшаган айрим инсоф ва диёнатли кишилар жойларда юриб халқнинг оғир турмушини ўз кўзлари билан кўриб, уларга ёрдам қўлини чўзганлар. Масалан, Садри Зиё Пешкуга қози бўлиб борганида ноҳияда сув тақчил, халқнинг аҳволи оғир эди. Муаммони ҳал этиш мақсадида халққа бош бўлиб Зарафшон дарёсига дамба ташлаб, сув келтирган. У фақат адолатни ҳимоя қилибгина қолмай хайрли ишларни ҳам амалга оширган.

Амир Темур сиёсатида она тупроқни севиш, ардоқлаш, меҳнат қилиш, каби инсоний фазилатлар асосий ғоя бўлиб ётадики, Соҳибқирон тузган ва ҳукмронлик қилган мустаҳкам давлатнинг барча сиёсати ундан кейинги кўпгина давлатлар бошқарувида дастурамал бўлиб хизмат қилади.

АМИР ТЕМУРГА ТОШ ОТГАНЛАР.

Э.Дўсматов, катта ўқитувчи
М.Олтинов, профессор.

Тоталитар совет тарихшунослигининг жиддий хатоларидан бири шундаки, ўтмишдаги ижтимоий – сиёсий воқеалар, иқтисодий жараёнлар, давлатлар, султону-подшолар, олиму-

⁸⁸ “Бухоро ҳақиқати”, 1970 йил 10- январь.

фозиллар... ҳақида сўз борганда уларни албатта Маркс, Энгельс, Ленинга келтириб боғладилар, кўр-кўрона уларнинг фикрлари билан исботлашга, асослашга уриндилар. Жумладан, олти юз йил аввал яшаган Амир Темур шахсияти, фаолияти ҳам марксча-ленинча “баҳо”дан четда қолмади. Чунки, Амир Темурнинг улкан миллий ва умумбашарий бунёдкорлик фаолияти, ҳарбий сиёсати собиқ совет мафкурасининг қитиғини, рашкини келтирар эди. Қизил империянинг “Мутлақо махфий” ҳужжатларида маҳаллий аҳоли (руслардан бошқа халқлар назарда тутилаяпти. Муаллиф) орасидан етишган раҳбарларнинг оммавий чиқишларида миллий бўёқ берилишига йўл қўйилади, аммо у миллатнинг ўсишига, бирлашувига хизмат қилмаслиги керак... Тарих дарсларида, ўтган сиёсатдонлардан кимлар ватан равнақи учун хизмат қилишгани ёки хизмат қилишга уринишгани ҳақида гапириш мумкин эмас, эътиборни фақат подшолар зулми ва уларга қарши қаратилган халқ курашига бурмоқ лозим бўлади⁸⁹, -деб ўқтирилиши ўша сиёсатнинг, мафкуранинг мақсадини, ижтимоий шаклу-шамойилини англашиб турибди.

Туркистон халқларининг тили, урф-одати, тарихидан хабарсиз К.Маркс “Темурнинг сиёсати минг-минглаб хотин-қизлар, болалар, эркаклар ва ёшларни қийнаш, кесиб, қириб ташлаш ва шу йўл билан ҳамма ерда даҳшат солишдан иборатдир” деган фикрни қайси манбадан олди, нимага асосланиб айтди? Мабодо, К.Маркс язнамдан ўч олишим керак деган мақсадда айтган бўлса, у ҳам нотўғри, чунки Амир Темур сариқ соч аёлларни хўш кўрмаган... Туркистон тарихи мутасаддиларга на Амир Темур ҳаётлиги даврида, на кейинги асрларда бундай мазмундаги асарлар ёзилганлиги, фикрлар айтилганлиги маълум эмас. Бунинг устига ўтган асрларда Маркс ватанида Амир Темур ҳақида “европа халқларининг халоскори” деган илиқ, ижобий фикр ҳукм сурган... Ҳар ҳолда Маркснинг бу фикрини марказнинг мустамлакачилик кайфиятидаги “катта тарихчи”лари бир юз ўттиз йил давомида тинимсиз чайнадилар.

⁸⁹ Қаранг: Мутлақо махфий. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар”, 1992, 7-8-сонлар, 25-бет.

Ахир ёшлигидан маърифат, адолат, ҳақиқатга ўргатилган, ислом дини-тасаввуф илми талаблари руҳида тарбияланган, бутун ҳаёти давомида элининг дардига дармон бўлиб, Ватан озодлигини, ободлигини ўйлаган, қаерга борса пирларидан бирини ўзи билан эргаштириб, ундан маслаҳатлар олиб юрадиган тақводор художўй Амир Темур қандай қилиб одамларни қирсин, уларга зулм қилсин? Туркистон аҳолисининг бирон-бир ижтимоий қатлами Амир Темур сиёсатидан норози бўлганлиги тўғрисида маълумот йўқ. Соҳибқирон нафақат Туркистон халқларини, балки осийлик ва европаликларни ҳам мустамлакачилик зулмидан озод қилди-ку. Албатта, у киши қатъий сўзли, ҳақиқатталаб, салоҳиятли подшо бўлганлар. Гап XIV-XV асрларда яшаган Шарқ ҳукмдори ҳақида бораяпти. Буни европанинг сиёсатчиси ҳам, олими ҳам мукаммал фаҳмлай олмаган.

Ижтимоий ҳаётда ҳам, одамлар ўртасида ҳам шундай бир, ҳеч қаерда ёзилмаган иллат ҳукм суриб келмоқда. У ҳам бўлса, бирон-бир ҳукмдорнинг ёки оддий инсоннинг ижтимоий-сиёсий, моддий маданий ҳаётда бошқаларга нисбатан ўзиб кетиши унга қарши кучларнинг шаклланишига, ҳатто марказлашишига сабаб бўлади. Демокчимизки, улуғ давлат арбоби, саркарда, фан ва маданият ҳомийси⁹⁰ Амир Темур ҳаётлигида, ундан кейинги асрларда ҳам ғоявий муҳолифлари бўлган. Бироқ у кишининг шахсиятини, фаолиятини ҳақоратлаш, атайлаб турли хил бўҳтон, ҳасад тошларини отиш сиёсати XIX асрнинг олтмишинчи йилларида подшо Россияси истилочилари томонидан бошланган. Чунки, ўша йилларда мустақил ўзбек хонликлари ерлари чор Россияси томонидан ҳарбий истило қилиниб, мустамлакачилик сиёсати ўрнатилган. Ўзбек халқининг моддий, маданий бойликлари тўғридан-тўғри ўзлаштириш ва ўғирлаш йўли билан ташиб кетилган. Худди шу даврдан бошлаб ўзбек халқининг маънавиятини, руҳониятини, миллий қадриятларини менсимаслик, ҳақоратлаш, унинг давлат арбоблари, саркардалари, олим-ёзувчилари, мутафаккирлари,

⁹⁰ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарори. “Ўзбекистон овози”, 1995 йил 1-январь. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 183-бет.

ислом раҳнамоларининг фаолиятини мустамлакачи, улуғрусчилик мавқеидан “баҳолашга” киришдилар. Жумладан, Амир Темур биринчилардан бўлиб нишонга олинди. Худди шу мақсадда Амир Темур тарихининг Россиядаги “билимдонлари” пайдо бўлди.

Амир Темур фаолиятига ҳурматсизлик мустабид совет ҳукмронлиги йилларида ҳам тинимсиз давом этди. Ижтимоий ҳаётимизнинг, маданиятимизнинг барча масалалари Ўзбекистон тарихининг Москвадаги “билимдонлари” истагига мос равишда ёзилди. “Сир эмаски, коммунистик мафкура ҳукмрон бўлган совет жамиятида тарих фани ҳам улуғ давлатчилик, улуғ миллатчилик ғояларининг қурбони бўлган эди. Шу сабабли бу даврда собиқ совет иттифоқи ҳудудида яратилган тарихий асарларда Амир Темур шахси ва фаолиятига адолатсизлик билан бир ёқлама баҳо берилди”⁹¹. Агар бирон-бир ўзбек мутасаддиси ўз тарихи, ёки аждоди тўғрисида ҳақиқатни айтадиган бўлса, унинг оғзига урилди, изсиз йўқотиб юборилди. Оддий, бўлган ҳақиқат. Йирик ўзбек олими академик Иброҳим Мўминов “Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли”⁹², асарини эълон қилиб, соҳибқирон тўғрисида ҳақиқатни ёзганлиги учун марказдаги “темурушнос” баччаларнинг не-не бўҳтону-туҳматларига учраганлигини республиканинг барча зиёлилари яхши биладилар. Чунки мустабид совет ҳукмронлиги йилларида Амир Темур ва темурийлар масаласи етмиш йилдан кўпроқ вақт давомида фанда ёпиқ мавзу бўлиб келди. Амир Темурнинг давлат идора институти, ички ва ташқи сиёсати, Россия ерларининг Олтин Ўрда асоратидан озод қилишдаги тарихий ғалабалари муттасил сохталаштирилиб келинди. Осиё ва Европада XV-XX асрларда Амир Темурга бағишлаб юзлаб илмий, бадий-драматик асарлар яратилган, йирик музейлар очилган, ҳайкаллар ўрнатилган, портретлар чизилган... Уларнинг биронтаси тўғрисида ўзбек зиёлисининг хабари бўлмаган.⁹³ Чунки у асарларда Амир Темур Европа

⁹¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 184-бет

⁹² Қаранг: Академик И.Мўминов. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Т.: “Фан”, 1968 йил.

⁹³ Қаранг: Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 184-бет.

халқларининг холоскори деган ҳақиқат ифодаланган. Ана шунинг учун ҳам соҳибқирон ҳақидаги ўша маданий ва маънавий ёдгорликларнинг биронтаси мамлакатга киритилмади, халқдан сир сақланди. Ўн йиллар давомида ҳақиқат ўрнига умри қисқа сохталик, манқуртлик, улуғ давлатчиликнинг исқирт ғоялари тарғиб қилиб келинди. Шундай мафкуравий усул билан Амир Темур деса энсаси қотувчилар, лоқайдлар тарбияланди. Бу қабилдаги кишилар ичида ўзбеклар ҳам бор эди. Демокчимизки, бобокалонимизга нафақат ўзгалар, балки ўзимиз ҳам уларга қўшилиб тош отдик.

Амир Темур босқинчи эмас. Бу билан биз Амир Темур олиб борган уч, беш, етти йиллик урушларни инкор қилиш фикридан йироқмиз. У урушлар қурбонсиз бўлган демокчи ҳам эмасмиз. Бироқ Амир Темур олиб борган ҳар бир ҳарбий ҳаракатнинг аниқ сабаблари мавжуд. Жумладан, Туркистон ҳудуди XIV асрнинг 70-йилларига келиб мўғуллар ҳукмронлигидан озод бўлди. Бироқ ҳали Жанубий Қозоғистон, марказий ва жанубий Волгабўйи, шарқи-жанубий Русь, шимолий ва жанубий Кавказ ҳудудлари Олтин Ўрда асоратида қолиб келаётган эди. Бунинг устига Амир Темур саройида нон еган ва бошпаноҳ топган мўғул хони Тўхтамиш икки ўртадаги шартларга хиёнат қилиб, янгидан Мовароуннаҳрга тажовуз қила бошлади. Ана шундай сиёсий ҳолатлар Амир Темурни Олтин Ўрда ҳукмронлиги қулатилмас экан Туркистон қудратли давлат даражасига кўтарила олмайди,-деган аниқ хулосага олиб келди. Амир Темурнинг қудратли армияси Тўхтамишхон кучлари устидан ғалаба қозонди. Натижада Россия ва Кавказ халқлари чет эл ҳукмронлигидан озод бўлдилар. Ачинарлиси шундаки, Россияда инқилобгача ва ундан кейин яратилган тарихий адабиётларда бу ғалаба тўғрисида тамоман фикр билдирилмаган. Аксинча, Олтин Ўрдани Москва князи қулатди деган ғирт уйдирма, асоссиз фикр такрорланади.

Шунингдек, XIV асрнинг 90-йилларида ғарбий Европанинг бир нечта давлатлари бошлиқлари ўз элчилари орқали Амир Темурга мурожаат қилиб, Султон Боязид хужумидан ҳимоя қилишни сўрадилар. Чунки бу даврда Туркия Болқон давлатларини ўзига буйсундириб, ғарбий-шимолий Европага

отланаётган эди. Амир Темур Европа давлатларининг муурожаатини бажариб, султондан ўз ниятидан қайтишни сўради. Султон Боязиднинг хурматсизлигини эшитган соҳибқирон 1400-1402 йилларда унга қарши юриш қилиб, тарихий Анқара ғалабасини қозонди. Шундай қилиб, Амир Темур иккинчи марта Европа халқларини мустамлака зулмидан озод қилди.

Амир Темурни ана шу умумбашарий хизматлари учун босқинчи дейилса, унда собиқ СССРнинг раҳбарлари ўн карра зиёд босқинчи эдилар. Чунки уларнинг ташаббуси билан турли йилларда Европа, Осиё, Африка халқлари устига ошкора, хуфёна хужумлар уюштирилганлиги энди жаҳон аҳлига маълум-ку. Ҳар бир замоннинг ва маконнинг ўз ижтимоий – сиёсий, маданий-мафкуравий хусусиятлари бўлади. У давр воқеаларига, тарихий шахсларига баҳо беришда албатта тарихийлик, адолат ва холислик меъзонларига риоя қилиш аҳамиятлидир. Ўзбекистон Президенти И.Каримов Амир Темурнинг дунё халқлари олдидаги хизматларини юксак баҳолаб “тарихда ҳукмдорлар кўп ўтган, уларнинг аксарияти ўз маишати ва айшу ишратидан нарига ўтмаганлиги маълум. Уларни бугун биров эсламайди ҳам. Бироқ миллат ғамида ёнган, унинг истиқболи ва истиқлоли йўлида фидокорлик кўрсатиб яшаган арбобни келажак ва тарих ҳеч қачон унутмайди. Амир Темур ана шундай тарихий ва унутилмас шахсдир.”⁹⁴

Қабрни маънавий сўқирлар бузади. Демокчимизки, тоталитар совет жамиятида Амир Темурнинг олти аср шарқона удум ва исломий ҳурмат билан сақланиб келинаётган жасадини ҳам безовта қилинди. Чунки бир гуруҳ рус олимларини анча вақтдан бери Амир Темур оқсоқ бўлганми, унинг жасади мумиёланганми қабилдаги саволлар қизиқтириб келар эди. Шунинг учун ҳам улар Самарқанд аҳолисининг норозилигига қарамасдан 1941 йил 19 июнда бутун ҳаётини ўз халқи ва ватанининг озодлиги, мустақиллигига бағишлаган бобомиз Амир Темурнинг арвоҳларидан, руҳониятидан ҳазар қилган ҳолда қабрни очишга киришдилар. Мамлакатнинг ғарбий

⁹⁴ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 188-бет.

чегараларидан гитлерчилар бостириб кирган ўша даҳшатли кунларда Амир Темурнинг жасади тахта тобутдан чиқариб олинди. Антрополог М.Герасимов соҳибқироннинг бош суягини қўлига олиб, ўзини атрофдагиларга кўз-кўз қилиб, расмга, кинога тушди.⁹⁵ Муҳтарам ватандошлар, соҳибқирон бобомизнинг жасад суяклари, бу гўрков олимларга Оллоҳ инсоф бериб, яна ўз жойига қайта қўйилгандир деб ўйларсиз. Минг афсуслар бўлсинки, асло йўқ. Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бибихонимнинг тана суяклари, ҳар доимгидай, хуфёна ҳолда марказга, “ўрганиш” учун олиб кетилди...

Ахир, шарқ удумига кўра марҳумлар ҳеч қачон безовта қилинмаган-ку. Уларнинг номи ва руҳига ҳар доим шарқона ҳурмат бажо келтирилган-ку. Бўлмаса нима учун Амир Темурдек улуғ зотнинг жасади ва руҳи бунчалик хўрланди. Бу - инқилобдан кейин ўзбекона маданиятимиз ва маънавиятимиз бўйнига коммунистик сиёсат тўғоноғи илинганлигининг кўримсиз оқибатидир. Миллий ҳурлик тўғрисида оғиз кўпиртириб гапирилган жамиятда миллатнинг хўрланишидир.

Собиқ марказ маданият муассасалари вакиллариининг Амир Темур шаънига ҳурматсизлик қилиш ҳолатлари ҳозир ҳам учраб туради. Биз андишали халқмиз, душманимизга ҳам айбини бетига чаплайвермаймиз. Ахир бобомиз Амир Темур ўзининг ғоявий, сиёсий муҳолифларига ҳам шоҳона тавозе ва илтифот кўрсатган-ку. Бўлмаса нима учун бир макону-бир замонда Петр I номига ҳамду санолар айтилди-ю, Амир Темур ҳақоратланди? Чунки собиқ империянинг сиёсати, мафкураси ўзи-бамисоли латофатли, хушбичим, сочи сариқ, лаби қизил, тирноқлари узун, одамларни ўзига тез жалб қилаоладиган, аммо нияти бузук, мақсади қора нозанин эди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов таъкидлаганидек “империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди.”⁹⁶

⁹⁵ Қаранг: Кары-Ниязов Т.Н. Размышления о пройденном пути. М. Политиздат, 1970, стр 233.

⁹⁶ Қаранг: Каримов И.А. Империя даврида бизни иккинчи даражали одамлар, деб ҳисоблашар эди. “Халқ сўзи”, 2005 йил 19-январь.

АМИР ТЕМУРНИНГ МАЪНАВИЙ САЛОҲИЯТИ ВА УНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ.

С.Ҳамроева, катта ўқитувчи

Ўзлигини англашга бел боғлаган ҳар бир халқ ва миллат аввало буюк аجدодлари, сиёсий, ҳарбий арбоблари ва улуғ алломаларининг мамлакат, қолаверса, жаҳон тарихида тутган ўрни, хизматларини эъзозлашни, улар қолдирган меросдан баҳраманд бўлишни ўрнига қўйиб адо этади.

Ўсиб келаётган ёш авлодга ўз ватанини ҳар жиҳатдан, чунончи, сиёсий, иқтисодий, ҳарбий, маънавий – руҳий ҳимоя қила оладиган салоҳиятни эгаллаши учун барча имкониятларни ишга солиш бугунги куннинг асосий вазифаларидандир.

Зеро, маънавиятимиз, миллий ва умуминсоний қадриятларимиз соҳасидаги вазифалар ҳам шуни тақозо этмоқда. **“Бу соҳадаги ишларимизнинг пировард мақсади – иймон – эътиқоди бутун, иродаси бақувват эркин фуқаро маънавиятини шакллантиришдир. Яъни, мустақил дунёқарашга эга аجدодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурга таяниб яшайдиган баркамол шахс – комил инсонни тарбиялашдан иборат.”**⁹⁷

Мана ҳукуматимиз томонидан бугунги ёш авлод олдига қўйилаётган ўта муҳим ва долзарб вазифа. Бунинг учун эса ҳар бир Ўзбекистон фуқароси нафақат кундан – кунга ривожланиб бораётган ҳозирги замон дунёвий илмларини, балки ўтмишда ўтган буюк аجدодлар ҳаёти ва фаолиятини мукаммал билишлари шу куннинг асосий талаби ҳисобланади. Ўзбек халқи тарихида ўтган буюк шахслар, айниқса, Амир Темурунинг ҳаёти ва фаолияти, у қолдирган маънавий мерос бунда асосий мезон бўла олади. Аввало унинг ҳар бир инсоний фазилати, яъни ҳар қандай мушкул сиёсий, ҳарбий, дипломатик вазиятлардан чиқа олиш иқтидори, жасорати, мардлиги, ўз ватани учун жонини фидо этиши, зехну заковати, темирдек

⁹⁷ Каримов И.А. “Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз”. “Ўзбекистон овози” газетаси. 2000 йил 23 январ.

иродавий хусусиятлари бугунги ёш авлодлар учун ибрат, ҳаёт мактаби бўлиб қолиши лозим.

Ҳозирги кунда ёш авод уни қанчалар кўп ўрганса, ундан шунчалик сабоқ олади, маънавий бойлиги оша боради. Ёшлар онгига сингдиришимиз лозим бўлган маданият ва маънавият Амир Темур даврида юксак даражада ривожланганки, буни ўрганишни ва ёшлар онгига сингдиришни бугунги кунда давр тақозо этмоқда.

Буюк Соҳибқирон даври маданияти ва маънавияти икки муҳим омил асосида амалга оширилганлиги бир неча адабиётларда ва тарихий манбаларда таҳлил этилиб, изоҳлаб берилган⁹⁸. Манбаларга таяниб изоҳ берадиган бўлсак, биринчи омил шу нарсада намоён бўладикки, буюк Амир Темур илм – фан, маданият, санъат, халқ маънавияти юксалишига ўзини бутун жаҳонга кўз – кўз қилиш ёки хўжақўрсинга эмас, ўзи яшаган замонасининг энг илғор ғояси бўлмиш – Нақшбандия тариқати ғояларига буткул таянади. Чунки, Буюк Темур салтанатини бошқариш қонун қоидалари ана шу ғоя – Нақшбандия тариқати ғоялари билан йўғрилган ва унга асосланган эди. Ҳатто, ушбу ғояларнинг амалий маҳсули сифатида Буюк Соҳибқироннинг ўз давлатини мустаҳкам сақлаш ва уни бошқаришда қўллаган машҳур “Темур тузуклари” яратилди. Бу билан эса Буюк Соҳибқирон ўзи бошқарган малакат фуқароларини Нақшбандия тариқати мафкураси билан қуроллантирди, уларни илм – фанга, ҳунар ўрганишга, меҳнат қилишга даъват этди. Натижада мамлакат маънавияти ўз – ўзидан гуллаб – яшнади. Фикримизча, буюк салтанат раҳнамоси илму – маърифат учун, халқ маънавияти учун барча имкониятларини йўлга солганлиги, дину диёнатда, ҳалол меҳнатда халққа ўзи ибрат ва намуна бўлганлиги сабабли мамлакатда маънавият юксак даражада ривож топган. Деҳқончилик, ҳунармандчилик, бунёдкорлик каби хайрли ишлар амалга оширилган.

⁹⁸ Қаранг: Низомиддин Шомий. “Зафарнома”. Т.: “Ўзбекистон”. 1996 йил; Б. Аҳмедов. “Амир Темур”. Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1995 йил; Н.Ғойипов. Амир Темур даври маънавияти. “Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти”. Т.: 2001 йил; Қ. Жўраев, Р. Ҳасанова. Соҳибқирон қўл берган пирлар. “Халқ сўзи” газетаси. 1995 йил 18 июл.

Буюк Соҳибқирон даври маънавий ривожининг иккинчи асосий омили – бу Амир Темурнинг ўз мамлакатада маданий ривожланишга шахсан ўзи бош – қош бўлганлигидир. Шу ўринда Амир Темур маданиятни, маънавиятни ўта қадрловчи шахс эканлигини таъкидлашимиз жоиз. Буюк Соҳибқирон ҳақиқатда ўта маданиятли, дунёқараши, тафаккур доираси кенг, санъатни, адабиётни жуда яхши тушунадиган, ватанпарвар ва ўз халқини севган шахс эди. Буни кўплаб олимлар, тарихчилар, чет эллардан ташриф буюрган элчилар ўз асарларида, эсдаликларида батафсил ёзиб қолдирганлар. Жумладан, Алишер Навоийнинг “Мажолис ун - нафоис” асарида Буюк Соҳибқиронга шундай таъриф берилади. **“Мулк шажараларининг бўстони ва салотин гавҳарларининг уммони, ҳоқони Соҳибқирон, яъни Темур Кўрагон – агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқиғони минг яхши байт айтқонча бор”**⁹⁹. Бу жумла шундай маънони англатадики, Амир Темур ўзи ижод билан шуғулланмаса-да, назмни, насрни ёрқин тушунадиган, фақат ҳукмдор подшоҳ эмас, маънавияти ўта бой, ўз фаолиятида маданий ва маънавий жиҳатларини намоён қила олган подшоҳ сифатида юртга бош бўлганлиги таърифланади. Бундан ташқари, Буюк Соҳибқироннинг инсоний фазилатлари ва маънавий дунёқараши И. Мўминовнинг “Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли” Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асари таҳлилида, англиялик тадқиқотчи Хильда Хукхэм хонимнинг тарихий китобида, яна кўплаб хориж тадқиқотчиларининг асарларида, илмий изланишларида ўз аксини топган. Унинг бетакрор инсоний фазилатлари мамлакатни бошқаришда, маданият ва санъат тарққиётини, меъморчилик, ҳунармандчилик ривожини илм – фан ва ижод аҳлининг ишлари ривожига мамлакат бошлиғи сифатида ўз маънавияти юксаклигидан фойдаланишида қўл келди. Демак, шу боис ҳам Буюк Соҳибқирон мамлакатдаги ва ўз фуқаролари орасидаги маънавиятга оид муаммоларни ўзининг шахсан маънан раҳбарлигида ҳал этиш усуллари

⁹⁹ Алишер Навоий. Асарлар тўплами. 13-том. Т.: “Фан” 1997, 163 – бет.

орқали мамлакатни бошқарди. Бу эса Амир Темур давлатида маданият ва маънавиятнинг юксак даражада ривожланишига асос бўлган Амир Темур даври маънавий тараққиётининг иккинчи омили эди.

Юқорида кўриб чиқилган иккала омилнинг ҳам Амир Темур давлати учун нечоғли аҳамиятли эканлигини изоҳлайдиган бўлсак, улар бир – бири билан чамбарчас боғлиқ ҳолда мамлакат ҳаётига жорий этилганлиги боис Мовароуннаҳрда илм – фан, маданият, санъат тараққиёти ва ислом дини таълимоти ривожини кудратли темурийлар салтанати даврида жамият маданиятининг ўсишига ижобий таъсир этди.

Бугунги кунда бутун дунё эътирофига сазовор ва машҳур бўлган буюк сиёсий ва ҳарбий арбоб, фан – маданият ҳомийси Амир Темурнинг маънан бой ҳаёт йўлини ўрганиш ва унга содиқ бўлиш, ундан сабоқ олиш ёш авлодни жасур, ақл – идрокли, Она – Ватан шаънини жаҳонга намоён этиш, ўз ватанини севиш, меҳнатга нисбатан муҳаббат руҳида тарбия топишида хизмат қилмоғи лозим. Зеро, буюк инсоний фазилатларга эга бўлмасдан ҳеч қандай шахс улуғ ишларни амалга ошира олмайди. Буни ёшларга Амир Темур шахсияти орқали, унинг маънавияти, иймону – диёнати қанчалар пок ва мукаммал эканлигини эътироф этиш орқали етказиш бугунги куннинг асосий вазифасидир. Амир Темурдан сабоқ олиб бугунги ёш авлод ўз ватанига муҳаббат билан Ўзбекистонни бутун олам ҳавас қилгудек буюк давлатга айлантиришда уларга Соҳибқирон бобомизнинг ҳаёт мазмуни, бетакрор фаолияти, ушбу фаолиятда эса, Ватан озодлиги, Ватанга муҳаббат ғояларининг барқ урганлиги каби инсоний хислатлари ибрат бўлиши юксак аҳамият касб этади.

“... Амир Темур бир ҳақиқатни яхши англаган – жамият эътиқодсиз яшай олмайди. Одамларга дин керак, иймон керак, ишонч керак”¹⁰⁰. Зеро, Амир Темур ўзи яшаган жамиятда, ўз мамлакатада динни ҳам, иймонни ҳам, ишончни ҳам юксак маънавият даражасига кўтара олди.

Хулоса шуки, Амир Темур сиймосини, унинг қолдирган маънавий меросини, панду ўғитларини ўрганиш ва унга амал

¹⁰⁰ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5 – жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 189 – бет.

қилиш ёшларимизнинг буюк келажак сари дадил қадам ташлаши демакдир.

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА МЕЪМОРЧИЛИК.

И.Суюнов, катта ўқитувчи

Амир Темур ва темурийларнинг Ўрта Осиё халқлари тарихи, маданияти ва маънавиятига қўшган мислсиз хиссасини бугун бутун жаҳон аҳли эътироф этмоқда. Ҳурматли Президентимиз – “Кимки ўзбек номини, ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган ҳиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темур сиймосини эслаш керак”¹⁰¹ – деб айтган сўзлари нақадар ҳақиқат эканлигини кўриб турибмиз. Амир Темурга мустақиллик йилларида жуда катта ҳурмат ва эҳтиром кўрсатилмоқда. Шак-шубҳасиз у бундан ҳам ортиқ эҳтиромга сазовор буюк зотдир.

Темур ва темурийлар даврида қурилиш ишлари; меъморчилик мисли кўрилмаган даражада ўсди ва ривожланди. В.В.Бартольд бундай деб ёзади. “Темур бир вақтнинг ўзида ашаддий бузғунчи ва ташаббускор қурувчи эди: у буюк иморатлар барпо этди ва уларни улкан боғу-роғлар билан ўради, шаҳар ва қишлоқларни тиклади, сув иншоатларини барпо этди ва бузилганларини тузатди. Маданият барпо этиш мумкин бўлган ер майдонларини бўш қолдирмас эди. Темурнинг ижодкорлик фаолияти ҳам унинг қилган вайронагарчиликлари каби кишини ҳайратда қолдиради. Мусулмон меъморчилигидаги энг яхши давр Темур ва унинг авлодлари номи билан боғлиқ”¹⁰²

Темур ва унинг авлодлари даврида Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Шаҳрисабз, Қарши, Туркистон, Ҳирот, Машҳад, Нишопур, Қобул ва бошқа шаҳарларда буюк яратувчилик

¹⁰¹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1998, 169-бет

¹⁰² Бартольд В.В. «Улугбек и его время». Соч.т. II, ч. 2. М., «Политиздат», 1964, стр. 60-61.

ишлари олиб борилган. Соҳибқироннинг бўйруғига асосан 1365 йилда Қарши, 1370 йилда Самарқанд, 1380 йилда Кеш шаҳарлари атрофида мудофа деворлари барпо этилди. Темурнинг она юрти Кешда, буюк аллома ва мутафаккир Аҳмад Яссавийга атаб Туркистонда қурдирган ажойиб осмонўпар ва мухташам мадрасалари ўз даврида соҳибқироннинг куч-қудратини жаҳон узра кўз-кўз қилган.

Тарихчи Шарофиддин Али Яздий “Зафарнома” асарида Кеш (Шаҳрисабз) қўрғони ва Оқсаройнинг қурилиши баёнида қуйидагиларни ёзган: “Сичқон йилига тўғри келган (хижрий) 781 йилнинг охири (милодий-март, 1380) эрта баҳор фасли эди. Ўз қуввати билан (табиатни) гуллашиб яшнатувчи меъмор кўкатлар ва майсазорлар шаҳрини обод қилишга киришган, атиргул буталаридан қасрлар яратиб, лаългун шохчалар учини баланд кўтарган ва уларни феруза ранг нақшли барглар билан беаган бир вақтда..... Олий ҳазрат соҳибқиронгулларида мушқу анбар бўйи таралувчи, сувидан гулоб таъми келувчи Кешнинг ҳушҳаво ва ром этувчи заминиди шодлик нашъасини суриб, ором олмоқ азми билан бу ерда салтанат тахтини ўрнаттирди. Сўнг Шаҳрисабз қўрғонини қуриш ҳақида фармон берди ва (ишларни) амирлару лашкар аҳли ўртасида тақсимлади. Қўрғон қурилиши учун муносиб келувчи саодатли соатда унинг пойдеворини қурдирди. Шаҳар ичида эса қазою қадардек бажарилиши сўзсиз бўлган фармонга биноан бир қаср бунёдига асос солдилар.

Иморат шу қадар баланд ва фавқулодда жозибали эдики.... Ҳатто кекса муҳандис бўлмиш Гардун шунча йиллар жаҳон атрофида айланган бўлишига қарамай, бундай гўзал бинони кўрмаган эди.¹⁰³

1404 йилда Амир Темурнинг онаси шарафига қуриб битказилган, гўзалликда тенгсиз Оқсарой испан элчиси Клавихо 1403 йили бу ердан Самарқанд томон ўтаётганда ҳали битмаган эди. Аммо шунга қарамасдан у ўз кундаликларида Оқсаройнинг гўзаллигидан ҳайратланганлиги ва қойил қолганлигини ёзади: “Зеро, бугун бино зарҳал ва ложувард билан қопланган бўлиб, у ерда саройнинг шунча бўлма ва

¹⁰³ Амир Темур жаҳон тарихида. Т.: «Ўзбекистон», 1996, 120-бет.

оромгоҳларини кўрсатдиларки, улар ҳақида жуда узоқ сўзлаш мумкин. Сарой зийнатлари олтиндан ва бошқа ранглардан ҳайратомуз ишланган эди. Ҳатто моҳир усталари билан жаҳонга машҳур бўлган Парижда ҳам бу иш жуда гўзал ҳисобланган бўлар эди”¹⁰⁴.

Амир Темур томонидан қурилган ушбу саройнинг энг ноёб, ўзига хос хусусиятларидан бири шунда эдики, сарой томи тепасида ҳовуз бўлиб, унга сув Тахтакорача довонидан-тоғдан кўрғошин қувурлар орқали олиб келинган.

Албатта Амир Темур биринчи навбатда пойтахти Самарқандни дунёнинг энг гўзал ва обод кўркам ва бетимсол шаҳарларидан бирига айлантиришни ўзининг бош вазифаси деб билган. У ишни энг аввало мўғуллар истилосидан сўнг 150 йил мобайнида вайрон ва қаровсиз ётган шаҳарнинг муҳофаа деворларини тиклашдан бошлайди. Осма сув йўли (“Жўйи Арзиз”) нинг яқсон этилиши туфайли сувсиз қолган Самарқанд маҳалларига Зарафшон дарёсидан сув келтиради.

Амир Темур ўз салтанатининг кўрғони – Арк қалъа, ундаги бетакрор ва гўзал биноларни қурдиради. Кўксарой ва Бўстонсарой деб элга машҳур бўлган бинолар шаҳарнинг кўрки ҳисобланган. Шаҳар арки ичида бу бинолардан ташқари масжид, улкан кутубхона, шоҳона уй-жойлари, Амир Темурнинг хазинаси ва тахти, пул зарбланадиган кўра, аслаҳасозлик устахоналари, ҳаммомлар ҳамда зиндон бўлиб, атрофи қалин ва баланд деворлар билан ўралган.

Соҳибқирон Ҳиндистон сафаридан қайтгач, унинг фармони билан жомеъ масжиди (Бибиҳоним номи билан аталувчи масжиднинг қурилиши бошланади. Жомеъ масжиди қурилишига Темурнинг шахсан ўзи қизиққан ва жангу-жадаллар билан банд бўлсада уни эътибордан қочирмаган. Жомеъ масжиди белгиланган муддатда битказилади. Бироқ Соҳибқирон бу пайтда сафарда эди. Айни пайтда Темурнинг сеvimли хотини Сароймулкхоним (Бибиҳоним) бунёд этилган Жомеъ масжиди ёнида жозибали ва улуғвор муҳташам мадраса қурилишини бошлаб юборган эди. Ибн Арабшоҳнинг гувоҳлик беришича, қурувчилар мадраса дарвозаси ва деворларини

¹⁰⁴ Клавихо. Дневник путешествия ко двору Темура в Самарканд в 1403 -1406г.г. М.: “Наука”, 1966, стр.111.

жомеъ-масжидига нисбатан баланд кўтарадилар. Натижада мадраса асоси жомеъ-масжиди асосидан мустаҳкам, баландликда ҳам ундан кўра юқори бўлади.

1404 йилнинг кузида Темур ҳарбий сафардан қайтгач мадраса ва жомеъ масжидини томоша қилар экан, унинг назарида масжиднинг пештоқи мадрасага нисбатан тор ва паст кўринади. У ғзабга тўлади ва жомеъ масжиди бош пештоқини бузиб ташлаб, бошқатдан қуришга фармон беради. Шу даргоҳни кенгайтириб ва баланд кўтариб қуриш ишида қусурга йўл қўйганлиги учун Хўжа Маҳмуд Довуд сўроққа тутилиб жазоланади. Жомеъ масжиди кенгайтирилади ва пештоқи баланд кўтарилади. Қайта таъмирлаш ишларини Амир Темурнинг шахсан ўзи назорат остига олади. Жомеъ масжиди Самарқанддаги энг ҳашаматли ва гўзал обидалардандир. У бошқа бинолардан ўймакор мраммрдан ясалган 480 пиллапоя устунлари, дарвозабанд улкан равоқи масжид биносининг баҳайбат гумбази, пештоқининг маҳобати ва қуёш нурида турли ранг кўринишда тобланиб турувчи мафтункор, жимжимадор, гўзал безаклари билан ўзгача бир тарзда ажралиб турарди.

Амир Темур машҳур Шоҳизинда қабристонини ҳам ўзининг ўтқир зеҳни ва зийрак эътиборидан четда қолдирмади Ундаги мақбараларнинг энг қадимийси-Қусам ибн Аббос мақбарасидир. Қусам ибн Аббос ислом динининг асосчиси, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг амакиваччаси бўлган Аббоснинг зурриёти эди. Қўсам ибн Аббос исломни тарғиб ва ташвиқ қилишда иштирок этган буюк шахслардан бўлган. У шу мақсадда 676 йилда араб истилочилари билан бирга Самарқандга келган. Шу ерда, афсоналарда айтилишича, намоз ўқиб турган пайтларида кофирлар ҳужум қилиб уни ўлдирган эканлар. Амир Темур Қўсам ибн Аббос қабри устига янги даҳма ўрнатган. Бу даҳма Марказий Осиё қадимги кулоллари ишларининг энг яхши намуналаридан биридир.

Чингизхон тўдалари томонидан батамом кули кўкка совурилиб, вайронага айлантилган Афросиёб Темур ва темурийлар даврига келибгина ҳақиқий иккинчи ҳаётга юз ўтиради. Амир Темурдан сўнг унинг истеъдодли ва

маърифатпарвар невараси Улуғбек даврида Самарқанд ўз бошидан гуллаш даврини кечиради. Ажойиб ва мухташам бинолар қад кўтаради, Афросиёб атрофлари хуснига-хусн кўшади. “Бибиҳоним” масжиди ҳовлисининг ўртасида мармартошдан ясалган лавҳ бор (лавҳ-Қуръон қироат қилинадиган махсус курси). Ушбу лавҳни Мирзо Улуғбек XV асрнинг ўрталарида ясаттирган. Унда қуйидаги сўзлар битилган: “Султони азизим, олий ҳимматли ҳоқон, дин-диёнат ҳомийси, ҳанафия мазҳабининг посбони, аслзода султон, ибн султон амири мумкин Улуғбек Курагон” Улуғбек ўғли Абдулазизга атаб 1434-1435 (хижрий – 838) йиллари Шоҳизинда ансамблининг асосий бош дарвозасини қурдирган. Унда қуйидаги сўзлар битилган. Абдулазиз Баҳодир ибн Улуғбек, ибн Шоҳрух, ибн Темур”.

“Шоҳизинда” ансамблида Темур ва темурийлар қурдирган мақбараларнинг сони 20 дан ортади. Амир Темурнинг ҳаётлиги чоғида қурилган мақбалардан бири-Туркон оқа мақбарасидир. Туркон оқа амир Темурнинг опаси бўлган. Мақбара эса 1370-1371 йилларда вафот этган Турқон оқанинг қизи учун қурилган. 1383 йилда Туркон оқанинг ўзи вафот этади ва шу ерга дафн этилади. Бу обиданинг усталари Самарқандлик Шамсиддин ва Бадриддин ҳамда бухоролик Зайниддин ва Шамсиддинлар бўлган. 1376 йилда Амир Темурнинг саркардаларидан бири-амир Ҳусайннинг онаси Туғли Текин, 1385 йилда Амир Темурнинг синглиси Ширинбека оқа мақбаралари қурилган.

“Шоҳизинда” ансамблида Амир Темурнинг хотинлари томонидан қурилган мақбаралар ва бошқа бинолар ҳам каттагина ўринни эгаллайди.

Амир Темур даврида қурилган ва доврўғи оламини тутган тарихий обидалардан яна бири бу Гўри Амир мақбарасидир. Бу мухташам бинонинг ўз қурилиш тарихи бор. Амир Темур набираси Муҳаммад Султонни (Жаҳонгирнинг ўғли) жуда севарди. Муҳаммад Султон 1403 йилда, 27 ёшида шамоллаб вафот этади. Уни Самарқандга олиб келиб дафн маросимини ўтказадилар. Амир Темур 1404 йилнинг кузида сафардан қайтгач, набираси Муҳаммад Султон хотираси учун мақбара қуришга фармон беради. Ушбу фармонда мақбарани ўн кун

мобайнида куриб тугаллашга буйруқ берилганди. Ҳақиқатдан ҳам, мақбара ўн кунда батамом куриб битказилади. Бундай ҳашаматли катта ва баланд бинони ўн кунда куриб битказиш ақлга сиғмайдиган бир воқеа бўлиб, Амир Темурнинг куч-қудрати нималарга қодир эканлигини намоёиш этган. Амир Темур мана шу ерда Муҳаммад Султон Мирзо хотирасига ва Аллоҳ йўлига атаб катта худойи маросими ўтказди ҳамда ўша давр машҳур дин пешволари томонидан Қуръони Каримдан оятлар ўқиттиради. Мақбара деворларидаги ранг-баранг кошинлар орасида уни қурган уста Муҳаммад ибн Маҳмуд Исфаҳонийнинг номи ҳам ёзилган. 1405 йилда Амир Темур вафот этгач, унинг ўзи ҳам шу ерга, неварасининг ёнига дафн этилади ва мақбара “Гўри Амир мақбараси” деб ном олади. Шундан сўнг ушбу обида темурийлар сулоласининг хилхонасига айланади. Унда Муҳаммад Султон Мирзо, Амир Темурдан ташқари соҳибқироннинг ўғиллари Умаршайх, Шоҳрух ва Мироншоҳ, набираси Мирзо Улуғбек ва Темурнинг пири Саййид Бараканинг ҳам жасадлари қўйилган. Дикқатга сазавор жойи шундаки, Амир Темурдек буюк инсон ўз қабрини устози Саййид Бараканинг оёқ учларига қўйишни васият қилган экан. Васият бажо этилган.

Мақбаранинг ичи жуда баланд. Ўз безакларининг жилоси билан ҳар қандай кишини ҳайратлантиради. Мақбаранинг ўртасида ўрнатилган сағана тошларида темурийларга бағишланган ёзувлар бор. Шулар орасида Амир Темур қабри устига қўйилган тўқ яшил рангли моҳтобдан ясалган қабртош дикқатга сазовардир. Бу тошда ёзилган жуда кўп узундан-узоқ 51 сатрли жумлалар қаторида қуйидагиларни ўқиймиз: “Бу тошни ауданлик ҳоқон Дава Суҳонхон Қарши деб аталадиган пойтахтига кўчириб олиб кетган. Жетага отланганида Қаршидан Улуғбек курагон (бу ерга) кўчиртириб олиб келади. У ниҳоятда моҳирдир...”¹⁰⁵

Гўри Амир ансамблининг кўрки ва фаҳри унинг мақбараларидаги гумбазларидир. Гумбаздаги рангдор нақшлар ёрқинлиги ва сержилолиги билан ҳар қандай кишини ҳайратга

¹⁰⁵ А.Бердимуродов. Гўри Амир мақбараси. Т.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1996, 48-49-бетлар.

солади. Хуллас, бу гўзал ва бетакрор мақбара Амир Темур хотирасигагина ёдгорлик бўлмасдан, балки номсиз меъморлар, моҳир рассомлар, халқ ижоди қудратининг тимсоли наққошлар шарафига ҳам ўрнатилган абадий ҳайкалдир.

Амир Темур ўз салтанатининг маркази бўлган Самарқандни санъат ва адабиётнинг ўчоғига айлантириш мақсадида хунаромандларни, рассомларни, меъморларни, олимларни олиб келади. Темур замонида Самарқандда, Хоразм, Исфакон Шероз, Халаб, Бухоро, Шаҳрисабз, Қарши усталарининг қўли билан саройлар, масжидлар, мадрасалар, мақбаралар, шаҳар ташқарисида эса боғ-роғлар вужудга келтирилди.

Темур замонида Самарқанд алоҳида имтиёзга эга бўлган шаҳар эди. Клавихо ўзининг кундалик хотира дафтарида Темур Амударёнинг шимолий қирғоғига, яъни Моварауннаҳрга ўтмоқчи бўлган ҳар қандай кишини бемалол ўтказиб юборар эди, деб ёзади. Темур хунарни бирор кишини Моварауннаҳрни ташлаб кетишига йўл қўймас эди. Шунинг учун унинг ижозатисиз бирор киши Моварауннаҳрни ташлаб Амударёнинг ғарбий қирғоғига ўтиб кетолмасди.

Темур давлатининг пойтахти бўлган Самарқанд ўзининг катталиги ва гўзаллиги жиҳатидан дунёдаги энг йирик шаҳарлардан ҳам устун турмоғи лозим эди. Ибн Арабшоҳнинг ҳикоя қилишича, Темур Самарқанд атрофида бир қанча қишлоқларни вужудга келтириб, уларни машҳур шаҳарларнинг (Миср, Дамашқ, Бағдод, Султония, Шероз) номлари билан атаган. Дамашқ-Уммавийлар халифалигининг, Бағдод-Аббосийлар халифалигининг, Миср-Фотимийлар халифалигининг пойтахти бўлган. Қишлоқларга машҳур шаҳарларнинг номларини беришдан маълум бир сиёсий муддао кўзда тутилган эди: Оддий қишлоқ кўркам ва буюк шаҳарлар олдида хиралашиб қолгани сингари юқорида номлари келтирилган шаҳарлар ҳам Самарқанд олдида нурсиздай бўлиб кўринарди.

Темур Самарқанд атрофида ажойиб саройлар (Боғи чинор, Боғи дилкушо, Боғи беҳишт, Боғи баланд) қурдирган.

Улуғбек замонида Самарқанд янада гуллаб яшнади. Муҳташам бинолар “Шоҳизинда”, “Гўри Амир” мақбараси сингари йирик архитектура ансамбллари, шунингдек, Регистонда катта хонақо, мадраса ва унинг жанубида катта ҳаммом қурилди. Ҳунармандчилик ишлаб чиқариши ва савдо хусусан, ички савдо янада ривожланди.

Улуғбек ҳукумронлик қилган йиллар фан ва санъат равнақ топган давр эди. XIV асрнинг охири ва XV асрнинг бошларида тасвирий санъат, меъморчилик ва амалий санъатда Улуғбек даврининг услуби акс этган эди. XIV асрдаги меъморлар ва усталарнинг анъаналари XV асрда янада чуқур ва кенг тус олди. Бу эса ансамбллар ва уларнинг шаклини чизишда, меъморчиликда-янги шакллар, мутаносибликда, конструкцияларни ҳал этишда кўринади. Бу даврдаги меъморчилик ва шаҳар-қурилишининг равнақи иқтисод ва маданият тараққиёти билан боғлиқ эди.

Архитектура ва санъатда математика фанининг муваффақиятлари ўз аксини топди. Ўрта Осиё халқлари асрлар давомида қурилиш тажрибасига, халқ ижоди ҳамда мамлакат қадимий аҳолисининг анъаналарига асосланган ўрта аср архитектураси услубининг яратилишига катта ҳисса қўшдилар. Дарҳақиқат, ўзининг мукаммаллиги, етук шакли, нафислиги ва гўзал нақшлари билан кишини маҳлиё этадиган XIV- XV асрлар қурилиш санъатининг ажойиб дурдоналари минглаб кишилар меҳнатининг меваси бўлиб, уларда халқ усталарининг ақл-идроки, халқ ичидан етишиб чиққан ажойиб наққошлар, илмий-техник фикр намоёндаларининг маҳорати ва қурилиш соҳасидаги кўп асрлик тажрибаси ўз ифодасини топган. Уйғунлиги, ритми, композициясининг ранг-баранглиги, тантанали манзара кашф этувчи воситалари билан ажралиб турувчи ушбу тарихий ва архитектура ёдгорликларининг ижодкорлари – ҳунарманд усталар, наққошлар гўзалликнинг объектив қонунларини чуқур билганлар, ўз ижодларида даврнинг ғояси ва руҳини бера олганлар. Уларнинг нақши ҳам архитектура усули ҳам ўзига хос хислат, фазилатларга эга, бекиёс ва оригиналдир.

Хулоса қилиб айтганда ўзбек миллий меъморчилик санъати Амир Темур ва темурийлар даврида ўзининг энг юқори чўққисига чикди.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИДА САВДО-СОТИҚ МУНОСАБАТЛАРИ ХУСУСИДА

Г. Қамбарова, талаба.

Қадим замонлар силсиласига туташувчи кўҳна тарихимиздан маълумки, йирик маънавий салоҳият ва инсоният илмий тафаккурининг юраги ҳисобланган юртимиз жаҳонга машҳур ўз даврининг жаҳонгирлари, олиму — фозилларини, ўз даврининг жисмоний ва маънавий баркамол асл мард, жасур, ватанпарвар фарзандларни камолга етказган.

Улар нафақат миллати, халқи тақдири учун, балки, бутун инсоният тақдири учун қайғурганлар. Соҳибқирон Амир Темур бин Тарағай Баҳодирхон ана шундай улуғ Ватан фарзанди ҳисобланади. Ҳазрат Амир Темур халқимиз даҳосининг, менталитетининг, маънавиятининг олий қадриятидир, олий намунасидир. Амир Темур бунёд этган йирик меъморий обидалар, боғ — роғлар, йўллар ва кўприклар ва ниҳоят у киши қолдирган улкан маънавий ва маданий мерос ул зотнинг улуғ маънавий салоҳият соҳиби эканлигидан далолат беради.

XIV асрнинг II ярмида юртимиз аҳолиси— аждодларимиз турмуш-тарзи оғир аҳволда номутаносиб ҳолда эди. Халқ кўплаб мажбуриятлар ва солиқлардан ажнабийлар зулмидан жабр тортмоқда эди. Мана шундай бир оғир шароитда Амир Темурнинг ягона марказлашган давлат барпо этиши халқнинг ижтимоий-сиёсий, маданий-маънавий аҳволини, турмуш-тарзини бир мунча юксакликка кўтарди.

Амир Темур жамиятнинг барқарор ривожланишини, аҳоли турмуш тарзининг юксалишини давлатнинг фаол ташқи сиёсат юритгани мамлакатнинг ички ижтимоий

иқтисодий тараққиётини таъмиланганини яхши англаб етган. Амир Темур давлати Шарқ ва Европа дунёси билан фаол савдо ва иқтисодий ҳамкорликни йўлга қўйган. Бунга мамлакатда барча ижтимоий-иқтисодий асослар мавжуд бўлган. Давлат ташқи дунё билан ҳамкорлик қилмасдан халқаро нуфузга эриша олмаслигини Амир Темур теран англаган. Шунинг учун ҳам Амир Темур давлати шарқнинг Хитой, Ҳиндистон, Миср, Рум, европанинг Франция, Испания, Италия каби мамлакатлари билан фаол иқтисодий-савдо в.ҳ соҳаларда ўзаро ҳамкорлик қилишган. Бу хусусида аниқ тарихий маълумотлар, манбалар мавжуд. Амир Темур «Дунё савдо аҳли ила обод бўлажак», - деган оддий, аммо сермаъно шиорни тез-тез такрорлар эди. Соҳибқироннинг мақсади – мамлакатлараро ягона савдо-иқтисодий макон яратиш эди. Масалан, Соҳибқироннинг Франция Қироли Карл VI га йўллаган хатида «Сиз ўз савдогарларингизни менинг салтанатимга юборинг. Биз уларни илиқ қарши олиб, иззат-икром кўрсатамиз. Биз ҳам ўз савдогарларимизни сизнинг юртингизга йўллаймиз. Сиз ҳам уларга ҳурмат кўрсатинг. Уларга ортиқча тазйиқлар қилинишига йўл қўйманг», мазмунидаги фикрларнинг қайд этилганлиги Амир Темур давлати ташқи иқтисодий сиёсатининг кўламини, халқаро нуфузини англариб турибди. Амир Темур ташқи савдо ва иқтисодий сиёсатининг энг эътиборли жиҳати шундаки, бунда ажнабий савдогарлар учун ҳеч қандай диний хавф бўлмаган. Яъни христиан савдогарлари ҳам ўлкамизда бемалол савдо ишларини йўлга қўйганлар. Дарҳақиқат, Соҳибқирон Амир Темур ташқи савдо муносабатларига катта эътибор қаратган. Бу ҳақида «Темур тузуклари»да: «Ҳар бир мамлакатга ва диёрга савдогарлар ва қарвонбошилар тайинладимки, улар қаерга боришмасин: Хитой, Чин-мочин Ҳиндистон, Араб мамлакатлари Миср, Шом, Рум, Жазоир, Фарангистон у ерларнинг нафис матолари ва муносиб тухфаларидан келтиришсин» деб таъкидлайди. Амир Темур томонидан Хитойдан Европагача бўлган улкан ҳудуднинг бир сиёсий марказ остида

бирлаштирилиши, шимолий ва жанубий йўналишлардаги савдо йўларини назорат қилиш, карвон йўлларининг ҳар жиҳатдан таъминланиши. Чунончи, хавфсизлик равон йўллар, доимо хизмат кўрсатиб турувчи карвонсаройлар, - буларнинг бари савдо-сотиқнинг гуркираб ўсишида муҳим омиллар бўлиб хизмат қилган. Хуллас, Амир Темур даврида «Буюк Ипак йўли» номи билан машҳур Шарқ ва Ғарбни боғлаб турувчи савдо йўли узлуксиз ва маҳсулдор равишда ишлаб туришига кенг имкониятлар очилди. Ҳазрат Соҳибқирон Амир Темур ўз давлатининг ички иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш учун катта-катта, серҳашам бозорларни бунёд этди. Бундай бозорлар Самарқанд, Бухоро, Шош в.б. улкан шаҳарларда жойлашган бўлиб, ўз даврида жаҳон бозорига айланган. Бу ҳақда турли хил манбаларда, жумладан, испан элчиси Руи Гонзалес де Клавихо «Кундаликлари»да ҳам муҳим маълумотларни учратамиз. Унинг маълумотича, бу бозорлар ички тартиб асосида бўлиб, ҳар бир раста маълум бир соҳага ихтисослашган эди.

Амир Темур маънавий маданият, иқтисодий неъматлар асосида юксалшини кенг тафаккур кўзи билан идрок этган. Ва шу сабаб иқтисодий-савдо муносабатларини жадал ривожлантирган. Мамлакатимизда бугунги кунда олиб бораётган туб модерник иқтисодий-савдо ислохотлари ва халқаро ҳамкорлик Амир Темурнинг бу борада олиб борган ишларининг мантиқий, амалий ифодаси ва давомидир десак асло муболаға бўлмайди. Зеро, Президентимиз И.А.Каримов таъбири билан айтганда «давлатчилигимиз асосларини яратиб кетган Темур бобомиз ғайрат-шижоати юксак ақл-заковати, тадбиркорлиги, элпарварлиги билан бизга ҳамиша ибрат намунаси бўлиб қолғусидир. Биз у зоти олийдан ҳамиша руҳий мадад оламиз».

ИСТИҚЛОЛДАН НУР ОЛИБ...

Р.Шамшиева, катта ўқитувчи
Ш.Нармуратов, катта ўқитувчи

Ҳар бир миллатнинг турли замонларда ўз сардорлари, сарбонлари, алп-баҳодирлари, ватанпарвар фарзандлари-султонун, подшолари бўлади. Улар ўзларининг ижтимоий, сиёсий фаолиятлари, бетакрор ақл-заковатлари билан маълум бир жамиятнинг ҳам, унда яшовчи кишиларнинг ҳам тақдирини ўзгартириб юборадилар. Бундай инсонлар ташқаридан бўладиган ҳар қандай “кўрсатма”, тазйиқларга тамоман мурасасиз бўлади. Ўз халқининг, ватанининг озод ва обод бўлиши учун фидойилик, жасорат кўрсатадилар. Шахсий манфаат, шон-шуҳрат каби унсурларни кейинги ўринларга суриб қўйиб. Миллатнинг янги жаҳоншумул ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий, маънафий уфқларга олиб чиққан инсон – Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғлидир. Бинобарин, Амир Темурнинг миллий қадриятлари аҳамиятини, давлатчилик маданиятининг моҳиятини, шахс сифатидаги улуғ маънавий салоҳиятини фақат Ўзбекистон мустақиллиги ғоялари асосида баҳоласак, масалага одилана ёндошган бўламиз. Ўзбекистон Президенти И.Каримов фахр билан таъкидлаганидек “Бизнинг тарихимизда Амир Темурдай улуғ сиймо бор экан, унинг қолдирган мероси, панду ўғитлари бугунги ҳаётимизга ҳамоҳанг экан, олдимизда турган бугунги муаммоларни ечишда бизга қўл келаётган экан, бизнинг бу меросни ўрганмасдан, таърифламасдан, тарғибот қилмасдан ҳаққимиз йўқ”¹⁰⁶. Ана шунинг учун ҳам истиқлолнинг дастлабки йилиданоқ Ўзбекистон Президенти И.Каримов ватандошимиз, мустақил қудратли давлатнинг асосчиси ва раҳбари Амир Темур шахсини, омилини истиқболини шарқона тавозе билан улуғлади. Унинг “Тарихда машҳур жаҳонгирлар кўп ўтган. Лекин айтинг, дунёнинг қайси ерида, қайси замонда

¹⁰⁶ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 190-191-бетлар.

Амир Темурдек илм-фан, маънавият ҳомийси бўлган?... Амир Темур халқимиз даҳосининг тимсоли, маънавий қудратимиз рамзидир”¹⁰⁷ деган фарзандлик даъвати бутун дунёга баралла янгради.

Демоқчимизки, истиқлол Амир Темурни юқори давлат сиёсати даражасида улуғлади. Ўз навбатида соҳибқирон Амир Темур яна озод ватанга маънавий хизмат қилиб келмоқдалар. Амир Темурни “ўлдирамиз” деган мафкуранинг ўзи ўлиб кетди. Биз – Ватан фидойилари, ҳасад ўта хавфли иллат эканлигини, ҳасадгўйнинг бутун юмшоқ жойларини кўйдириб кетаверишини яхши биламиз. Уни, қизил мафкуранинг “доҳийлари” тушунмадиларки, Ватан, миллат дарди билан яшаган улуғ инсонларни ўлдириб бўлмайди. Чунки соҳибқирон Амир Темур ҳаётликларидаёқ ҳеч қачон “ўлмаслик” чорасини кўриб қўйганлар. Бу – тарихнинг ҳеч қаерда ёзилмаган, ҳамма ҳам дарҳол ҳазим қилаолмайдиган фалсафасидир.

Соҳибқирон Амир Темурнинг Ватан, миллат олдидаги буюк хизматларидан бири, ажнабий ҳукмдорлар томонидан топталган миллий давлатчилик институтини қайта тиклаб, қонун ва адолат асосида янада ривожлантирганлигидадир. Амир Темурнинг миллий давлатчилик сиёсати деганда – унинг бошқарув тизими, ички ва ташқи идора тартиблари, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий, маънавий каби институтлар назарда тутилади. Истиқлол йилларида бу хусусда жуда кўп китоблар, мақолалар ёзилган. Жумладан, Амир Темурнинг давлатчилик сиёсати, унинг моҳияти ва аҳамияти, халқаро нуфузи масаласи Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг асарлари, мақола ва нутқларида ҳар томонлама илмий, сиёсий қамровда таҳлил қилиб берилган. У кишининг “Эҳтиром”, “Амир Темур давридаги буёдкорлик ва ҳамкорлик руҳи бизга намуна бўлаверсин”, “Халқимиз бор экан, Амир Темур номи барҳаётдир”, “Азалий буюклик маскани”, “Амир Темур – фаҳримиз, ғуруримиз” ва бошқа ўнлаб мақолалар¹⁰⁸, расмий

¹⁰⁷ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 167-бетлар.

¹⁰⁸ Қаранг: Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.:

“Ўзбекистон”, 1996, 360-бет; Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд, Т., “Ўзбекистон”, 1997, 166-191-бетлар.

хужжатларда Амир Темур давлатчилик институтининг барча жабҳалари илмий ҳақиқат мезонида истиқлолчасига, холисона изоҳлаб берди. У киши фахр билан таъкидлаганидек “Амир Темур аввало қудратли давлат қурган. Давлат қудратли бўлмаса, бетакрор маънавий мерос ҳам, обидалар ҳам, тарихий ёдгорликлар ҳам бўлмасди. Ўзбекистоннинг бугунги озодлигини мустаҳкамлаш даврида Амир Темур биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини қурган, давлатнинг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилик борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамият касб этади¹⁰⁹”.

АМИР ТЕМУР—БУЮК БУНЁДКОР.

Ш.Туробова, катта ўқитувчи

“Биз ҳазрати Темурни буюк бунёдкор деб бошимизга қўтарамиз. Рўйи заминнинг сайқали бўлмиш Самарқандда, Шаҳрисабз, Бухоро, Тошкент ва Соҳибқирон қурган бепоён салтанатнинг бошқа ҳудудларида бунёд этилган нодир меъморий обидалар, тенгсиз боғу-роғлар Темурбек бобомизга хос амалий шижоат самарасидир”¹¹⁰.

Дарҳақиқат, Амир Темур ер юзидаги кўплаб пароканда мамлакатлар, элатларни адолатли салтанат туғи остида бирлаштирар экан, бошқа соҳаларда бўлгани каби, марказлашган давлатнинг ободончилигига ҳам жуда катта эътибор берди.

Зарафшон водийсида ўнлаб суғориш тармоқлари, обод шаҳар ва қишлоқлар, кўркам боғу роғлар барпо этди. Ҳар бир шаҳарда масжидлар, мадрасалар, хонақолар, йўловчи мусофирлар учун йўл устида работлар, дарёлар устида кўприklar, беморлар учун шифохоналар, қолаверса, ижтимоий соҳа учун зарур бўлган ҳамда миллат тафаккурини юксалтиришда хизмат этган улуғвор иморатлар бунёд этишга раҳнамолик қилди.

¹⁰⁹ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 169-бет.

¹¹⁰ Ислом Каримов. Амир Темур ҳақида сўз. “Ўзбекистон”, 1996, 25-бет.

“Яна амр қилдимки, хароб бўлиб ётган ерларда коризлар курсинлар, бузилган кўприкларни тузатсинлар, ариқлар ва дарёлар устига (янги) кўприклар курсинлар, йўл устида ҳар манзилгоҳга работлар курсинлар”¹¹¹ ... Яна амр этдимки, катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар, факиру мискинларга лангархона (ғарибхона) солсинлар, касаллар учун шифохона қурдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар. Ҳар бир шаҳарда дор ул-аморат (ҳукмдорлар саройи), ва дор ул-адолат (қозихона, адолат уйи) курсинлар”¹¹².

Булардан кўриниб турибдики, инсон баркамоллиги, халқ фаравонлиги учун зарур бўлган бирор соҳа Амир Темур эътиборидан четда қолмаган.

Айниқса, Амир Темур бунёдкорлик, ободончилик фаолиятининг ёрқин намуналари бўлган шаҳар атрофида барпо этилган боғлар алоҳида диққатга сазовор. Маълумки, боғлар яратиш Марказий Осиёда қадимдан ривожланган соҳа бўлиб, меъморий режаси, таркибидаги улуғвор кўшклари, ҳовузлири, турли-туман табиат манзаралари, ноёб ўсимлик ва ҳайвонот олами билан уйғун ҳолда, меъморчиликда алоҳида ўрин тутган. Самарқанд атрофида Амир Темур даврида бунёд этилган боғлар ҳар жиҳатдан мукаммал бўлган. Ўзига хос архитектурага эга бўлган бу мажмуада маҳобатли кўшк биноси кўркам боғ ичкарасида жойлашган бўлиб, бу улуғворлик аجدодларимизнинг юксак истеъдодининг нодир намунаси сифатида намоён бўлади. Ана шундай боғлардан тарихда номи қолган “Боғи Дилкушо”, “Боғи чинор”, “Боғи Биҳишт”, “Боғи Булду”, “Боғи Амирзода Шоҳруҳ”, “Боғи Зоғон”, “Боғи Баланд”, “Боғи Амирзода Улуғбек”, “Боғи Майдон” ва бошқалар фикримиз далилидир. Афсуски, бизгача етиб келмаган бу ноёб меъморий ёдгорликлар ҳақида ёзма манбалардан ўқиб-ўрганар эканмиз, шундай улуғворликка эришган аجدодларимиз билан фахрланамиз. Ана шундай ноёб обидалардан бири Амир Темур салтанатида ўзининг ягоналиги билан донг таратган гўзал боғ “Боғи Дилкушо” ҳақида

¹¹¹ Темур тузуклари. Т.: Ғ.Ғулом номли нашриёт, 1991, 99- бет

¹¹² Темур тузуклари. Т.: Ғ.Ғулом номли нашриёт, 1991, 100- бет

тўхталадиган бўлсак, 1397-йилнинг кузида Амир Темур ҳукми билан бошланиб, 1399-йилда куриб битказилган бу боғни Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг “Бобурнома” асарида қуйидагича таърифлайди: “Самарқанднинг шарқида икки боғ солибдир, бириким йироқроқтур, Боғу Бўлдудир, ёвукроғи Боғи Дилкушодир, андин Феруза дарвозасигача хиёбон қилиб, икки тарафида терак йиғочлари эктурубтур, Дилкушода ҳам улуг кўшк солдурубтур, ул кўшкта Темурбекнинг Хундустон урушини тасвир қилибтурлар”¹¹³.

Бу фикрларнинг бир мунча кенгроқ тасдиғини венгер тарихчиси Херман Вамбери ўз саёҳат таасуротлари асосида қуйидагича изохлайди: “Шарқ томонда “Дилкушо” саройи бор, шаҳарга қараган эшигига “Дарвозаи Феруза” деб ҳал билан жуда чиройли ёзилган. Бу саройнинг кенг, катта, осмон ва юлдузли кошлар билан безатилган пештоқи узокдан ялтираб турар эди. Саройнинг ташқи ҳовлисида ҳоқон саройлари бор; бунда қуролланган аскарлар турадилар, ички ҳовлида эса туғлар билан безатилган олтига фил сафи зиёратчиларни ҳайратга солади; фақат энг ички – учинчи ҳовлидагина Темур олтин нақшли тахтда ўтириб, зиёратчиларни қабул қилади. Бу ҳовлиларнинг ташқарисида ҳозирги Эронда бўлгани каби олма ва чинор дарахтлари билан ихота қилинган ҳовузлар бор, уларнинг суви, шодравони – фавворасида қизил ва сариқ олмалар ўйнаб туради”¹¹⁴.

Яна шу маҳобатли боғ, меъморчиликнинг ноёб анъаналарини ўзида жо қилган мажмуа ҳақида тарихчилар Шарофиддин Али Яздий, Ибн Арабшоҳ, Ғиёсиддин Алилар ҳам қимматли маълумотлар берадилар. Яъни дунёнинг кўпчилик мамлакатларидан келтирилган меъморлар, хунарманд усталарнинг фидокорона меҳнати эвазига буёд этилган бу боғ, ҳар тарафи 1500 газ бўлган чорбоғ ўртасида жойлашган кўшк уч ошиёнли, баланд гумбазли, ичкараси нақшинкори, ташқариси эса, кошинкори бўлиб, кўшк атрофи қатор мармар устунлар билан ўралганлиги ҳақида маълумот берадилар.

¹¹³ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Т.: 1955, 105-бет.

¹¹⁴ Херман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовороуннахр тарихи. Т.: 1990, 54-бет.

Боғи Дилкушонинг меъморий тузилишига эътибор қаратадиган бўлсак, бино қурилишидаги ҳар бир жиҳат замирида Шарқ фалсафасига хос ноёб қирраларни акс этганлигининг гувоҳи бўламиз.

Маълумки, “Нақшинкорлик – Шарққа хос нақш билан безаш санъати”¹¹⁵ бўлиб, ислом динида ҳар бир нақш ва ранг ўзига хос маъно, мазмунга эга бўлган. Яъни нақш—хотиржамлик, чексизлик рамзи бўлиб, оқ ранг—бахт ва омад, зангори ранг—олий эътиқод, шодлик, ёшлик тимсолидир. Бу бино ташқарисини безатишда фойдаланилган кошин ҳақида тўхталадиган бўлсак, “Кошин—бино безаги учун ишлатиладиган махсус хумдонда пиширилган сиркор сопол бўлаги”¹¹⁶ бўлиб, бу ноёб истеъдод намуналаридан бино ташқарисини безатишда фойдаланилган. Бу иморатда ишлатилган кошин бинонинг ташқи кўринишида ўзгача кўркамлиқ бахш этиш билан бирга, маълум тарихий воқеани ўзида гавдалантирганлиги билан аҳамиятга молик. Бу нодир обиданинг меъморий услуби олий баркамоллик, рамзларини ўзида акс эттирганлиги билан аждодларимиз улуғлаган ноёб қадриятларнинг ёрқин намунасидир. Бу мажмуа ҳақидаги маълумотларни ўрганар эканмиз, қадимий Самарқанднинг иқлими, табиати ҳамда унда яшувчи халқнинг юксак истеъдоди, ижтимоий-сиёсий ва маданий турмуш тарзидан ҳам хабардор бўламиз. Юқорида таъкидланганидек, бу давр меъморчилиги нафислик, ўлчамларда пишиқлик билан бир қаторда ижтимоий мақсадларга йўналтирилганлиги билан ҳам қимматлидир. Яъни “Боғи Дилкушо” Амир Темурнинг энг севимли маскани бўлиб қолмай, балки турли мамлакатлардан келган элчилар ҳам шу боғга ташриф буюрганлиги ҳақида маълумотлар бор. Клавихоннинг ёзишича, 1404-йил 8-сентябрда Самарқандга келган Кастилия қироли Генрих III нинг элчиларини Амир Темур шу боғда қабул қилганлиги фикримизнинг далилидир. Кейинги подшоҳлар, айниқса, Мирзо Улуғбек даврида ҳам “Боғи Дилкушо” обод ва гавжум жой бўлган. 1418-йил кузида Улуғбекнинг иниси Мирзо Жўқийни Дилкушо боғига

¹¹⁵ Зоҳидов П.Ш. Меъмор олами. Т.: 1996, 41-бет.

¹¹⁶ Зоҳидов П.Ш. Меъмор олами. Т.: 1996, 32-бет.

келганлиги, Мирзо Улуғбек бир неча кун давомида унинг шарафига зиёфат уюштирганлиги тарихдан маълум. Демак, бу меъморий обидалар ўз замонасида маълум ижтимоий, сиёсий, маданий, маънавий эҳтиёжларни қондиришга хизмат этган.

Ота-боболаримиз даҳоси яратган бу бебаҳо санъат намуналари бизга Амир Темур ва темурийлар даври маданиятида аждодлар эътиқодига содиқлик, тинимсиз бунёдкорлик орқали мислсиз тараққиётга эришилганлигидан гувоҳлик беради. Дунё аҳли зўр қизиқиш ва ҳайрат билан ўрганган ва ўрганаётган бу давр маданияти бугунги кунда миллатимизнинг юксалишида чексиз ибрат ҳамда фахр ва ифтихор рамзи сифатида улуғланади.

МАЪНАВИЯТ – ЖАМИЯТНИНГ КУЧ ҚУДРАТИДИР.

Э.Айменова, катта ўқитувчи

Ўзбекистон Президенти И.Каримов маънавиятнинг шахс ва жамият учун аҳамияти ҳақида гапириб, «маънавият инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч - қудратиدير», - деб таъкидлаган эди. Шу илмий меъзонга асослансак, соҳибқирон Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли улуғлигининг асосида унинг дунёвий ва исломий қадриятлардан йўғрилган маънавий салоҳияти туради. У зоти комилнинг бу сифатлари Ўзбекистон Президенти И.Каримовнинг асарлари, мақола ва нутқларида, давлатимизнинг Амир Темурга бағишланган расмий ҳужжатларида, илмий адабиётларда ҳар томонлама асослаб берилган. У манбаларда биринчи марта «жаҳон тарихидаги буюк сиймолардан бири, Марказий Осиё халқларининг иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиётига улкан ҳисса қўшган улуғ давлат арбоби ва саркарда, фан ва маданият ҳомийси». Амир Темур шахси ва фаолияти юқори давлат даражаси ҳурматланди.

Бироқ тоталитар совет улуғ давлатчилиги йилларида бутун маданий, маънавий ҳаётда бўлганидек, миллий қадриятларимиз тарихи ҳам сохталаштирилди. Жумладан, Туркистон

халқларининг ижтимоий, иқтисодий, маданий, маънавий ҳаётида муҳим ўрин тутган ватандошимиз, йирик давлат арбоби ва саркарда, улуғ интеллект соҳиби Амир Темур ижтимоий фаолиятига, шахсига, ҳатто руҳига, ҳокига нисбатан ҳам ҳурматсизлик қилинди. У улуғ зот саводсизликда, жоҳилликда, босқинчиликда айбланди. Ҳатто қалби пок инсоният соҳибқирон таваллудининг 671 йиллигини нишонлаётган ҳозирги вақтда ҳам ўша эски марказнинг ахборот воситаларидан бирида Амир Темурга қарши ғаразли фикрлар айтилмоқда. Биз ўзбекистонлик зиёлилар ҳамон аҳён – аҳёнда бўлса ҳам буюк давлатчилик, улуғ оғачилик «қичимаси» қўзғаб туришини, ҳасад ўта хавфли иллат эканлигини, ҳасадгўининг бутун «юмшоқ жойларини» куйдириб кетаверишини яхши биламиз. Аммо замонлардан – замонларга ўтиб кетаётган бир ҳақиқат бор. Бўхтон, тухматнинг умри кўтоҳ бўлади. Замон ҳар доим воқеаларни, ғояларни, тарихий шахслар фаолиятини ижтимоий «элак»дан ўтказиб туради. Шунда уларнинг замон синовларига бардош берганларигина омон қоладилар. Бобокалонимиз Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли ҳам фонийда, ҳам боқийда катта-катта синовлардан, ҳатто тоталитар қизил мафкура қатағонларидан омон-эсон ўтиб, истиқлолга келдилар. Ўзбекистон мустақиллиги шарофатидан нафақат авлодлар, балки Амир Темур сингари улуғ ватандошларимиз ҳам баҳраманд бўлмоқдалар. Бинобарин, истиқлол маънавияти нафақат келажак йўлимизни мафкуралар асоратидан тозалади. Агар холис мантиқ қонуниятига асосланиб айтсак, соҳибқирон Амир Темур ҳар қандай мақтовларга, ҳимояларга муҳтож ҳам эмаслар. Бўхтону – тош отишлардан ҳазар ҳам қилмайдилар. У улуғ зотни «қўрқитиб» ҳам, «ўлдириб» ҳам бўлмайди. Чунки у киши ҳаётликларидаёқ ҳеч қачон «ўлмаслик» чорасини кўриб, барча содиқ ва ғаразли, узоқ ва яқин авлодларга ўз жавобларини айтиб қўйганлар. Шундай экан, миллий қадриятларимиз тарихини пухта билиш, аجدодларимиз руҳи покларини хотирлаш, уларнинг бизга қолдирган маданий, маънавий мерослари тўғрисида ҳақиқатни айтиш биз авлодлар, миллат фарзандлари учун фарздир. Тарихий хотирага эга

инсон— иродали инсондир. Чунки, тарих — халқ маънавиятининг асосидир.

Улуғ маънавиятли инсонлар хар доим шахсий эҳтиёжларини четлаб ўтиб, умумхалқ манфаатларини кўзлаб йирик давлат, жамият аҳамиятига молик тадбирларни амалга оширишга қодир бўладилар. Соҳибқирон Амир Темур ана шундай шарқона, исломий ақл — заковатли, улуғ маънавиятли инсон бўлган. Соҳибқирон Амир Темур маънавиятнинг уммонийлиги, тиниқлиги — унинг дунёвий, исломий қадриятлар қоришмасида мужассамлашганлигидир. Амир Темур бу йилларда бир қанча мураккаб ҳарбий, сиёсий вазиятга дуч келди, изтироб чекди, бироқ ҳеч қачон чекинмади, мақсаддан қайтмади. Бундай ҳолларда унинг мушоҳадасида манфий қутблар эмас, донолиги, тафаккури, қувваи-хофизаси, исломга бўлган самимий эътиқоди ғалаба қилди. Амир Темурга подшолик мерос қолган эмас. Уни кучлар тенг бўлмаган ва узоқ давом этган курашда тангилик билан, зукко тафаккури, доно мушоҳадасига таяниб, ғалаба қилиб олди.

Амир Темур маънавий салоҳияти мустақил Туркистонни идора қилиш, унинг ички ва ташқи сиёсатини белгилаш, Мавороуннахрнинг қадимий иқтисодий, маданий шухратини қайта тиклаш ишларида янада камол топди ва ижтимоий ҳаётда тўлалигича иамоён бўлди. Ана шунинг учун ҳам мамлакат ижтимоий ҳаётининг барча томонлари: давлат идора тизими, иқтисодий, молиявий, деҳқончилик, ҳунармандчилик, савдо, маданият, фан, меъморчилик, ҳарбий, халқаро алоқалар, ислом дини, шариат арконлари мақсадга мувофиқ мутаносиб ривожланди. Амир Темур давлатини бошқаришда, унинг ички ва ташқи сиёсатини фаоллаштиришда халқ оммаси, мансабдор шахслар, олиму-фузалолар, ислом раҳнамоларига, Оллоҳга, иймонга, тафаккурга, китобга ва энг сўнги чораларда қиличга асосланиб иш юритдилар, ҳукм чиқардилар.

Мустақил, қудратли Туркистон давлатнинг асосчиси ва раҳбари Амир Темур маънавий салоҳиятининг кучи — унинг иқтисодий, молиявий, ҳўжалик, сиёсий, ҳарбий, ҳуқуқий,

давлатлараро муносабатлар фаолиятида, фанга, маданиятга, адабиётга, санъатга, меъморчиликка в.х. муносабатида ранг-баранг мазмун ва кўринишларда яққол. намоён бўлди.

Амир Темур улуғ маънавий салоҳият соҳиби бўлганлиги — унинг ниҳоятда камтар, ҳазил мутойибали бўлганлигида, аскиячилигида, камсухан ва ўткир сўзлигида, муслималар, маликаларга муносабатда ўта илтифотлигида, катта-кичик муҳолифларига нисбатан кечиримлигида, билиб билмай йўл қўйган хатоларини кўпчилик олдида ошкора эътироф этганлигида, ҳар бир тоифа, мансабдаги инсонларга алоҳида ҳурмат эҳтиром билдирилганлигида, ҳатто шоҳона қаҳр-ғазаби ҳам адолатга, ҳақиқатга асосланганлигида, ҳарбий маҳорати каби ўнлаб хислатларида амалда намоён бўлган.

Соҳибқирон ўз ҳаётлари давомида кўплаб шаҳарлар, масжиду-мадрасалар, мақбаралар, хонақолар, қалъа-қасрлар, боғ-роғлар, суғориш иншоотлари, равон йўллар, кўприклар барпо эттирди. Уларнинг баъзиларини ўғил-набиралари, сарой маликалари, ислом раҳнаmolари номи билан аташга даъват этди. Бироқ барпо этилган иншоотларининг биронтасига ҳам Амир Темур номи берилмади. Бунга соҳибқироннинг ўзлари хоҳиш билдирмадилар.

Амир Темур Хитой чегараларидан бошлаб то Шарқий Рум ва Миср ерларигача бўлган ҳудудларни ислом байроғи остида ягона давлатга бирлаштирди. Аммо бу вилоятларнинг бирортасига ҳам ўзимники, бегона жой қабилида муносабатда бўлмади. Соҳибқироннинг даъвати билан мамлакатнинг барча узоқ — яқин ҳудудларида қурилиш, ободонлаштириш тадбирлари, меҳнат шижоати авж олди. Уларга тегишли маблағ ажратилди, мутасадди кишилар тайинланди.

АМИР ТЕМУР ОМИЛИ.

Г.Бегманова, катта ўқитувчи

XIV асрнинг 50-60 йилларида Мовароуннаҳр элининг дардига дармон бўладиган бир алп, қуввай ҳофизали сарбон,

саркор зарур эди. Шундай миллатпарвар, ватанпарвар ёвкур баҳодирни Оллоҳ берган ва у замон алғов-далғовлари дошқазонида пишаётган, ўша жамиятнинг ўзи улуг мақсад, сиёсат йўлида тетапоя қилаётган эди. У, эндигина йигирма беш ёшга қараб бораётган Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли эди. Ўзбекистон Президенти И.Каримов Темурбек сиёсатга кириб келаётган аянчли даврни таърифлаб, «Амир Темурдек тарихий шахсларни, саркарда ва соҳибқиронларни тарих тақозоси, шу замон талаблари, керак бўлса, замон эҳтиёжи ҳаётга олиб келади ва ул зотларнинг фазилат-хусусиятларини намоён қилишга замин яратади... Кимки Амир Темур қадимий Туркистон заминида тасодифан пайдо бўлган деса, хато қилади. Нега деганда ҳеч нарса тўсатдан пайдо бўлмайди. Ҳамма нарсанинг ўз қонунияти бор»,¹¹⁷ – деган ҳаётий ҳақиқатни айтган эдилар.

Нима учун тарихда алоҳида, айрим саноклигина инсонлар шахсий манфаатини четга суриб қўйиб, халқи, Ватани дарди билан яшайдилар. Чунки уларда маънавий салоҳият ниҳоятда кучли бўлади ва бир кишига хизмат қилиш қамровидан чиқиб, умуммиллий ва умуминсоний ижтимоий аҳамият касб этади. қудратли ижтимоий куч сифатида бир неча миллатларга, халқларга хизмат қила бошлайди. Амир Темурнинг қувваи ҳофизаси ана шундай уммоний, башарли ва башоратли эди. Шунинг учун ҳам дарҳол Ватан озодлиги ва ободлиги, эл-юрт тинчлигидек мураккаб ва айни вақтда истиқболли масъулиятни ўз олдига асосий вазифа қилиб қўйди. Амир Темурнинг мансаби ҳам, отасидан қолган катта бойлиги ҳам бор эди. Чиғатой улусининг бошқа амирлари, мулкдорлари сингари маишатда яшаши мумкин эди. Бироқ у ҳаёти учун хавфли, оқибати шарафли, буюк йўлни- истиқлол йўлини танлади. Истиқлол йўли ҳар доим ҳам, ҳар замонда ҳам хавф-хатарга бисёр, аммо келажаги буюк йўлдир.

Амир Темурнинг «элимнинг дардига дармон бўлиб»,- деган пурҳикмат аҳдини, қудрат-шижоатини, ақл-заковатини

¹¹⁷ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. 5-жилд, Т.: «Ўзбекистон», 1997, 181-182-бетлар.

амалда ватанимиз тарихининг бир қанча ҳолатларида кўриш мумкин:

Биринчидан, XIV асрнинг 50-60 йилларида Мовароуннаҳр ерлари майда мулкларга парчаланиб, ҳокимлар ўртасида сиёсий кураш авж олган, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ночор ҳолатга тушиб қолган эди. Амир Темур ҳокимиятга келиши билан дастлаб маҳаллий бекларни мурасага чақирди. Давлатдаги сиёсий мавқеини мустаҳкамлаб олгандан сўнг, барча ҳокимлар ягона марказга бирлаштирилди. Ташқаридан бўладиган ҳужумларга ҳам, ички низоларга ҳам чек қўйилди. Мамлакатда тинчлик, осойишталик ҳукм сурди. Мовароуннаҳр мустамлакачилик зулмидан озод бўлди. Демак, юз эллик йилдан кўпроқ вақтдан сўнг яна мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий, маънавий жиҳатдан қайта ривожланиши учун сиёсий шарт-шароит яратилди.

Иккинчидан, Амир Темур марказлашган, юқоридан қўйигача қонун ва адолатга асосланган, ҳали Шарқ ва Европа давлатчилиқ сиёсатида ҳам, амалиётида ҳам бўлмаган, жамиятдаги барча ижтимоий қатлам вакиллариининг моддий, маиший, ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилувчи такомиллашган давлат бошқарув тизимига асос солинди. Соҳибқироннинг «истиқлол билан мулку-миллат, лашкар ва раиятни бошқарингиз»- деган даъвати бутун мамлакатда барала янгради. Мамлакат аҳолисининг маънавий руҳияти тубдан яхшиланди, ижтимоий ва меҳнат фаоллиги ошди. Ватан мустақиллиги давлатда ҳам, жамиятда ҳам амалда ўзини тўлиқ намоён қила бошлади.

Ўзбекистон Президенти И.Каримов миллий ғурур билан таъкидлаганидек «Ўзбекистоннинг бугунги озодлигини мустаҳкамлаш даврида Амир Темур биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини қурган, давлатнинг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилиқ борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамият касб этади».¹¹⁸

¹¹⁸ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. 5-жилд, Т.: «Ўзбекистон», 1997, 185-бет.

Учинчидан, Мустақиллик-бу ўзи эски тузумни ислоҳ қилиш демакдир. Мустақиллик шароитида жамиятда барча ижтимоий ислоҳотларга кенг йўл очилади. Шунинг учун ҳам Амир Темур ҳокимиятга келиши биланоқ бир қанча сиёсий, иқтисодий, молиявий, маданий, ҳарбий в.х. ислоҳотлар ўтказди. Уларнинг барчаси Соҳибқирон ақл- заковати, қувваи-ҳофизаси билан йўғрилган, давлат, жамият ва эл манфатларига қаратилган эди. Шунинг учун ҳам уларни мамлакат аҳолисининг барча қатламлари вакиллари хайрихоҳлик билан қабул қилдилар. Адолат ва миллий манфаатдорликка асосланган бу ислоҳотлар давлатнинг ички ва ташқи сиёсатида, халқаро нуфузининг ошишида яққол намоён бўла бошлади.

Тўртинчидан, мамлакат халқ хўжалигининг барча тармоқлари тез ривожланди. Деҳқончилик экин майдонлари кенгайди, янги суғориш иншоотлари барпо этилди. Деҳқончилик маданияти янада юксалди. Мовароуннаҳр шаҳарлари ижтимоий қиёфасини ўзгартириб, кенгайди, ободонлашди, йирик ҳунармандчилик ва савдо, маданий ва маъмурий марказларга айланди. Туркистон йирик иқтисодий минтақа сифатида шуҳрат қозонди. Натижада жамиятнинг ижтимоий, маданий, маънавий тараққиёти учун асосли имкониятлар яратилди. Аҳолининг моддий турмуш шароити фаровонлашди. Амир Темурнинг бошқа давлат бошлиқларидан фарқи, у бутун умри давомида бунёдкорлик ишлари билан машғул бўлганлигида. Эл – улус дарди, Ватан ободлиги ва яхлитлиги ғами билан яшади. Ул улуг зотнинг бизга қолдирган «қай бир жойдан бир ғишт олсам, ўрнига ўн ғишт қўйдирдим, бир дарахт кестирсам, ўрнига ўнта кўчат эктирдим» деган ўғитомус сўзлари фикримизнинг исботидир.

АЛИХОНТЎРА – АМИР ТЕМУР ҲАҚИДА.

Ш.Равшанов, ўқитувчи

Мустақиллигимиз шарофати билан соҳибқирон Амир Темур бобомизни табаррук номи, ҳаёти ва фаолияти

халқимиз маънавий дунёсининг ажралмас қисмига айланди. Шу йиллар давомида бу мавзуда кўплаб бадиий, илмий, тарихий асарлар нашр этилди. Шу ўринда Шўролар даврида ҳам кўпгина олимлар жумладан, Абдурауф Фитрат, Салоҳиддин Тошкандий, шоир Мағжон Жумабоев, Алихонтўра Соғуний, Бўрибой Ахмедов каби олиму шоирлар қалам тебратган.

Шўролар даврида холисона қалам тебратган миллат, юрт, халқнинг бугуни ва эртаси учун қайғурган, нақшбандия тариқати билимдони, тарихчи олим Алихонтўра Соғуний ҳақида сўз юритамиз. Алихонтўра ўз ҳаёти, фаолияти давомида «Тарихи Мухаммадия», «Туркистон қайғуси», «Шифо ул-илал» номли асарларини ёзиб қолдириш билан биргаликда кўпгина асарлар таржимони ҳамдир. Жумладан «Темур тузуклари», Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи”, Аҳмад Донишнинг «Наводир ул-вақое», Дарвеш Али Чангийнинг «Муסיқа рисоласи» каби асарларни форс тилидан ўзбек тилига таржима қилган.

Алихонтўра Соғуний умр бўйи Туркистон халқининг озодлиги ва миллий мустақиллиги учун курашган, ёшлигида чор Россиясига қарши кузғолонларда фаол иштирок этган, шарқий Туркистон Ислом жумҳуриятининг биринчи Президенти ва маршали бўлган¹¹⁹. Мустабид совет тузумининг бутун кирдикорларини илк кунлардан танқид қилган ва унга қарши турган, унинг мустамлака сиёсатини қабул қилмаган фидойи инсон бўлган.. Умрини кўп қисмини қувғинда, қамоқхоналарда тайзиқ ва таъқиб остида ўтказган. Темурийлар тарихи билимдони Алихонтўра Соғуний «Темур тузуклари» асари ҳақида тўхталиб шундай деб айтиб ўтади, “Темур тузуклари” аслида турк тилида битилган бўлиб, Бобур авлодлари замонида форсийга таржима қилинганлиги ва Бобур Шайбонийлардан енгилиш сўнгида бутун хазиналарини ташлаб кетган бўлса ҳам лекин бобоси Амир Темурдан мерос бу асарни ўзи билан Ҳиндистонга олиб кетган ва бу китобдан Бобур ва унинг

¹¹⁹ Новейшая истории Китая М. Наука, 1984г., 232 стр.

авлодлари ҳаёти ва фаолияти давомида фойдаланганлиги ҳақида айтиб ўтган.

Алихонтўра Соғуний шўро даври тайзиқларига қарамасдан 1962 йили улуғ Соҳибқирон Амир Темурнинг «Темур тузуклари» асарини форсийдан ўзбек тилига таржима қилган. Дастлаб «Гулистон» ойномасида бу асарнинг кўп қисми 1967 йили у кишининг журъатли сўзи билан босилиб чиқади.

Шундан бир йил кейин, яъни 1968 йили Ўзбекистон Фанлар Академияси собиқ вице президенти И.М.Мўминов «Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли» рисоласида Алихонтўра фаолиятига эҳтиётлик билан ижобий баҳо бериб ўтган.

Алихонтўра Амир Темур ҳаёти ва фаолияти ҳақида кўпгина маълумотлар келтириб ўтади. Жумладан Чингизий Туғлуқ Темурхон Турон ўлкасини бўйсиндиргани ва уғли Илёсхўжани уларга хон қилиб, Темурни эса вазир қилиб белгиланганлиги ҳақида тўхталиб бир воқеа тафсилоти ҳақида сўз юритади, яъни вазирлик мансаби берилган Темурнинг адолатлиги, диёнатлиги, золим амалдорларга ёқмай, Туғлуқ Темур ғазабни кўзғайдиган сўзлар билан Темур устидан арз ёзади. Бу хат янгидан иш бошлаган Темур кўлига тушиб қолади. Бунинг устига муғуллар зулмига чидамай бутун Бухоро, Фарғона уламою машойихлари: «Агар бизларни Тарағай Баҳодир ўғли Темур муғуллар зулмидан қутқарар экан, биз унинг бошига тож қўндириб олтин тахтга миндирилган ҳолда ўзимизга шаърий подшоҳ этиб кўтарамиз», деган бутун халқ тилидан шаърий фатво чиқариб Темурга топширади. Алихонтўра Темурни кейинги фаолияти ҳақида тўхталиб бундай дейди. Жумладан Амир Темур Илёсхўжа аскарларини енггач муғуллар кўшинини бутунлай тор-мор этиш ниятида Олтой томонга қочган Илёсхўжанинг ўғли Ўғлонхон ортидан 10000 аскар юборилди. Ўғлонхон аскарлари эса тутқич бермай Иртиш дарёсидан нариги тарафига сузиб ўтиб кетади. Манбаларда, Туғлуқ Темурхонинг пойтахти ҳозирги Хитой чегарасидаги Кульджа («Ғулжа») шаҳри яқинидаги

Олмалиғ деб аталган жойда бўлганлиги хақида маълумот беради¹²⁰. Амир Темур душманларни тор-мор қилиб, ғолибият байроғини кўтарган ҳолда Туғлуқ Темурхон ўрдаси Олмалиғга келиб тушади ва бутун чингизийлар мулкига эгалик қилиш баробарида собиқ хоннинг кизи Туркон оғачани ўз никоҳига олади. Шу билан хон ўрдасидаги бутун мол-мулкларни йиғиштириб, хоним Туркон оғачани олгани ҳолда Самарқандга қайтмоқчи бўлади. Шунда бутун дунёга донғи чиққан жаҳонгир Чингизхоннинг набираси, улуғ Хоқон Туғлуқ Темурхоннинг қизи бўлганлиги учун, муғулларнинг расм одатлари бўйича буюк эҳтиром кўрсатиб, хонимнинг тароғи ва сирғасини олтин идишларга солишиб, ҳурмат юзасидан юз қалмоқ сирғани, юз қалмоқ тароқни навбатма-навбат Самарқандга кўтариб келганлиги ва ўша кундан бошлаб тароқ кўтарганлар – Тарамочи, сирға кўтарганлар – Сирғали деб аталиб қолганлиги хақида олим тўхталиб ўтади.

Алихонтўра шу кунларда ҳам Самарқанд атрофида «Сирғали» ва «Тарамочи» номида икки уруғ ўзбеклар яшаётганлиги хақида маълумот бериб ўтади. Яна муғулларнинг марказий Хитойдан олиб келган тарихий “ок тош” ва “кўк тош” каби тахт тошлари Самарқандга соҳибқирон Амир Темур томонидан келтирилган. “Оқ тош” Амир Темур ўрдасида шу кунгача сақланган бўлса, “Кўк тош” эса Самарқанд руслар томонидан босиб олинганда Амир Темурнинг тахти ўрнида кўрилиб Петербург музейига юборилганлиги хақида тўхталиб ўтади.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, Алихонтўра Соғуний Темур ва темурийлар тарихи билимдони, ватан озодлиги юрт равнақи йўлида беқиёс ҳиссасини қўшган. Тарихимизнинг «коронғу» йилларида миллатимизнинг бугунги ва эртаси, муқаддас динимиз учун курашган бу зотнинг беқиёс хизматлари ёш авлодларга она ватанимизни кўз қорачиғидай асраб-авайлашда муносиб сабоқ бўлади деб ўйлайман.

¹²⁰ Алихонтўра Соғуний. “Туркистон қайғуси” асари, “Тошкент”, Шарқ, 2003 йил, 144-бет

ЎЗБЕК ДАВЛАТЧИЛИГИ ТАРИХИ.

Ғ.Сарманова, ўқитувчи

Тарихда шундай воқеалар бўладики, у жамиятнинг ҳам, унда яшаётган кишиларнинг ҳам сиёсий тақдирини, ижтимоий мавқеини ўзгартариб юборади. Ўзбекистон мустақиллиги ана шундай улуғ воқеалар сирасига киради. У мамлакатимиз халқларининг XX аср сўнгида қўлга киритган улуғ тарихий ғалабасидир. Мустақиллик бу - нафақат сиёсат, балки маънавият ҳамдир. Аниқроғи, миллат ақл-заковатининг, қувваи-ҳофизасининг, интелектининг, менталитетининг сиёсатда намоён бўлишидир. Ана шу илмий меъзондан келиб чиқиб, истиқлолдан нур олган улуғ ватандошимиз Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғлининг миллий давлатчилик институти тўғрисида мушоҳада қилсак мақсадга мувофиқ, бўлади. Демокчимизки, истиқлол Амир Темурни юқори давлат сиёсати даражасида улуғлади. Ўз навбатида соҳибқирон Амир Темур ҳам яна Ватан мустақиллигига маънавий хизмат қилиб келмоқдалар.

Ўзбекистон Президенти И.Каримов соҳибқирон Амир Темур таваллудига бағишланган халқаро илмий конференцияда нутқ сўзлаб «Амир Темурдек тарихий шахсларни, саркарда ва соҳибқиронларни тарих тақозаси, шу замон талаблари, керак бўлса, замон эҳтиёжи ҳаётга олиб келади ва ул зотларнинг фазилат-хусусиятларини намоён қилишга замин яратади... Кимки Амир Темур қадимий Туркистон заминида тасодифан пайдо бўлган деса, хато қилади. Нега деганда ҳеч нарса тўсатдан пайдо бўлмайди. Ҳамма нарсанинг ўз қонунияти бор» - деб таъкидлаган эди. Ҳақиқатда ҳам маълум бир мураккаб сиёсий-вазиятларда халқ ўз сарбонига, етакчи-доно раҳбарга эҳтиёж сезади. Чунки XIV асрнинг 50-60 йилларида Мовароуннаҳр ўз бошидан қаттол, алғов-далғовли замонни, сиёсий парокандалик ва ўзаро кураш даврини кечириётган эди. Шундай мураккаб вазиятда Амир Темур ўз ҳаёти учун ўта хавфли, аммо Ватани, миллати учун шарафли йўлни танлади.

Бу Оллоҳ иноят қилган янги ижтимоий, иқтисодий, маданий тараққиёт, халқаро нуфуз йўли. Бу - пурҳикмат сиёсий мустақиллик йўли эди. Зеро, Амир Темур дунёга келган замин -қадимдан иқтисодий, маданий тараққий этган, жаҳонга юзлаб улуғ ақл-заковат соҳибларини берган улкан маънавий имкониятларга эга бўлган макон эди. Шу омилни ҳам унитмаслик керакки, мураккаб сиёсий вазиятлар, ижтимоий инқирозлар ҳолатида миллатнинг алп ўғлонлари, улуғ сиёсатдонлари, саркардалар Ватан фарзандлари сифатида миллий ғурур ва салобат билан кураш майдонига чиқишлари муқаррарлиги қонуниятини ҳам тафаккур қамровида тутишимиз зарур.

Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллиги арафасида шуни мамнуният билан таъкидлаймизки, агар юқорида келтирилган ана шу илмий, тарихий ҳақиқат мезонига амал қилсак, XX асрнинг сўнггида Ўзбекистон ўз мустақиллигига эришишида ва уни ижтимоий-сиёсий мустаҳкамланишида унинг сарбони, саркори Ислом Каримовнинг ҳам алоҳида ўрни, ҳиссаси бор. Бу хусусда ҳар қандай муносабатлар, фикрлар хилма-хиллигидан қатъий назар буни энди ҳеч ким инкор эта олмайди. Ислом Каримовни Ватан, миллат, замон берди. У ўз халқининг фидойи, содиқ раҳбари. Миллат ўз фарзанди билан фахрланади. Амир Темур Туркистонни, Ислом Каримов Ўзбекистонни мустақилликка, жаҳон ҳамжамиятига олиб чиқдилар. Зеро, Мустақил Ўзбекистон - Амир Темур бошқарган улуғ Туркистон давлатининг ҳозирги ворисидир. Соҳибқирон Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ўғли ҳам, Президент Ислом Каримов ҳам тарихий шахслар. Мустабид совет мафкурасининг «доҳийлари» тарихнинг яратувчиси халқ, давлат бошлиқлари, саркардалар ёки алоҳида бир шахслар тарихни ярата олмайдилар, - деган асоссиз, ғайриилмий ғояни тарғиб қилган эдилар. Бизнингча, тарихни халқнинг фақат ижтимоий-сиёсий фаол, қувваи ҳофизали, маънавий салоҳиятли қатлами, олимлари, саркардалари, давлат арбоблари яратадилар. Зеро, соҳибқирон Амир Темур, Президент Ислом Каримов миллатнинг янги тарихини яратган арбобларидирлар.

Амир Темурнинг давлатчилик сиёсати деганда миллатимизнинг мозийда ҳам, ҳозир ҳам дунёга намуна бўлаётган давлатчилик маданиятимиз, миллий давлатчилик институтимиз бир бутунлигича илмий тафаккуримизда намоён бўлади. Ул улуғ зот таваллудининг 671 йиллик арафасида миллий ғурур билан таъкидлаймизки, соҳибқироннинг давлатчилик сиёсати - миллий давлатчилигимиз равнақи йўлида энг муҳим давр ҳисобланади. Бу йилларда миллий давлатчилигимиз нафақат чет эл ҳукмронлиги асоратидан озод бўлди, балки ўз тараққиётининг шаклан ва мазмунан тамоман янги босқичига кўтарилиб, ҳаётда бутун бўй-баста билан, намоён бўлди. Ҳали XIV асрнинг 80-90 йилларида Осиё, Европа минтақаларида бундай андозадаги, қонун ва адолатга асосланган, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий-маданий жиҳатлардан тараққий этган, халқаро нуфузи баланд давлат йўқ эди.

Амир Темурнинг қувваи-ҳофизасида аллақачон йўғрилган давлатчилик санъати мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатида бутун борлигича намоён бўлди. Бунини энг аввал давлатни идора қилиш тизимида ва ўтказилган иқтисодий, молиявий, ҳарбий, дипломатик, маданий каби йўналишлардаги ислохотларда кўриш мумкин. Бинобарин, бу даврда давлат бошқарувининг такомиллашган тизими жорий этилди ва унга билимли, тадбиркор, маънавий комил раҳбарлар тайинландики, бу ижтимоий сифатлар жамиятнинг барча жабҳаларига самарали таъсир ўтказди, амалда туб ижобий ўзгаришларга олиб келди. Жумладан, фойдали экин майдонлари кенгайди, янги суғориш иншоотлари барпо этилди, деҳқончилик маданияти юксалди. Мовароуннаҳр шаҳарлари ижтимоий қиёфасини ўзгартириб, Шарқ меъморчилиги услубини ўзида мужассамлаштириб, ободонлашди. Мамлакат аҳолисида ватанпарварлик, касб-корга ишонч билан киришиш кайфияти ошди, сиёсий-мафкуравий жиҳатдан фаоллашишди, миллий-маънавий руҳоният юксалди. Бунини Амир Темур давлатни бошқаришда мамлакат аҳолисининг барча ижтимоий қатламлари вакиллари таянганлигидан, қувваи-ҳофиза ва машварат билан сиёсат

юритганлигидан ҳам билса бўлади. Амир Темур аввало қудратли давлат қурган. Давлат қудратли бўлмаса бетакрор маънавий мерос ҳам, обидалар ҳам, тарихий ёдгорликлар ҳам бўлмасди. Ўзбекистоннинг бугунги озодлигини мустаҳкамлаш даврида Амир Темур биз учун буюк давлат асосчиси сифатида қадрлидир. У давлат пойдеворини қурган, давлатнинг ҳуқуқий асосларини барпо этган. Унинг давлатчилик борасидаги фикрлари нафақат ўз даври, балки келгуси авлодлар учун ҳам катта аҳамият касб этади.

АМИР ТЕМУР В МОЕМ НАУЧНОМ МЫШЛЕНИИ.

А.Аминова, преподаватель

Независимость и суверенитет Республики Узбекистан открыли второе дыхание чувству национальной гордости и патриотизма. Благодаря обретенной независимости имена и наследие наших великих предков, внесших значительный вклад в сокровищницу нашей страны, национальной истории и культуры, оценивается по достоинству.

Одна из величайших страниц нашей истории связана с именем великого государственного деятеля, политика и полководца Амира Темура, внесшего неоценимый вклад в экономическое, политическое, культурное развитие Центральной Азии, оставившего в мировой истории неизгладимый след. На торжествах посвящённых открытию памятника великому полководцу Амиру Темуру президент И.А.Каримов отмечал, - «Уже в юности он поставил перед собой цель освободить свою родину от монгольских завоевателей. Став правителем величайшей мировой империи, он объединил нации и народности. Нарастивая и развивая мощь государства во всех областях, он прославил его на весь мир».

Об Амире Темуре написано не мало и у нас в Азии, и в Европе, и в Америке, людей привлекал и привлекает к себе этот человеческий феномен. Ему посвящены хроники, летописи

научные исследования. Более ста с лишнем лет тому назад талантливый историк Гиббон писал,- Завоевать мир и владычествовать над ним – было главной целью Темурова честолюбия. Жить в памяти и в уважении потомства было вторым желанием его благородной души.¹²¹

Опровергая эту точку зрения надо сказать, что только личность высокой моральной духовной чистоты и высших идеалов способен совершить великие деяния. Личность, которая ставит интересы и чаяния народа выше собственных может привести народ к свободе, страну к независимости и процветанию. Таким был Амир Темур. Жизненный путь избранный им, путь к свободе страны и народа был тяжелым и опасным. Десять с лишнем лет жизни он посвятил объединению и централизации земель Маверауннахра, освобождению страны от ига монголо-татар. Его стремление восстановить экономическую, культурную, политическую мощь страны нашла отражение в проводимых им реформах и в государственной политике.

Темур стремился построить могущественное государство основанное прежде всего на высокой культуре, просвещении и духовности Известный темуридский историк Хафиз и Абру в сочинении «Зайл и Зафар-наме» писал: «Сахибкиран находился в близких отношениях с учеными и деятелями науки,улемами».Покровительствуя наукам, культуре, просвещению он создал почву для появления мировых шедевров, великих ученых, поэтов, писателей. Появление на исторической арене Улугбека, Бабура, Алишера Навои яркое тому подтверждение.

Сахибкиран много размышлял о будущем своей нации. Каждый шаг сделанный им, служил не только его времени но и во имя будущего. Он понимал одну истину общество не может жить без веры. Людям нужна вера, религия. Для обеспечения стабильности, расцвета общества, социальной справедливости, духовной чистоты он заботился о распространении «религии бога и законов Мухаммада». Строго следуя законам Божьим и советам духовных наставников он построил государство,

¹²¹ Звезда Востока. Т.: 1992, №4, 23-стр.

основанное на установленных законах и правилах. Коим подчинил как люд простой так и чиновников своих. Правильно им избранная политика способствовало развитию культуры, экономики, политики те в свою очередь способствовали социальному развитию общества.

В управлении государством, в совершенствовании внутренней и внешней политики он опирался на Бога, на веру, на знания, на слова народа, на советы духовных наставников, назидания ученых, поддержку потомства и в последнюю очередь на меч. Силу и мощь своего государства видел в справедливости. Опираясь на разум и правовые основы он главные дела в управлении сосредоточил в Кенгаше (Совете), в котором принимали участия эмиры, визиры, вожди племен и войск, представители духовенства, люди науки и творчества. В системе управления его государства нашли свое отражение законодательная, исполнительная и судебные органы власти. Разработав подобный механизм он добился порядка, стабильности и процветания своего государства. Избранная им система управления стала классической формой управления и предметом подражания для потомков. В 1992 году при разработке конституции нашей независимой республики были учтены многие принципы и правила, оставленные нашим великим предком в назидание будущих поколений.

Темур явился активным проводником классических форм феодальных отношений. Вместе с проведением политики объединения феодальных владений в единое государство, он раздавал государства и области в суюргал, тем самым закрепив все земли за хозяевами. Он способствовал широкому внедрению и развитию частной собственности на землю. По свидетельству Шарафуддина Йазди, Амир Темур не допускал, чтобы пропадали даром участки земли, где вообще была возможна культура. Проводимые им реформы в налоговой системе служили экономическому росту городов, развитию внешней и внутренней торговли. При правлении Темура впервые за историю Азии и Европы была введена система бюджета. Внедрение бюджетных элементов управления в центральных и местных учреждениях были направлены на

военные нужды, социальную поддержку населения, благоустройству городов.

Не счесть число построенных по распоряжению Темура мечетей, медресе, дворцов, садов, парков, рынков, дорог, караван-сараяв, поселений, каналов. Благодаря его усилиям были восстановлены многие города, разрушенные в результате монгольского нашествия. Большая строительная деятельность Темура способствовала возникновению монументальных построек, которые радуют красотой и величием наши взоры и сегодня.

Как опытный дальновидный политик Темура понимал, что для внутреннего политического, экономического развития государства, стабильности необходимо установить дипломатические связи с внешним миром. Восстановить значение Великого Шелкового пути, которая на протяжении столетий служила дорогой культурного, духовного, экономического взаимодействия. Созданная Темуром великая держава контролировала положение от Китая до Средиземного моря, от Индии до русских земель, благоприятствовала всевозможным её связям с другими странами. Дипломатия Темура подняла связи Центральной Азии с Европой на невиданный уровень.

На открытии выставки в Париже, посвященной 660 летию Амира Темура И.А.Каримов произнес следующие слова: «Историческая миссия Амира Темура состоит, в том что благодаря его свершениям, пожалуй впервые в истории государства Европы и Азии увидели себя в едином геополитическом пространстве.¹²²

Значение деятельности Темура, его неоценимый вклад в развитие государственного строительства, науки, культуры, искусства, дипломатии широко изучаются сегодня во всем мире. Темуру посвящены более четырехсот научных трудов и статей на Западе, более шестисот в странах Азии. Организованы международные конференции, семинары, выставки. Построен государственный музей, учрежден орден

¹²² Каримов И.А. По пути созидания. Т-4, Т.: «Узбекистан», 1996, 340-стр.

Амира Темура. Именем великого предка названы улицы, скверы, площади Узбекистана.

Сама история сохранила имя бессмертного героя всех времен и народов. 35 лет жизни он провел в войнах ещё больше в созидании, мечтая о благоденствии страны, о процветании нации. Возвысив статус своего государства до уровня мирового он добился признания и уважения в Европе и Азии. Правление Темура поистине эпохальный период в истории Узбекистана и служит большим примером для воспитания молодого поколения в духе патриотизма. Наш великий предок является гениальным учителем в военном и дипломатическом искусствах, в государственном строительстве, финансово-экономических реформах. Его твердая воля, широта души, непоколебимая вера, в будущее нации, человечность служат примером для подражания. Как писал Г.Вамбери: «Правление Темура без всякого сомнения составило блистательный период для небольшой земли по ту сторону Окса и одарило тюркский народ таким блеском, в лучах которого ещё греются многие племена.

УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Д.Жиянова, ўқитувчи

Амир Темури ва темурийлар даврида Мовароуннахр ва Хуросонда маданият ўз ривожининг юксак чўққисига чиқади. Темурийлар сулоласининг яловбардори улуғ Амир Темурни шу пайтга қадар ўтган жаҳонгирларнинг бирортаси билан қиёслаб бўлмайди. Бу фикрни улуғ бобомиз ва унинг авлодлари қолдирган улкан моддий маданият ёдгорликларигина эмас, балки жаҳон фан ва маданиятига буюк ва салмоқли ҳисса қўшган Улуғбек, Бобур ва бошқаларнинг темурийлар сулоласидан бўлганлиги ҳам исботлайди.

Шўролар тузуми даврида Амир Темур шахси масаласини ўрганиш узоқ йиллар давомида ман қилинди, бунинг натижасида Марказий Осиёнинг XIV-XV асрлардаги тарихи, маданияти деярли ўрганилмай қолди. Бу ҳақда Президентимиз И.А.Каримов шундай ёзади: “Амир Темур номи тарихимиз саҳифаларидан қора буёқ билан ўчирилди, унитишга маҳкум этилди. Мақсад халқимизнинг юрагидан миллий онг, миллий ғурур туйғусини йўқотиш, уни қарамликка, тобеликка қўндириш эди. Лекин ўзбек халқи ўз халқи аجدодларини, ўз баҳодирларини унутмади, ҳамиша юрагида, қалб тўрида сақлади”¹²³. Мустақиллигимизни қўлга киритганимиздан кейин ўз миллий қадриятларимизни, тарихимизни ҳаққоний ўрганиш имкониятига эга бўлдик. Мустақиллик даври том маънода ҳазрати Темурнинг қайта туғилиш даври бўлди. Амир Темурга муносабат, унинг тарихий хизматини муносиб баҳолаш ва иззатини ўрнига қўйишда шахсан Президентимиз И.А.Каримовнинг ўзлари ташаббускор бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1996 йил 29 декабрдаги “Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарори, Президентнинг 1996 йилни “Амир Темур йили” деб эълон қилиш тўғрисидаги 1995 йил декабрдаги фармони Амир Темур қадриятини тиклашда муҳим аҳамият касб этди.

Мустақиллик шарофати билан умумий ўрта таълим мактабларида ҳам Темур ва темурийлар даврини ўрганишга катта аҳамият берилди. Бу давр умумий ўрта таълим мактабларининг 7-синфидан кенг ва атрофлича ўрганилади. 7-синф ўқувчилари учун мўлжалланган Ўзбекистон тарихи дарслиги Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги Абдулаҳад Раҳимжонович Муҳаммаджонов ва тарих фанлари доктори профессор Қамариддин Усмонов томонидан ёзилган. Бу дарсликнинг VI ва VII боблари Амир Темур ва темурийлар даврини ўрганишга бағишланган бўлиб унда “Амир Темурнинг сиёсий кураш майдонига кириб келиши”, “Амир Темур марказлашган давлат асосчиси”, “Амир Темурнинг ҳарбий юришлари”, “Амир Темур салтанатининг маъмурий ва ҳарбий

¹²³ Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т.: «Ўзбекистон». 1994. 24-б.

тузилиши”, “Мамлакат ободончилиги йўлида”, “Амир Темур ворислари ўртасида тахт учун кураш ва унинг оқибатлари”, “Темурийлар салтанатининг инқирозга юз тутиши” ва бошқа мавзулар берилган.

“Амир Темурнинг сиёсий кураш майдонига кириб келиши” деган мавзуда XV асрнинг 50-60-йилларида Мовароуннаҳрдаги сиёсий тарқоқлик, ички урушларни кучайишига тўхталиб, Амир Темурнинг сиёсий кураш майдонига кириб келиши баён этилади. Бу мавзуда яна сарбадорлар ҳаракати ва уларнинг мақсадлари ҳақида ҳам фикрлар баён этилади. «Амир Темур – марказлашган давлат асосчиси» деган мавзу орқали ўқувчиларга Амир Темурнинг Амир Ҳусайн билан олиб борган курашлари, 1370 йил 11 апрелда ўтказилган қурилтой ва унинг тарихий аҳамияти, Самарқанд шаҳрини қайтадан бунёд этилишида Амир Темурнинг хизмати тўғрисида фикрлар ўрганилади.

“Амир Темур салтанатининг маъмурий ва ҳарбий тузилиши” деган мавзу орқали ўқувчиларга Амир Темур салтанатининг бошқарилиши ҳақида маълумот берилади.

Амир Темур салтанатида давлат бошқаруви икки идорадан даргоҳ ва вазирликдан иборат бўлган. Ижроия ҳокимият – девонни девонбегилар (бош вазир) бошқарган. Девонда ҳарбий вазир, мулкчилик ва солиқ ишлари вазири, сарой харажатлари – молия вазири фаолият юритган. Булардан ташқари сарҳадлар ва тобе мамлакатларнинг бошқаруви билан шуғулланувчи яна 3 та вазир бўлиб, улар девонбегига ҳисобот бериб турган.

Марказий ҳокимият тизимида шайхулислом, қозикалон, садриаъзим, додхоҳ, ясовул, муҳассил, тавочи, муҳтасиб ва бошқа амалдорлар хизмат қилганлар. Даргоҳда бош ҳожиб, ҳазинабон, қўшчи, баковул, битикчилар, созандалар, дастурхончилар хизматда бўлади.

Амир Темур улкан салтанатни ўғиллари, набиралари ва хизмат кўрсатган амирларга суюрғол тарзида инъом қилиб, улар орқали бошқарди.

Улуслар марказий ҳукуматга итоат этсаларда аммо, маълум мустақилликка эга эдилар. Улус ҳукмдорларининг алоҳида давлат девонхонаси, қўшини мавжуд эди. Уларнинг

марказий ҳукуматга тобелиги хирожнинг бир қисмини Самарқандга юбориб туриш ва олий ҳукмдор ҳарбий юришларида ўз қўшини билан қатнашиши ёки талаб қилган аскарни юбориб туришидан иборат эди.

Амир Темур ҳаётлик давридаёқ унинг ҳарбий санъати ва давлат бошқариш услубига бағишланган махсус асар яратилиб, у “Темур тузуклари” номи остида шуҳрат топади. Унда давлатни бошқаришда кимларга таяниш, тожу-тахт эгаларининг вазифалари, вазир ва қўшин бошлиқларининг тайинлаш тартиблари белгилаб берилган. Тузукларда мамлакатни идора этиш тартиби, давлат арбоблари ва қўшин бошлиқларининг бурчи ва вазифалари, амирлар, вазирлар ва бошқа мансабдорларнинг тожу-тахт олдида кўрсатган алоҳида хизматларини тақдирлаш тартиби ва бошқалар хусусида баён этилади.

Амир Темурнинг “давлат ишларининг тўққиз улушини кенгаш тадбир ва машварат, қолган бир улушини қилич билан амалга оширдим”¹²⁴ деган сўзлари унинг мамлакатни ақл-заковат ва адолат билан бошқарганлигидан далолат беради.

Амир Темур мамлакат ободончилиги йўлида ҳам кўпгина ишларни амалга оширади. Амир Темурнинг бу соҳада амалга оширган ишларини ўқувчилар “Мамлакат ободончилиги йўлида” мавзусини ўрганиш орқали билиб оладилар.

Амир Темур ўз давлатининг шон шуҳрати учун унинг марказий қисми бўлган Мовароуннаҳрнинг, айниқса, пойтахт Самарқанднинг ободлигига алоҳида аҳамият беради.

Амир Темур ўзининг саховати ва ҳимматини Шаҳрисабз ва Самарқандда олий иморатлар қурдиришда кўрсатди. Ўзининг она Ватани Шаҳрисабзда отаси ва ўғли Жаҳонгирнинг қабри устига мақбара қурдирди, катта жоме масжидини бунёд этди. Шаҳрисабзда дунёга донғи кетган Оқсарой қад кўтарди. Бу саройнинг гулдор нақшлари орасига “Агар бизнинг қувват ва қудратимизга ишонмасанг, бизнинг иморатларимизга боқ” деган хитобнома битилган.

Амир Темур Самарқанд атрофида кўпгина гўзал боғлар қурдирди. Моҳир меъмор, тажрибали соҳибкорларнинг ақл-

¹²⁴ Амир Темур ўғитлари. Т.: “Навруз”, 1992, 10-бет.

заковати, меҳнати ва маҳорати билан барпо этилган Боғи дилкушо, Боғи чинор, Боғи беҳишт, Боғи баланд, Боғи нав, Боғи шамол, Боғи майдон каби чорбоғлар ва улардаги гўзал кўшклар ўша давр боғдорчилик санъатининг намуналаридандир.

1405 йили Амир Темур вафот этди. Амир Темур вафот этгач, унинг бирнеча ўн йиллар давомидаги саъи-ҳаракатлари натижасида барпо этилган йирик салтанат парчалана бошлади. Салтанатнинг парчаланиши ва инқирозга юз тутиши ҳақидаги маълумотларни ўқувчилар “Амир Темур ворислари ўртасидаги тахт учун кураш ва унинг оқибатлари” ва “Темурийлар салтанатининг инқирозга юз тутиши” мавзуларини ўрганиш орқали билиб оладилар. Мавзуда дастлаб Амир Темур салтанатининг парчаланиши сабаблари ҳақида фикр билдирилади. Салтанатнинг парчаланишнинг асосий сабаби салтанат тасарруфига олинган юртлар ва эллар шу қадар хилма-хил, узоқ масофаларга чўзилган бўлиб уларни ягона бир марказдан туриб бошқариш мураккаб эди. Бунинг устига улардаги мухолифатчи кучлар ажралиб чиқиш учун қулай пайт кутардилар.

Салтанатнинг парчаланишида Амир Темур ворислари ўртасидаги тожу-тахт илинжида узоқ йиллар давом этган ўзаро зиддият ва урушлар ҳам сабаб бўлди.

Амир Темур вафоти олдидан тахт вориси этиб набираси Пирмуҳаммадни тайинлаган эди. Лекин Мироншоҳнинг ўғли Халил Султон Мирзо ўзбошимчалик билан 1405 йилнинг 18-март куни Самарқандни эгаллаб, ўзини Мовароуннаҳрнинг олий ҳукмдори деб эълон қилади. Халил Султоннинг ҳукмронлиги узоқ давом этмайди. 1409 йили Самарқанд тахтини Шохруҳ эгаллайди. Шохруҳнинг узоқ ҳукмронлиги даврида Амир Темур салтанатининг асосий қисми унинг ўғли кўли остида сақланиб қолсада аммо бу улкан мамлакат икки давлатга бўлинган эди. Улардан бири Амударёдан жанубда жойлашган Шохруҳ бошчилигида давлат бўлиб, унинг маркази Ҳирот шаҳри эди. Иккинчиси эса Амударёдан шимолда Мовароуннаҳр ва Туркистонда вужудга келган Улуғбек бошчилигида давлат бўлиб, Самарқанд унинг пойтахти эди.

Улуғбек салтанатни 40 йил бошқаради. Мирзо Улуғбек темурийзодалар ичида фан ва маданият тараққиётига энг кўп ва салмоқли ҳисса қўшган ҳукмдордир. У Самарқандда биринчи Фалакиётшунослик Академиясига асос солган сиймо сифатида дунёга ном таратади.

Хулоса қилиб айтганда, Амир Темур ва темурийлар даврини ўрганиш умумий ўрта таълим мактабларида катта аҳамиятга эга. Ўқувчилар бу мавзуларни ўқиб ўрганишлари орқали Темур ва темурийлар даври ҳақида маълумот оладилар. Бу мавзуларни ўргатиш орқали ўқувчиларда миллий онгни шакллантириш, миллатнинг фахри ва ғурури саналган Темур шахсига ҳурмат, ота-боболаримиздан қолган маънавий – маданий меросини асраб авайлаш, аجدодларимизга муносиб ворислик туйғуларини ўстириш, миллат қадри ва шаънини кўтариш мумкин.

АМИР ТЕМУР В ЗЕРКАЛЕ МИРОВОЙ ИСТОРИИ.

А.Якубова, преподаватель

История и современность между ними всегда делаются сопоставления, проводятся параллели. Знакомясь с наследием великого предка, испытываешь естественное желание сравнить прошлое с нашей современностью, примерить исторический опыт с современными реалиями.

Амир Темур – это личность, занимающая представительное место в мировой истории. Он оставил потомкам опыт консолидации государства, организации окружающего его геостратегического пространства и упреждения внутривнутриполитических потрясений.

Было время, когда имя это замалчивалось, а деяниям Темура давалась искажённая оценка. Было, да прошло. И символично, что ныне имя Сахибкирана неразрывно связано с понятием независимости Узбекистана, земли, с которой связаны самые славные его деяния. «Возрождение духовности и культуры народа, возвращения ему его подлинной истории и

самобытности приобретает сегодня решающее, определяющее значение для успешного продвижения вперёд по пути сопоставления и прогресса нашего общества»¹²⁵.

В современной литературе об Амуре Темуре созданной в странах Запада и Востока на протяжении шести столетий, даётся развёрнутая характеристика его многогранной деятельности. Причём публикации эти по своему содержанию не тождественны, а являются плодом использования различных источников и отражают во многом несхожие позиции авторов. Встречаются здесь и объективные, и противоречивые высказывания.

Чтобы объективно оценить деятельность Темура, необходимо учесть контекст исторической эпохи, в которой он жил и творил, с учётом сложившихся тогда традиций, обычаев, норм общественной жизни и политических возрождений. Ведь каждую великую личность рождает конкретная эпоха, формирует среда окружения, потребности общества. Одновременно следует учитывать и вклад в общественное развитие в сравнении с предшественниками.

Историческая эпоха в середине XIV в.в Средней Азии характеризовалась тем, что население здесь десятилетиями страдало от монгольского ига, регион был раздроблен на княжества, бекства, вилояты, между которыми происходили постоянные раздоры, нередко с кровавыми последствиями.

В этих условиях и появляется на политической арене Амир Темур. Он осознаёт необходимость освобождения края от иноземного гнёта, объединения вилоятов в единое централизованное государство. Опираясь на определённые социальные силы общества, Темур шаг за шагом решает эти задачи, одновременно заботясь о безопасности своего государства. Во всём этом проявляются его государственная мудрость, полководческое искусство.

Конечно, он был жесток к врагам. Этого требовала обстановка того исторического периода. При этом девизами Амира Темура были: в войне – решительность, в поражении –

¹²⁵ Каримов И.А. Узбекистан по пути углубления экономических реформ. Т-5, Т.: «Узбекистан», 1995, с-130.

мужество, в победе – великодушие, в мире – добрая воля, к пленным – снисходительность и гуманность.

Он взошёл на трон в 34 года и правил 35 лет, в течении которых он свою власть не только не выпускал из рук, но и укреплял её. Всю свою жизнь он провёл в седле и всю жизнь он кочевал. Но ведь и сама история тех времён сопровождалась насилием и жестокостью и ни один из великих поворотов в истории не обходился без жертв. Историю в белых перчатках никто ещё не делал.

Уже в юности он поставил перед собой цель освободить свою родину от монгольских завоевателей. Став правителем величайшей мировой империи, он объединил нации и народности, наращивал и развивал мощь государства во всех областях и прославил его на весь мир¹²⁶.

Главная заслуга Темура заключается в том, что он организовал и возглавил движение за освобождение края от монгольского порабощения, за объединение раздробленных на княжества вилоятов в централизованное государство, добился признания его нации сопредельными странами, восстановил и расширил торгово-экономические и политические отношения со многими странами Запада и Востока.

Созданная им великая империя от Индии до России, от Северной Африки до Китая была по территории и весомости гораздо больше и сильнее, чем у других завоевателей мирового масштаба.

Изучая ту далёкую эпоху, надо иметь в виду, что мы сталкиваемся с людьми, которые руководствовались в своей жизни собственными ценностями, имели своеобразное представление об окружающем мире. Но при этом у Темура не было бесполезной жестокости или самодурства. Он не отказывался ни от одного из поединков, если ему бросал вызов равный ему положению противник, и если это могло сохранить жизни его воинов или жителей осаждённых им городов. Его воинская доблесть принесла ему славу великого полководца. Опыт его битв вошёл в учебные планы всех воинских академий

¹²⁶ Каримов И.А. Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология. Т-1, Т.: «Узбекистан», 1996, с-344.

мира. В то же время он был опытным и дальновидным политическим деятелем, тонким и проницательным дипломатом¹²⁷.

На протяжении тысячелетий человеческой истории считалось, что миром правит сильный. Известно, что такие выдающиеся деятели, как Александр Македонский, Пётр I, Наполеон были в чисто человеческом плане весьма жестокими. Но в те времена слабые правители и не могли бы повлиять на судьбы стран, которыми они правили. Например, Наполеона уважали за выдающийся «имперский талант». Македонский силой завоевал полсвета, но в европейскую историю вошёл не как безжалостный завоеватель, а как «распространитель эллинизма». Каждая из этих личностей со своей политикой «твёрдой руки» была востребована историческими условиями той эпохи.

Так и Тему́р возник на европейском горизонте в неблагоприятный для христианства момент. Оттоманский террор уже мчался через балканские земли в Европу, в которой великий раскол ослабил церковь, вспышки чумы перемежались конфликтами между феодальными князьями, а истощённая Византийская империя, у ворот которой стояли оттоманские турки, покорно ожидала окончательного решения своей судьбы. Но всё же для Европы блеснула звезда надежды. С Востока приближался Тему́р, интеллектуал, искусный специалист в шахматах, квалифицированный теолог и выдающийся полководец. Разгромив летом 1402 года оттоманского правителя Баязида, он приостановил их продвижение на Запад и спас Европу.

Благодаря его энергичным усилиям государства Азии и Европы впервые ощутили, что они находятся на едином географо-политическом пространстве¹²⁸. Ещё в XV веке в Европе ему был сооружён памятник с выразительной и глубоко символической надписью: «Освободителю Европы». Сегодня уже нельзя игнорировать тот факт, что именно он пресёк движение

¹²⁷ Х.Хукхем. Властитель семи созвездий. Т.: «Адолат», 1995, с-4.

¹²⁸ Каримов И.А. «По пути созидания». Т-4, Т.: «Узбекистан», 1996, с- 340.

диких орд в глубь Европы, надолго приостановил и другие агрессивные экспансии¹²⁹.

Чтобы лучше понять цели военных походов Темура в сопредельные страны, следует иметь в виду и такое обстоятельство, как желание властелина расширить и сделать стабильным торгово-экономические отношения с другими государствами. А связано это было с тем, что Великий Шёлковый Путь, игравший большую роль в развитии Маверанахра, в результате монгольского нашествия пришёл в упадок. Не очень регулярные караванные торговые дороги между Западом и Востоком пролегали в то время через Золотую Орду в Китай, минуя Среднюю Азию. Заботясь о величии своего государства, Темур хотел, чтобы Шёлковый Путь проходил через Самарканд, Бухару, Ташкент и другие города его владений. А для этого надо было переориентировать караванную дорогу через Среднюю Азию, которая господствовала над межконтинентальной торговлей в джунглизовские времена¹³⁰.

Устройство государства Амира Темура, его мастерство полководца, военная стратегия на протяжении многих веков служили образцом для держав Востока и Запада. В его эпоху культура, наука, архитектура, изобразительное искусство, музыка, поэзия достигли необыкновенного расцвета, утвердились многие обычаи нашего народа. Особенно поучительна безграничная работа Амира Темура о людях искусства, науки.

Исторически так сложилось, что письменные памятники Салтаната Амира Темура оказались в самых разных уголках планеты. Различные уникальные предметы, произведения искусства, рукописи, созданные на земле Мавероунахра в эпоху темуридов, были рассеяны по всему миру. Отдельные бесценные образцы хранятся в музеях и архивах таких стран, как Франция, Англия, Испания, Турция, Россия.

Но с приобретением независимости было многое сделано для исторических и культурно-духовных ценностей,

¹²⁹ Каримов И.А. «По пути созидания». Т-4, Т.: «Узбекистан», 1996, с- 338.

¹³⁰ Х.Хукхем. Властитель семи созвездий. Т.: «Адолат», 1995, с- 159.

относящихся к нашему прошлому, которые хранятся в других государствах, находить любые высказывания и письмо, рукопись и предмет, имеющие отношения к Амиру Темуру и темуридам, изучать их и, если есть возможность, вернуть в Узбекистан.

АМИР ТЕМУР ДАВРИДАГИ АЙРИМ ИЖТИМОЙИ-СИЁСИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИГА ДОИР.

Р.Шаропова, ўқитувчи

Ҳозирги ўзбек тили ижтимоий-сиёсий терминологияси илдизлари узоқ тарихга бориб тақалади. Даврлар ўтиши билан бу терминлар ривожланди, ўзгаришга учради ёки бири ўрнини бошқаси эгаллади.

Бугунги кундаги ижтимоий-сиёсий терминларнинг айримлари узоқ даврлардан буён тилимизда фаол қўлланиб келмоқда. Буни уларнинг ўзи англатадиган тушунчани тўла ифодадай олиши, терминлик талабига жавоб бера олиши билан ҳам изоҳлаш мумкин. Бундай терминлар сифатида давлат, сиёсат, ҳокимият, ҳоким, қўшин каби қатор сўзларни келтириш мумкин. Тилда шундай ижтимоий-сиёсий терминлар бўладик, фақат тузум билан яшайди, тузум эскиргач, бу терминлар ҳам истеъмолдан чиқади. Кўпчилик терминлар бошқа тиллардан ўзлаштирилган ёки ўзбек тилининг ўз ички имкониятлари асосида бойитилган, яъни турли усуллар билан ясалган. Шундай ижтимоий-сиёсий терминларни Амир Темурнинг «Темур тузуклари» асари мисолида кўрмоқчимиз. XIV аср ижтимоий-сиёсий ҳаёти, давлат бошқаруви шаклини ифодаловчи лексик қатламларни ўрганишимизда буюк соҳибқирон Амир Темурнинг «Темур тузуклари» асари қимматли манбадир.

Маълумки, Амир Темур ўзининг давлат бошқаруви, ижтимоий-сиёсий қарашлари ва бой ҳаётий тажрибаларини умумлаштириш, уларга якун ясаш асосида «Темур тузуклари» асарини ёзган. Асарда буюк соҳибқироннинг салтанатни қўлга киритиш учун олиб борган урушлари ва бу борада

маслаҳатчилари билан ўтказган кенгашлари, амирлар билан олиб борган музокаралари, мамлакатни идора қилиш ҳақидаги тузуқлари, йўл-йўриқ, қоида ва насихатлар ўрин олган.

“Тузук” атамасининг ўзи туркий сўз бўлиб, қонун-қоидалар тўплами, Низом маъносини ифодалайди¹³¹. Муаллиф асарнинг иккинчи қисмини «Амирлик ва ҳукмдорлик тузуги», «Вазир тутиш тузуги», «Ўғил ва набираларга улуфа бериш тузуги» каби яна кичик қисмларга ажратади. Бу маънода тузук сўзи қоида, йўл-йўриқ маъносида қўлланган.

Асарда бугунги кунда ҳам фаол ижтимоий-сиёсий термин ҳисобланган кенгаш сўзи кенг қўлланади. Темур асарнинг биринчи қисмини кичик қисмларга бўлади ва уларда кенгашлари ҳақида маълумот беради. Масалан, «Тўғлуқ Темурхон билан учрашганимдан сўнг кўнглимга келган биринчи кенгашим», «Салтанатни тиклаш йўлидаги тўққизинчи кенгашим» каби. Бунда Темур кенгаш терминини икки маънода қўллайди: ўзича ўйлаб қарор қабул қилиш ҳамда бошқалар билан маслаҳатлашиш асосида қарор қабул қилиш¹³². Асарда кенгаш атамасига синоним машварат, маслаҳат терминлари ҳам қўлланган.

Асарда гуруҳ, тўда маъносини ифодаловчи¹³³ арабча фавж термини ҳам фаол қўлланилганки, бу сўз асардаги изохда ҳарбий бўлинма деб берилади ва семантик жиҳатдан шу маънога тўғри келади. Лекин бу терминни кейинги даврларга мансуб манбаларда учратмаймиз.

Тузуқда қуйидаги ижтимоий-сиёсий терминлар кенг қўлланган:

–вул ва –ғор қўшимчалари билан ясалган туркча-мўғулча ижтимоий-сиёсий терминлар: ҳировул, чоповул, шақовул (шиғовул), жавонғор, баранғор, жаранғор;

–чи қўшимчаси билан ясалган терминлар: чодирчи, хизматчи, қалақчи; тавочи, маслаҳатчи;

арабча –от қўшимчали ижтимоий-сиёсий терминлар: улусот, қўшунот, туманот.

¹³¹ Ўзбек тилининг изохли луғати. Т.: 1981, 220-бет.

¹³² Темур тузуқлари. Т.: 2005, 12-бет.

¹³³ Алишер Навоий асарлари учун қисқача луғат. Т.: 1993, 289-бет.

Асарда “ясо” термини келтирилган бўлиб, бу сўз турк-мўғул халқлари орасида амалда бўлган қонунлар мажмуи, Чингизхон даврида жорий этилган қонунлар деб изоҳланади¹³⁴. Тарихий манбаларда учровчи ясоқ сўзи ҳам шундай маънони билдирган¹³⁵. Ясоқ сўзи сиёсат, саф тортмоқ, тартиб, қасос, маъноларида ҳам қўлланган¹³⁶. Ҳарбий унвонни билдирувчи ясовул терминини ясо ўзагидан ясалган деб ҳисоблаш мумкин. Ясовул — хонларнинг кичик хизматчиси; кўриқчи; ясо бажарилишини назорат қилувчи¹³⁷. Шунингдек, асарда ёсол термини ҳам борки, саф маъносини билдиради. Ёсол ўрнига кейинги даврларда ясол¹³⁸, ясов¹³⁹ сўзи ишлатилганлигини кўриш мумкин.

Байроқ, тамға, ёрлиқ, ноғора, бурғу, чортуғ, тумантуғ каби Темур давридаги давлат рамзлари, амирлик ёки беклик рамзлари, уларнинг атамалари ҳам ўзига хос бўлган ва бу рамзлар бугунги кундаги давлат рамзлари (байроқ, герб, мадҳия)нинг шаклланишига асос бўлган.

«Темур тузуклари» асарида учрайдиган ижтимоий-сиёсий терминларнинг қўлланиши ва уларни семантик жиҳатдан гуруҳлаштириш борасидаги мулоҳазаларимизни қуйидагича умумлаштириш мумкин:

1. Давлатни бошқарув шаклини ифодаловчи терминлар: салтанат, тахт, давлат, мулк, девон.

2. Давлат ва жамоат арбоблари, унвонни ифодаловчи терминлар: ҳоким, султон, вазир, амир, хировул, ясавул, шиғовул, кутвол, сардор, сипоҳдор.

3. Ҳарбий ишлар билан боғлиқ терминлар: черик, сипоҳ, лашкар, фавж, ғул, қилич.

4. Мулкий муносабатларни ифодаловчи терминлар: дирам, вақф, суйурғол, хирож, улуфа, шилон, тиюл, соварий.

«Темур тузуклари»ни ўрганиш ва таҳлил этиш ўша давр ижтимоий-сиёсий соҳага доир терминларни аниқлаш ва тузум ҳақида маълумотга эга бўлишимизда муҳим аҳамият касб

¹³⁴ Темур тузуклари. Т.: “Шарк”, 2005, 89-бет.

¹³⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд, М.: 1981, 488-бет.

¹³⁶ Навоий асарлари учун қисқача луғат. Т.: “Фан”, 1993, 122-бет.

¹³⁷ Темур тузуклари. 84-бет.

¹³⁸ Бобур. Бобурнома. Т.: 1989, 80-бет.

¹³⁹ Абдулла Қодирий. Ўтган кунлар. Т.: 1994, 81-бет.

этади. Бу терминлар ўша давр ижтимоий-сиёсий муҳитидаги тушунчаларни тўла акс эттиради. Қадимги ёзма ёдгорликларни ўрганар эканмиз, қадимдан ишлатиб келинаётган айрим сўзлар бугун қўлланишда бўлган ижтимоий-сиёсий терминларнинг юзага келишида пойдевор вазифасини бажаради деган хулосага келамиз.

АМИР ТЕМУР ДАВРИ МАДАНИЙ МЕРОСИ МАСАЛАСИГА ДОИР

М.Юлдашева, т.ф.н
М.Норбоева, тадқиқотчи

Амир Темури йирик давлат арбоби, қонуншунос сифатида мамлакатнинг феодал тарқоқлигига барҳам бериб, эл-юртни ўз байроғи остида бирлаштириб, марказлашган давлатга асос солган ва уни ривожлантириб, маънавий қадриятларни ҳурмат қилиб, ўз Ватанини ва халқини севиб, унинг тараққиёти йўлида фаолият кўрсатган буюк сиймодир. Соҳибқирон эл-юрт ва фуқаронинг ташвиши билан яшаган, раиятпарвар, меҳр-мурувватли, мардлик ва қаҳрамонлик сифатларига эга бўлган улуғ инсондир. Амир Темури замониди яратилган қатор тарихий асарларда унинг адолатпарварлиги, мурувватлилиги, ўз халқи, Ватанига жонкуярлиги ва садоқатлилиги конкрет фактлар билан исботланган.

XIV асрнинг ўрталарида сиёсий майдонга чиқиб, Мовароуннаҳрда бир ярим аср давом этган мўғул хонлари зулми ва истибдодига барҳам берган, кучли марказлашган давлатга асос солган, Амир Темури, фақат сиёсий ва ҳарбий жиҳатдан эмас балки жаҳон маданият хазинасини моддий ва маънавий жиҳатдан бойиб такомиллаштишига катта қисса қўшиб, тарих саҳифаларида умрбод қолди.

Амир Темури мамлакатни ободонлаштириш борасида бир қанча хайрли ишларни амалга оширди. 1371-1372 йиллари пойтахт Самарқанднинг бузилиб ётган деворларини, Шаҳристон ва унинг олти дарвозаси: Шаҳзода, Оҳанин, Феруза, Сўзангарон, Коризгоҳ, Чорсуларни тиклаб, обод қилди.

Темурнинг амри билан Самарқанд арки ичида тўрт қаватли иккита улкан сарой – Кўксарой ва Бўстонсарой қурилди. Машҳур Рухобод (Бурҳониддин Соғаржий мазори), Шайх Хожа Нуриддин Басир (“Қутби Чаҳордахум” номи билан машҳур) мақбаралари, Гўри Амир хилхонаси қурилиб обод қилинди.

Амир Темур Самарқанд атрофида янги-янги шаҳарчалар қурдирди, ажойиб чорбоғлар бунёд этди. Шаҳарчаларни Миср, Дамашқ, Бағдод, Шероз ва Султония деб атади. 1378-1404 йиллар орасида Боғи нав, Боғи жаҳоннумо, Боғи тахти қорача ва Боғи давлатобод сингари ажойиб чорбоғлар қурдирди. Ота шаҳри Шаҳрисабзни обод қилиб, 1380-1404 йилларда Оқсарой, 1380 йил Дор ус-саодат каби иморатларни қурилишига сабабчи бўлди. 1398 йили туркий халқларнинг отаси ва шоири Аҳмад Яссавийнинг мазори устига қўш гумбазли олий иморат қурдириб, унга вақфлар тайинлади.

Темур даврида Самарқанд, Бухоро, Яссида тасвирий ва халқ амалий санъати кенг ривожланган бўлса, Мовароуннаҳр, Хуросон ва Амир Темур тасарруфидаги давлатларда илм-фан, хусусан унинг илоҳиёт, фикҳ, риёзиёт, фалакиёт, тиббиёт, фалсафа, тарих, адабиёт, мусиқашунослик ва илми аруз каби тармоқларининг ривожланишига эътибор қаратилди.

Амир Темур салтанатида маънавий қадриятлар юксак қадрланган. “Яна амр эттимки, кимки бирор саҳрони обод қилса, ёки кориз курса, ё бирон боғ кўкартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан ҳеч наса олмасинлар, иккинчи йили раъият ўз розилиги билан берганини олсинлар, учинчи йили қонун-қоидасига мувофиқ хирож йиғилсин”¹⁴⁰ - деб таъкидланган Темур тузукларида.

Амир Темур давлатида хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса давлат томонидан обод қилинган, агар эгаси бўлса-ю, обод қилишга қурби етмаса, унга ерни обод қилишга давлат ёрдам берган. Соҳибқирон, хароб бўлиб ётган ерларга ер ости иншоотларини қуришни, бузилган кўприкларни тузатишни ва янгиларини бунёд этишни, йўл устида работлар қуришни, йўловчилар ва уларнинг молларини муҳофаза қилиш мақсадида

¹⁴⁰ Темур тузуклари. Т.: Ғафур Ғулом, 1991, 99-бет.

йўлларга кузатувчи ва соқчилар қўйишни ташкил этган. Унинг амри билан катта-кичик шаҳар ва қишлоқларда масжид, мадраса ва хонақоқлар қад кўтарган, фақиру мискинларга лангархона (ғарибхоналар) солинган, касаллар учун шифохоналар қурилган ва уларда ишлаш учун табиблар тайинланган.

Амир Темур салтанатининг туман, вилоят, шаҳарларида хабар ёзувчи (хабарнавис)лар тайин қилинган. Уларга ҳокимлар, раият, сипоҳиларнинг ҳатти-ҳаракатлари, мамлакатдан чиқаётган ва мамлакатга кираётган мол-мулк ҳақида, ёт кишилар ҳақида хабар ёзиб бориш топширилган. Хабарлар ростлик-тўғрилик билан ёзилиши қатъий талаб этилган. Хабарлар бузиб ёзилса, хабарнавислар қаттиқ жазоланганлар, ҳатто қатл эттирилган.

Мустақиллик шарофати билан халқимиз ўз ўтмишини англаб етди, маънавий қадриятларини қайта тиклади. Шунинг таъкидлаш лозимки, мустақиллик осонликча қўлга киритилмади. У қарийб 130 йиллик мустамлакачилик, маънавий ва жисмоний тобеликдан қийин қўлга киритилган бекиёс бойликдир. Мустақиллик қадимий анъаналар ва қадриятларимизни қайта тиклаш, бой тарихимизни холисона ўрганиш имкониятларини берди, динимиз, миллий урф-одатларимиз тикланди. Мустақиллик натижасида ўзбек халқи маънавиятининг буюк алломалари Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Мотрудий, Хожа Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд каби ватандошимиз, буюк саркарда ва давлат арбоби Амир Темурни ҳам қайта кашф этдик.

Шавкатли аждодимизнинг ўлмас хизматлари шундаки, у мураккаб тарихий шароитда халқнинг бошини қовуштира билди. Истилочиларга қақшатқич зарба бериб, Туркистон заминида илк бор истиқлол байроғини баланд кўтарди. Пароканда мамлакатлар, эллар, элатларни бирлаштириб, марказлашган қудратли салтанат тузди.

Амир Темур нафақат Ўрта Осиё, балки жаҳон тарихи халқлари тақдирига ҳам катта таъсир кўрсатди. Юртбошимиз таъкидлаганидек: “Амир Темур ҳаётининг мазмуни, бетакрор фаолиятининг асосий маъноси – Ватан озодлиги, ватанга

муҳаббат деган олий қадриятдан иборатдир”¹⁴¹. Шу сабабли ҳам Амир Темур даври маънавият аҳиллари яратган бой меросидан ҳалигача халқимиз баҳраманд бўлиб келмоқда.

АМИР ТЕМУР МАЪНАВИЯТИНИНГ ТАСАВВУФИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

О.Абдимўминов, тадқиқотчи

Соҳибқирон Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон улуғлигининг асосида унинг маънавий, исломий, тасаввуфий сифатлари туради. Чунки фақат юксак маънавиятли инсонларгина умумхалқ манфаатларини кўзлаб давлат, жамият аҳамиятига молик тadbирларни амалга оширишга қодир бўладилар. Амир Темур ана шундай шарқона исломий ақл-заковатли, маънавиятли, тақводор инсон бўлган.

Муҳтарам Президентимиз И.А.Каримов Тошкентда бобокалонимиз Амир Темур ҳайкалининг очилишига бағишланган тантананда сўзлаган нутқида фахр ва ифтихор билан “Амир Темур ёшлик чоғидан ўткир зеҳн ва ақлу идорк эгаси бўлиб ўсди. Турли дунёвий илмларни эгаллади. Қуръони Каримни ёд олди, ҳадис илмини ўрганди. Иймон-эътиқодли, ҳалол-поқ инсон бўлиб етишди”¹⁴² деган фикрни билдирган эдилар.

Дарҳақиқат, Амир Темур маънавиятининг исломий асослари Қуръони Карим, Ҳадиси шариф, шунингдек, тавҳид, тафсир, фикҳ, тасаввуф, илмларини мазмунида Оллоҳга, Расулуллоҳ Набийи Ҳотамийга мажозий ва ҳаётий пирларига ихлоси, эътиқоди негизида шаклланади, қарор топади. У Нақшбандия таълимоти талаблари асосида янада мустаҳкамланди, ҳаётий мазмун олди. Шунинг учун ҳам Амир Темур ўзининг бутун онгли ҳаёти давомида ислом динига эътиқод қилди, унинг барча фарз ва суннат рукнларини

¹⁴¹ Каримов И.А. Халқимиз бор экан, амир Темур номи барҳаётдир. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т.5. Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 169-бет.

¹⁴² Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд, Т.: “Ўзбекистон” 1996, 198 бет.

такводорлик билан бажарди. Ислом раҳнамоларига, саййидлар, хўжалар, шайхларга самимият билан муносабатда бўлди. Мустақил Туркистон давлатининг сиёсатини амалга оширишда Қуръон, ҳадис, шариат талабларига қатъий риоя эитб, зинҳор уларга зид иш қилмади.¹⁴³

XIV асрнинг иккинчи ярмига келиб Туркистонда Нақшбандия таълимоти кенг ёйилди ва у мустақиллик, ватанпарварлик, ижодий меҳнат, фаровон ҳаёт мафкураси сифатида қарор топди. Сиёсий курашлар силсиласида тобланиб, чиниқиб келаётган Темурбек маънавияти нақшбандия ғоялари асосида тўлишди ва ёришди. Нақшбандия таълимотига ихлос қилди ва у эътиқодига айланди. Мазкур таълимот раҳнамолари Саййид Мир Кулол, шайх Саййид Барака, Зайниддин Абубакр Тоябодийларнинг қўлини тутди, уларни ўзига маънавий пир деб билди, уларнинг йўл-йўриқлари, кўрсатма ва машваратлари асосида давлатни бошқарди.

“Пирим Зайниддин Абубакр Тоябодий менга ёзмишларким, Абулмансур Темур, салтанат ишларида тўрт нарсага қатъий амал қилгин, яъни: 1) кенгаш; 2) машварату маслаҳат; 3) қатъий қарор, тадбиркорлик ва хушёрлик; 4) эҳтиёткорлик”¹⁴⁴ деб ёзган эди соҳибқироннинг ўзи бу хусусида.

Ҳазрат соҳибқирон Амир Темур бин Муҳаммад Тарағай Баҳодирхон ислом дини арконларига, тасаввуф таълимоти устунларига, аҳлуллоҳ, бобаракот зоти шарифларга ўта ниёзмандлик, серилтифотлилик билан муносабатда бўлдилар. Улардан илму маърифат, шариату тариқат, фақру фано илмларини, жавонмардлик, футувват каби сифатларни ўрганади. Шунинг билан биргаликда улуғ салтанат қуриш йўлида бу зоти кабирларнинг маънавий-руҳий кўмагидан мадад олди.

“Мақомати Мир Кулол”да нақл қилинишича, Соҳибқирон Амир Темур ва ҳазрат Амир Кулол Бухоро шаҳридаги

¹⁴³ Қаранг: М. Олтинов “Амир Темур маънавиятининг исломий асослари”, “Амир Темур ва унинг дунё тарихида тутган ўрни” мавзuidaги конференция материали. Т.: “Фан”, 1996, 9-бет.

¹⁴⁴ Темур тузуклари Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 14-бет.

Гулобод ва Фатҳобод мавзелари орасида биринчи бор учрашадилар. Амир Темур ул зоти шариф валиulloҳни таниб дарҳол боди сарсари каби шиддат билан келиб ҳазрат хизматиға тайёр эканлигини, шайлигини изҳор этадилар. Ҳазрат Амир Кулол Амир Темурга бўлажак соҳибқирон эканлиғига ишора этиб, “Сиз интизор бўлиб кутинг, зеро йўлиғизда улуғ равшанлик кўраяпман. Сизга албатта неклик хабари бордир”¹⁴⁵, -дейдилар. Оллоҳнинг муруввати ва ҳазратнинг башоратлари амалга ошиб, Амир Темур улуғ жаҳонгир, соҳиби қарн бўлиб етишади. Шу боисдан ҳам Амир Темур Туркистонда яшаб ижод қилган тасавуф илмининг, сўфийлик тариқатининг йирик пешқадамлари, Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Аҳмад Яссавий, Боҳоуддин Нақшбанд, Амир Кулол, Саййид Барака, Ал Ҳаким ат-Термизийларни ўзининг мажозий пири ҳисоблаб, улар руҳи ва хокиға юксак эҳтиром билдирган. Термизда Ал-Ҳаким ат-Термизий, Шаҳрисабзда Шамсиддин Кулол, Туркистонда Аҳмад Яссавий қабрлари устиға муҳташам мақбаралар бунёд этганлиғи фикримиз далилдир.

Демак, Амир Темур маънавиятининг умумбарашийлиғи, умуммиллийлиғи унинг исломий-тасаввуфий ғояларни ўта мукаммал билганлиғи, уларға беҳад даражада риоя этганлиға, тасаввуф улуғларига кўрсатган эҳтиромидадир.

АМИР ТЕМУР ИЛМ – ФАН ВА МАДАНИЯТ ҲОМИЙСИ.

Г.Равшанова, тадқиқотчи

Улуғ бобомиз Амир Темур ўз даврининг кўзга кўринган саркардаси бўлибгина қолмай, балки илм-фанға ҳам катта эътибор қаратганлар. Зиёли ва илмға чанқоқ кишилар билан суҳбат қуришни хуш кўрганлар. Амир Темур даврида кўпгина ерлар қайтадан обод бўлди, зиёратгоҳ жойлар янада кўркамлашди. Илм фаннинг янги қирралари, очилмай қолган ноёб жиҳатлари батафсил ёритиб берилди. Амир Темур даврида

¹⁴⁵ “Дурдона” “Мир Кулол ва шоҳи Нақшбанд мақоматлари” Тошкент, “Шарк”, 1993 йил, 21 -бет.

халқ амалий санъати: бадий ўймакорлик, заргарлик, саҳҳорлик, зардўзлик ҳам ривожланди. Самарқандда ўзига хос тасвирий санъат мактаби бунёд этилган. Ўша даврда кўзга кўринган шахслар етишиб чиқдилар. Улардан илм-фанга ҳисса қўшганлари қуйидагилар; “Мавлоно Абдулмалик, Саййид Шариф Журжоний, Хожа Муҳаммад Зоҳид Бухорий, Мавлоно Аҳмад, Абдулқодир Мароғий Низомиддин Шомий, Ҳофизи Аbru, ибн Арабшоҳ шулар жумласидандур. Амир Темур бобомиз уларнинг бошини силаганлар, ҳомийлик қилганлар. Илмий ишларига раҳномолик қилди. Куръон ва Ҳадис илмидан ташқари, фикҳ (мусулмон қонунчилиги), тарих, фалсафа, мусиқа, риёзиёт, фалакиёт ва бошқа бир талай ишлар ривож топди”.¹⁴⁶

Тарихчи ибн Арабшоҳ ёзади; “Темур олимларга меҳрибон бўлиб, шарофатли саййидларни ўзига яқин тутарди. Уламолар ва фозилларга тўла иззат-ҳурмат кўрсатиб, уларни ҳар қандай одамдан тамоман муқаддас тутарди. Уларнинг ҳар бирини ўз мартабасига қўйиб, икромии ҳурмати унга изҳор этарди, улар билан мазмунли баҳс ҳам юритар эдики баҳсидан инсофу хишлат бўларди”.¹⁴⁷

“Амир Темур бобомиз илму-маърифат йўлида ҳеч нарсани аямади, қўлидан келган барча имкониятларини ишга солиб кўрди, кўрганимиздек, қанчадан-қанча нодир китоблар, кўзни қамаштирувчи иншоотларни барпо этди”.¹⁴⁸

Амир Темур даврида яратилган санъат асарларининг айрим намуналари йирик музей ва кутубхоналарда, шунингдек ҳорижий мамлакатларда (Германия, Туркия, АҚШ, Англия ва Миср) сақланиб қолган. Амир Темурнинг яна бир хизматларини айтиб ўтиш аҳамиятли. У киши Ватанини ва халқини бутун дунё олдида улуғлади! Туркистон заминини Испания, Италия, Франция, Англия, Хитой каби давлатлар танидилар ва тан олдилар. Биз буни ўша мамлакат подшоҳлари билан ҳазрат соҳибқирон ўртасидаги ёзишмалардан ва ўша

¹⁴⁶ Аҳмедов Б. “Амир Темур”. Т.: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти, 1995, 581-582-бетлар.

¹⁴⁷ Аҳмедов Б. “Амир Темур”. Т.: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти, 1995, 581-582-бетлар.

¹⁴⁸ Азамат Зиё. “Ўзбек давлатчилиги тарихи”. Т.: “Шарқ”, 2000. 151-152-бетлар.

замонлардан қолган тарихий китоблардан яхши биламиз. “Ўша мактублардан бир қисми бизнинг замонамизгача етиб келган ва ҳозир Лондондаги машҳур Британия музейида, Парижнинг миллий кутубхонаси, Истамбулдаги Султон Муҳаммад Фатих кутубхонасида, Италияда сақланмоқда. Баъзи мактубларнинг нусхалари, кўп ҳолларда уларнинг қисқача мазмуни Низомиддин Шомий, Шарофиддин Али Яздий ва ибн Арабшоҳнинг китобларида келтирилган”.

Амир Темур бобомизнинг кўрсатган жасоратларию, қолдирган иморатлари, нечоғли қийматга эга қўлёмалари, у кишини доимо биз билан эканликларини билдириб туради, яъни Амир Темур неча-неча асрлар давомида тилларда дoston бўлиб юради. Ва у киши ҳеч қачон ёдимиздан чиқмайди. У кишини биз ҳар соҳада номини тилга олаверамиз. Ҳамиша номларини улуғлайверамиз!.

“Амир Темур ва темурийларнинг тарих фанига ҳам катта эътибор билан қараганликларини биламиз. Тарихнавислик бобида Шарқда донг таратган Низомиддин Шомий, Ҳофизу Абру, Муиниддин Натанзий, Шарофиддин Али Яздий, Абдулраззоқ Самарқандий, Мирхонд, Хондамир каби тарихчилар темурийлар паноҳида яшаб ижод қилганлар, улар ҳақида асарлар битиб машҳур бўлганлар. Мазкур ижодкорлар баъзи бирларининг асарларини мисол келтириб ўтамыз”¹⁴⁹.

Амир Темур ҳақида Низомиддин Шомий беқиёс сўзларни ёзиб қолдирган. Яъни ул жомийни даргоҳига чорлаб, ўз ҳаёти ва фаолияти тарихини ёзишни буюради ва шундай талаб қуйганлигини ёзади: “Баён услуби мураккаблик аломатларидан ҳамда мактанчоқлик дабдабаларидан ҳоли бўлсин, маънодорли тарзидан тийилсин. Ташбиҳ ва истиоралар безаги кўринмай қолса, бундай услубда битилган асардан не фойда? Бир киши, бирон сўз даражасини англаб унинг маъносини тушунса, қолган ўн киши, балкисим юз киши ундан кўзланган мақсадни англашда ожиздирлар. (Демак, ундан кўзланган мақсадни англашда ожиздирлар). Демак, ундан оддий халққа ҳеч қандай наф йўқдир”.¹⁵⁰ Кўриниб турганидек, Амир Темур тарихий асар

¹⁴⁹ Бўрибой Аҳмедов “Тарихдан сабоқлар” Т.: “Ўқитувчи”, 1994, 426-427-бетлар.

¹⁵⁰ Азамат Зиё “Ўзбек давлатчилиги тарихи”. Т.: “Шарқ”, 2000, 204-206-бетлар.

яратишдан мақсадни, баён услубларини аниқ тасаввур қилган ва вазифани ҳам лўнда қўйган, яъни тарих омма, келажак учун ёзилади. Шомий соҳибқирон талабларига мос асар яратишга интиланган ва таъкидлаганидек, кейинги йиллар тарихчилари, жумладан Шарофиддин Али Яздий ҳам, унинг асари тузилишидан кенг фойдаланганлар. Мана шу қўлёзмалардан ҳам кўришимиз мумкинки, Амир Темур тарихга ўзгача назар солган, демоқчиманки тарихнинг соф ҳолича қолишини истаган. Амир Темур даврида тарихнавислик энг юқори чўққига чиқди. Тарихга бўлган қизиқиш янада ортди. Неча неча тарихчиларга кенг имкониятлар яратиб берилди. Тарихни бизгача етиб келишида ҳам Амир Темурнинг ҳиссаси бекиёс, ўша даврни ўз ҳолича ёритилганлиги ўша замон ҳақида тўла-тўқис маълумот беради. Хулоса қилиб айтадиган бўлса, Амир Темур даврида : Тарих, фалаккиётшунослик, жўғрофия, бадий ижод, тилшунослик ва фаннинг бошқа қатор соҳаларида гуркираб ўсиш кузатилди. Кўзга кўринган ижодкорлар тарихчилар етишиб чиқиб, жаҳон маданияти ва фанига муносиб ҳисса қўшдилар.

“Тарих илми соҳасида қатор ютуқларга эришилди. Соҳибқирон Амир Темурнинг зафарли юришларига бағишланган Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Ҳофизи Абрунинг “Зубдат ут-таворих”, Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матла ус-саъдайн”, Мирхонднинг 7-жилдли “Равзат ус-сафо”, Хондамирнинг “Ҳабиб ус-сияр”, “Хулосат ул-ахбор”, Зайниддин Восифийнинг “Бадаъ ул-восифий” асарлари яратилди”.¹⁵¹ Тарихий китобларнинг бежирим ёзилганлиги ўша давр хатотларининг ҳам, ҳиссаси бекиёс эканлигини белдиради. Тарихий асарларни ёзган машҳур хаттотлардан Мир Али Табризий, Абдурахмон Хоразмий, Султон Али Машҳадий, Мир Али Қилқалам, Султон Али Хандон, Ҳалвоий Рафизий, Миррак Наққош каби хаттотлар етишиб чиқдилар. Машҳур хаттот Султон Али Машҳадий ўз даврининг хусниҳат султони даражасига кўтарилди ва қиблату-л-китоб” ҳамда “Султону-л-хаттотин” номи билан шуҳрат қозонган. Бу устозодаларнинг номини келтишимиздан мақсад, манашу хаттотларимиз ҳам

¹⁵¹ “Темурнома” Тошкент., “Чўлпон” нашриёти. 1990, 317-319-бетлар.

темурийлар даврини ёритишда ва тушунарли қилиб баён этилишида катта ҳиссалари бор. Аجدодларимиздан қолган тарих бизни келажакка бўлган ишончимизни ва иродамизни янада оширади. Ўзимизнинг тарихимизни янада юксалтиришимизга туртки бўлади.

АМИР ТЕМУРНИНГ ВАТАН РАВНАҚИ ВА ЭЛ ФАРАВОНЛИГИ СОҲАСИДАГИ ФАОЛИЯТИ

А.Муҳамадиев, тадқиқотчи

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач халқимизнинг ўз тили, маданияти, қадриятлари ва она замини тарихини билишга бўлган қизиқиши бошланди. Чунки биз 130 йиллар давомида аввал чоризм кейин қизил империя қўлида қарам ва мўтеъ ҳолатда яшадик. Айниқса коммунизм қирувчилари мафкураси номи билан аталган, ҳамма миллат ва элатлар учун бир қолипга солинган мафкурага амал қилдик. Бошқа йўл ва чора йўқ эди. Сабаби ҳукмрон миллат, ҳукмрон мафкура ўз ҳукмини ўтказар эди.

Президентимиз Ислом Каримов, - “Одамзод борки, авлодаждоди кимлигини, насл-насабини, ўзи туғилиб вояга етган қишлоқ, шаҳар, хулласки, Ватанининг тарихини билишни истайди”¹⁵², - деб ўқитирадилар.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасини яъни бизнинг Ватанимизни жаҳон давлатлари таниди, Ўзбекистон жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири эканлигини тан олди. Бу қадимий ва табаррук замин буюк алломалар, олиму уламоларни етиштириб берганлиги маълум бўлди. Диний ва дунёвий илмларнинг асослари бизнинг заминимизда яратилгани, сайқал топганлигини ўзимиз ҳам билиб олдик.

Она заминимизда милoddан илгари ва милoddимиз даврида қурилган мураккаб сув иншоотлари, бугунги кунгача ўз файзини, кўркини йўқотмаган осори атиқалар қадим замонларда яратилган деҳқончилик, ҳунармандчилик

¹⁵² Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-жилд. Т.: “Ўзбекистон”. 1999, 132 бет.

маданияти, меъморчилик ва шаҳарсозлик санъати юксак бўлганлигини кўрсатиб турибди.

Айниқса X-XI ва XIV-XVII асрларда қўли гул усталар, меъморлар томонидан яратилган бинолар, миноралар, гумбазлар бизнинг беқиёс маънавий бойликларимиз, ифтихоримиздир. “Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда кам топилади. Шунинг учун ҳам бу борада жаҳоннинг санокли мамлакатларигина биз билан беллаша олиши мумкин, деб дадил айта оламан”¹⁵³, - деб таъкидлайди Президентимиз Ислом Каримов.

Биргина Амир Темур ва Темурийлар ҳукмронлиги даврида қурилган меъморий обидалар ўша даврда ҳам ва ҳозирги кунда ҳам жаҳон аҳлини лол қолдириб келмоқда. Бунда айниқса соҳибқирон Амир Темурнинг маънавияти, тафаккур дунёси ўта юқори эканлигини кўрамиз.

Амир Темур сиёсат майдонига кириб келгунга қадар, яъни XIV асрнинг 60 йилларида Мовароуннаҳр ўз бошидан сиёсий парокандалик, ўзаро курашларни ўтказмоқда эди. Мамлакатнинг вилоятларида мустақиллик даъвосини кўтариб чиқаётган маҳаллий сулолалар, чунончи, Хоразмда сўфийлар, Қашқадарёда барлослар, Хўжандда жалоирлар, Шибирғонда найманлар, Балхда амир Ҳусайн, Бухорода садрлар, Термиз атрофида сайидлар ва ҳоказо ўзларини ҳокиму мутлақ деб ҳисоблаб, бир-бирлари билан ёвлашиб мамлакатнинг бутунлигига жиддий хавф солмоқда эдилар. Бунинг устига 1360 йилда катта қўшин билан бостириб келган Муғулистон хони Туқлуғ Темур юртни вайронага айлантириб, халққа оғир ситамлар ўтказар эди. Шундай қалтис вазиятда сиёсат майдонига кириб келган ёш Темурбек олдида ниҳоятда эҳтиёткорлик, ақл-заковат билан иш кўриш вазифаси турар эди. Темурбек ўз режаларини амалга ошириш мақсадида 1361йилда Туқлуғ Темур хизматига киради ва ўз атрофига ишончли кишиларни тўплаб муғул босқинчиларига зарба беришга киришади.

¹⁵³ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд. Т.: “Ўзбекистон”. 1999, 132 бет.

Аввал Туклуғ Темурнинг ўғли Илёсхўжага сўнгра Амир Хусайнга қарши курашиб ғалабани қўлга киритган Амир Темур 1370 йилда Мовароуннахрнинг мутлақ ҳокими бўлди.

Ҳокимиятни қўлга олган Амир Темур юртни обод қилишга, аҳоли турмуш тарзини яхшилашга киришди. Аввало мамлакат пойтахти Самарқандни қайта тиклади. Ҳофизи Абрунинг сўзлари билан айтганда, “Темур лойдан бўлган Самарқандни қайтадан тошдан қурди”. Самарқанд шаҳри кўчаларини кенгайтирди, бозорларни тартибга солди, савдо тимлари, дўконлар қурдириб савдо – сотиқни йўлга қўйди. Самарқанд шаҳрининг 6 дарвозаси қайта тикланиб, обод қилинди.

Амир Темур ўзи туғилиб ўсган Шаҳрисабзни ҳам обод қилиб, кўркам саройлар, чорсу, бозор, ҳаммомлар барпо этди.

Соҳибқирон Қарши, Бухоро шаҳараларини обод қилиш мақсадида шаҳар атрофини деворлар билан мустаҳкамлади, Саройлар, мадрасалар, ҳаммомлар қурдириб халқнинг соғлигини, маданий аҳволини яхшилади.

Амир Темур ислом динини ривожлантиришга жуда катта эътибор берди ва дин пешволарини қадрлади. Шоҳи Зинда ансамблини обод этди, Туркистон шаҳрида Хожа Аҳмад Яссавийга атаб мақбара қурдирди.

Амир Темур аввало Мовароуннахрда Кўксарой, Бўстонсарой, Оқсарой, Гўри Амир мақбараси, Бибихоним масжиди каби осмонўпар биноларни қурдирдики, булар дунёда тенгсиз меъморий ёдгорликлардир.

Амир Темурнинг улуғ мақсади – Ватанининг озод ва обод, халқининг бой, бадавлат, фаровон бўлишига қаратилган. Бутун ҳаёти давомида шу мақсадга қатъий амал қилган.

У қўриқ ва хароба ерларга сув чиқариш, бузилган кўприкларни тузатиш, янгиларини қуриш, йўллар хавфсизлигини таъминлаш, савдогарлар, йўловчилар ҳаётини, мол-мулкни ҳимоя қилиш, мусофирхоналар, карвонсаройлар қуриш каби катта куч ва маблағ талаб қиладиган энг маъсулиятли вазифаларни амалга оширишни давлат ихтиёрига ўтказди.

Шарафиддин Али Яздийнинг ёзишича соҳибқирон Амир Темур юртни обод қилишга ҳафсаласи ниҳоятда бланд бўлган,

экин экилишига ярайдиган бирор қарич ерни зое бўлишига йўл қўймаган. Ободончилик йўлида фидоий инсон бўлган Амир Темур Турон, Эрон, Хуросон ва бошқа жойларда янги ерлар очиш, боғлар яратиш каби тарихий тадбирларни амалга оширган. Самарқанд, Шаҳрисабз ва мамлакатнинг бошқа вилоятларида ўнлаб каналлар, ариқлар чиқартирилиб, экинзорлар, боғлар барпо қилдирилганки, натижада мўлкўлчилик, тўқчилик, фаровонлик юзага келган.

Амир Темурнинг ободончилик ишларига қанчалик катта аҳамият берганлигини Хуросондаги Мурғоб дарёсидан 20 та канал қаздириб суғорилиши қийин бўлган ерларга сув чиқарганлигидан, ёки тоғли Қорабоғда бўлиб турган пайтида узунлиги 60-70 км келадиган Барлос каналининг қазилганлиги, 35-40 км узунликдаги Байлокон канали қазилганлиги, 30-35 км узунликда Қобул яқинидаги Ғурбон дарёсидан чиқарилган каналларидан ҳам билиш мумкин.

Амир Темур ўз мамлакати пойтахти бўлган Самарқанд шаҳрини обод ва кўркем қилишга нечоғлик катта эътибор қаратилганлигини у яратган чорбоғлар мисолида янада яхшироқ билиш мумкин.

Бу чорбоғлар – Боғи нав, боғи жаҳоннамо, боғи тахта қорача, боғи беҳишт, боғи давлатобод, боғи нақш жаҳон, боғи амирзода Шоҳрух, боғи бўлду, боғи дилкушо, боғи шамол, боғ зоғон, боғи баланд, боғи чинор, боғи майдон ва ҳоказо.

Айниқса Самарқанд шуҳратини оламга ёйиш мақсадида унинг атрофида еттига йўлдош шаҳарча бунёд эттиради ва уларга Европа, Осиёдаги энг машҳур шаҳарларнинг номини беради. Булар Боғдод, Дамашк, Миср, Шероз, Султония, Париж, Мадрид ва бошқалар.

Хулоса шуки, Мовароуннаҳрнинг Самарқанд, Қарши, Шаҳрисабз, Бухоро, Тошкент шунингдек Қобул, Ҳирот, Ҳиндистон ва бошқа Шарқ мамлакатларида бугунги кунгача ўз салобати ва чиройини кўз-кўз қилиб келаётган ноёб обидаларнинг бунёд этилишида, шу ўлкаларда халқ турмуш тарзини яхшиланишида соҳибқирон Амир Темурнинг хизматлари буюкдир.

Президентимиз Ислон Каримов, - “Кимки ўзбек номини, ўзбек миллатининг куч-қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган ҳиссасини, шу асосда келажакка ишончини англамоқчи бўлса, Амир Темур сиймосини эслаши керак,”¹⁵⁴ - деб таъкидлайдилар. Бу бежиз эмас албатта. Ўзбекистон мустақилликка эришгач Президентимиз Ислон Каримовнинг Амир Темур ҳақида айтган фикрларига амал қилиб юртни обод қилишга киришилди. Ўзбекистонда қурилаётган гўзал бинолар, маданий-маъмурий иншоотлар, ўз чиройи, кўркини кўз-кўз қилиб турган боғлар бунинг ёрқин мисолидир. Жумладан. Навоий шаҳрида яратилган сўлим боғ, ёшлар дам оладиган истироҳат маскани ҳам бунинг исботидир.

¹⁵⁴ Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. 5-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 1997, 177-бет

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА		3
Х.Иброҳимов, проф.	Амир Темурнинг миллий	
М.Олтинов, проф.	давлатчилик сиёсати.	7
Р.Раҳмонов, проф.	Темурийлар даври ижтимоий-	
Н.Сафарова, доц.	фалсафий тафаккур тарихида	
	жамият барқарорлиги ва адолат	
	мезони хусусида.	15
М.Олтинов, проф.	Миллатини улуғлаган – Ватан	
Ш.Равшанов, ўқитувчи.	фарзанди.	
Х.Қурбонов, ўқитувчи.		26
Ғ.Темиров, т.ф.д.	Шоҳруҳ Мирзо ва Ҳирот	
	меъморчилигининг бунёдкорлик	
	хусусиятлари.	34
Ш.Муҳаммадиев, доц.	Амир Темурнинг меъморий сиёсати.	38
Р.Ражабов, доц.	Амир Темур давлат қурилиши	
Б.Шодиев, тадқиқотчи.	тарихидан.	42
С.Иноятов, проф.	Амир Темур даврида аёлларга	
М.Йўлдошева, т.ф.н.	бўлган муносабат.	49
С.Ғиёсов, доц.	Амир Темур давлатининг савдо	
	маданияти.	54
А.Зайниддинова, доц.	Адибнинг кашфиёти.	57
Д.Аҳадова, доц.	Амир Темурнинг миллат ўзлигини	
	англашидаги ўрни.	64
О.Ибодуллаева, п.ф.н.	Бошланғич синф ўқувчиларига Амир	
	Темур ҳаёти ва фаолиятини	
	ўргатишнинг тарбиявий асослари.	68
Н.Зайниддинова, ф.ф.н.	“Темур тузуклари”нинг лексик	
	хусусиятлари.	73
Ф.Полвонова, катта	Амир Темур давлатининг халқаро	
ўқитувчи.	дипломатия маданияти.	78
Ф.Ширинова, катта	Амир Темур ва манғит амирлари	
ўқитувчи.	ҳукмронлиги даврида сув тақсимо	
	муаммоси.	80

Э.Дўсматов, катта ўқитувчи. М.Олтинов, проф.	Амир Темурга тош отганлар.	85
С.Ҳамроева, катта ўқитувчи.	Амир Темурнинг маънавий салоҳияти ва унинг ёшлар тарбиясидаги ўрни.	92
И.Суюнов, катта ўқитувчи.	Амир Темур ва темурийлар даврида меъморчилик.	96
Г.Қамбарова, талаба.	Амир Темур давлатида савдо-сотиқ муносабатлари хусусида	104
Р.Шамшиева, катта ўқитувчи. Ш.Нормуратов, катта ўқитувчи.	Истиқлолдан нур олиб...	107
Ш.Туробова, катта ўқитувчи.	Амир Темур – буюк бунёдкор.	109
Э.Айменова, катта ўқитувчи.	Маънавият – жамиятнинг куч-қудратидир.	113
Г.Бегманова, катта ўқитувчи.	Амир Темур омили.	116
Ш.Равшанов, ўқитувчи.	Алихонтўра – Амир Темур ҳақида.	119
Ғ.Сарманова, ўқитувчи.	Ўзбек давлатчилиги тарихи.	123
А.Аминова, преподаватель.	Амир Темур в моем научном мышлении.	126
Д.Жиянова, ўқитувчи.	Умумий ўрта таълим мактабларида Амир Темур ва темурийлар даври тарихини ўрганишнинг ўзига хос хусусиятлари.	130
А.Якубова, преподаватель.	Амир Темур в зеркале мировой истории.	135
Р.Шаропова, ўқитувчи.	Амир Темур давридаги айрим ижтимоий-сиёсий терминларнинг ишлатилишига доир.	140
М.Норбоева, тадқиқотчи.	Амир Темур даври маданий мероси масаласига доир.	143

О.Абдимўминов, тадқиқотчи.	Амир Темур маънавиятининг тасаввуфий тамойиллари.	146
Г.Равшанова, тадқиқотчи.	Амир Темур илм-фан ва маданият ҳомийси.	148
А.Муҳаммадиев, тадқиқотчи.	Амир Темурнинг Ватан равнақи ва эл фаровонлиги соҳасидаги фаолияти.	152

Навоий давлат педагогика институти Илмий кенгаши
томонидан нашрга тавсия этилган.

Мухаррир: М.Содиқова

Нашриёт рақами: М-497. Босишга рухсат этилди 15.02.07.
Қоғоз бичими 80х64. Офсет босма. Офсет қоғоз. Ҳисоб
нашриёт т. 5,5. Шартли босма т. 10. 229-буюртма. 100 нусхада.
Келишилган нархда.

ЎзРФА «Фан» нашриёти: 100047.

Тошкент, академик Я.Ғуломов кўчаси, 70.

Босмахона манзили: Навоий шаҳри, Ибн Сино-45.